อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระราชวรเวที (เติม เขมนนฺโท ป.ธ.๙)

อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม

กรุงเทพมหานคร

ณ. ฌาปนสถานคุรุสภาวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

วันอาทิตย์ที่ ๒ กันยายน ๒๕๒๒

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระราชวรเวที (เติม เขมจิตฺโต ป.ธ.๙)

อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม
กรุงเทพมหานคร

ณ. ฌาปนสถานคุรุสภาวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

วันอาทิตย์ที่ ๒ กันยายน ๒๕๓๒

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๗๔๖๖

สำนักพระราชวัง

๒๓ พฤษภาคม ๒๕๒๒

พระราชวรเวที (เติม แจ้งชัดใจ) อายุ ๖๔ ปี เจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ถึงมรณภาพด้วยโรคมะเร็งในปอด ณ โรงพยาบาลสงฆ์ ในวันอังคาร ที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๒๒ เวลา ๑๙.๑๕ น.

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๒๒ เวลา ๑๗.๐๐ น. ขอรับพระราชทานน้ำหลวงสรงศพ พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดมหรรณพาราม กรุงเทพมหานคร

ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานหีบทองทึบประกอบศพ.

บุญสม/พิมพ์/...../ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระราชวรเวที เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้และเจ้าพนักงานที่มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๐๐๔๗

สำนักพระราชวัง

๒ สิงหาคม ๒๕๒๒

พระราชทานเพลิงศพ พระราชวรเวที (เติม แจ้งชัดใจ) เจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม ณ เมรุวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

วันอาทิตย์ ที่ ๒ กันยายน ๒๕๒๒ เวลา ๑๓.๐๐ น. เชิญหีบศพขึ้นรถยนตร์วอประเทียบ จากวัดมหรรณพาราม ไปยังวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร หยุดรถยนตร์ตั้งกระบวนแห่ศพเวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๖.๓๐ น. พระราชทานเพลิง.

บุญสม พิมพ์.

ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระราชวรเวที เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้และเจ้าพนักงานที่มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

คำไว้อาลัยในพระราชวรเวที

อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม

ข้าพเจ้าได้เดินทางลงมาอยู่กรุงเทพ ฯ ระหว่างกลางเดือน ๔ ปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ร.ศ. ๑๓๐ เป็นเดือนสุดท้ายของปีในสมัยนั้น นับเป็นปีที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๖ พอลงมาถึง ก็มีเหตุการณ์ คือได้เกิดกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ ขึ้น และประตูสะพานหันพังลง มีผู้ติดสายไฟฟ้าที่ขาดลงมา ตำรวจชื่อนายเขียวไม่เข้าใจ ได้ทำการช่วยเหลือ เลยพลอยติดไฟฟ้า คือถูกไฟฟ้าแล่นเข้าตัวตายไปด้วย

ข้าพเจ้า มาพักอยู่วัดจางวางดิส (วัดดิสสานการาม) เพราะเวลานั้น พระอธิการเพชร ชาวตำบลตะคุ อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมาซึ่งเป็นผู้มีภูมิลำเนาเดียวกัน ในระหว่างจำพรรษาข้าพเจ้าได้ออกเที่ยวให้ทานธรรม โดยมีสามเณรชัง เป็นสามเณรใหญ่ เป็นผู้นำ ในระหว่างเที่ยวให้ทานธรรมนั้น ได้พบกับสามเณรมา อยู่กับอาจารย์คูณ วัดมหรรณพ์ ต่อแต่นั้นมาข้าพเจ้า จึงได้ไปมาติดต่อกับสามเณรมาวัดมหรรณพ์เป็นบางครั้งบางคราว มีความคุ้นเคยกันจึงถามถึงภูมิลำเนา และได้ทราบว่าเป็นคนบ้านกล้วย อำเภอบ้านหมี่สนามแจง ต่อมาเมื่อออกพรรษาแล้ว ข้าพเจ้าได้ย้ายไปอยู่วัดแก้วแจ่มฟ้า ถนนสี่พระยาและเลิกการเที่ยวให้ทานธรรม มุ่งเล่าเรียนพระปริยัติธรรมเป็นสำคัญ จึงไม่ได้ติดต่อกับสามเณรมาอีก

ได้ทราบต่อมาในภายหลังว่า สามเณรมานั้น เป็นน้าชายของพระธรรมมหาวีรานุวัตร (บุญเลิส) เจ้าอาวาสวัดไทยพุทธคยาในปัจจุบันนี้ และได้ทราบว่า เวลานี้ได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว ฯ

เพราะได้ไปมาติดต่อกับพระเณรในวัดมหรรณพ์ดังกล่าวแล้ว จึงได้ทราบว่า ท่านเจ้าอาวาสคือท่านเจ้าคุณพระวิสุทธิโสภณ (โพธิ์) เป็นเปรียญ ๕ ประโยค มาจากวัดพระเชตุพน และได้ทราบจากผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันนี้ว่า ท่านได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ที่พระวิสุทธิโสภณ เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ (ในรัชกาลที่ ๕) ในขณะที่ท่านยังอยู่ที่วัดพระเชตุพน รุ่งขึ้น วันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๓ (ยังเป็นรัชกาลที่ ๕ อยู่) ได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม เป็นเวลา ๓๔ ปีเศษ ถึงมรณภาพเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๗

เมื่อท่านเจ้าคุณพระวิสุทธิโสภณ ถึงแก่มรณภาพแล้ว พระมหาเติมเปรียญธรรม ๕ ประโยค ได้รักษาการแทนเจ้าอาวาสตั้งแต่วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๗ เป็นต้นมา และได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่พระประสิทธิสุตคุณ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ แล้วได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๑ ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นชั้นราช ที่ พระราชวรเวที เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ และคงอยู่ในสมณศักดิ์ชั้นนี้ ตลอดอายุ

ทางด้านการปกครอง ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะเขต (เจ้าคณะอำเภอ) ป้อมปราบศัตรูพ่ายและปทุมวัน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ และคงอยู่ในตำแหน่งนี้ จนตลอดชีวิต

ปรากฏว่า ตลอดระยะกาลที่พระราชวรเวทีรักษาการแทนเจ้าอาวาสและดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหรรณพารามมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๗ จนถึง พ.ศ ๒๕๒๒ นั้น ได้ทำให้วัดมหรรณพ์เจริญรุ่งเรืองขึ้นทุกด้าน คือทั้งด้านการศึกษา ด้านการปกครอง และด้านสาธารณูปการ

สำหรับการศึกษาพระปริยัติธรรม ในสมัยเจ้าอาวาสก่อน ๆ ไม่เคยมีเปรียญเอก ส. (สามัญ) คือเปรียญ ๗ ประโยค เปรียญเอก ม. (มัชฌิมหรือมัธยม) คือเปรียญ ๘ ประโยค และเปรียญเอก อุ. (อุดม) คือเปรียญ ๙ ประโยคเลย มาในสมัยพระราชวรเวทีดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส จึงมีขึ้นเป็นจำนวนมาก และที่ได้ปริญญาโท ก็หลายรูป

ส่วนตัวพระราชวรเวทีเองก็เป็นครูสอนทั้งนักธรรมและบาลีมาก่อน และได้เป็นกรรมการตรวจข้อสอบสนามหลวงทั้งนักธรรมและบาลี และได้นำข้อสอบบาลีไปเปิดสอบทั่วทุกภาค

สำหรับด้านปกครองภายในวัด ก็เรียบร้อยดี จนถึงได้รับหน้าที่ทำการปกครองภายนอกวัด คือเป็นเจ้าคณะเขต (เจ้าคณะอำเภอ) ป้อมปราบศัตรูพ่ายและเขตปทุมวัน

ในด้านการสาธารณูปการ ปรากฏว่า เป็นผู้มีนิสัยรักศิลปะของเก่าๆ ไม่ยินดีจะรื้อลงสร้างใหม่ พยายามรักษาของเก่าและซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ให้มั่นคงและคงรูป เป็นที่น่าสรรเสริญ

สรุปแล้ว อาจกล่าวได้ว่า ในสมัยที่พระราชวรเวทีดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหรรณพ์นั้น ทำให้วัดเจริญขึ้นทุกๆ ด้าน นับว่าได้เป็นผู้ได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่วัดและแก่พระศาสนาเป็นอย่างดีรูปหนึ่ง ควรเป็นที่โถมนาการสรรเสริญ และได้ชื่อว่าได้ทิ้งรอยไว้ในโลกและในพระศาสนา เป็นที่ควรแก่การเดินตามหรือเจริญรอยของอนุชน

คนเราเกิดมา ถ้าไม่ได้ทำอะไรไว้ ก็เปรียบเหมือนว่า ไม่ได้มีร่องรอยอะไรไว้ ให้คนรุ่นหลังเห็น เรียกว่าเกิดมาสูญเปล่า เหมือนนกบินไปในอากาศ ไม่มีรอย ฉะนั้น

เป็นอันว่า พระราชวรเวที มาในโลกนี้ เป็นอันมาดีแล้ว ขอให้ไปสู่ที่ดีต่อไป เทอญฯ

สมเด็จพระธีรญาณมุนี

(สมเด็จพระธีรญาณมุนี)

วัดจักรวรรดิราชาวาส

๒๖ กรกฎาคม ๒๕๒๒

อนุสรณ์กถา

สำหรับ

เจ้าคุณพระราชวรเวที

ปฏิปชฺเชถ เมธาวี อโมฆํ ชีวิตํ ยถา

คณะสงฆ์วัดมหรรณพาราม ได้แจ้งแก่ข้าพเจ้าว่า ในการพระราชทานเพลิงศพ เจ้าคุณพระราชวรเวที มีความประสงค์จะได้ข้อเขียนสักเล็กน้อยจากข้าพเจ้า ปรารภถึงเจ้าคุณพระราชวรเวที เพราะข้าพเจ้าก็มีความรู้จักมักคุ้นอยู่กับท่าน ข้าพเจ้าทราบความประสงค์แล้ว มีความยินดีที่จะเขียนให้ตามความประสงค์ และต้องขอขอบคุณคณะสงฆ์วัดมหรรณพาราม ในการที่ให้โอกาสข้าพเจ้ามีส่วนร่วมในทางลายลักษณ์อักษร ในงานสำคัญงานหนึ่งของคณะสงฆ์วัดมหรรณพ์

เรื่องเกี่ยวกับชีวิตประวัติของเจ้าคุณพระราชวรเวทีนั้น พูดได้เต็มปากเต็มคำว่า ท่านเป็นผู้เกิดมาดี อยู่ดี และไปดี เพราะท่านเป็นผู้มีบุญมาเกิด และเกิดมามีบุญ กล่าวคือ ประการแรก ท่านได้เกิดมาเป็นมนุษย์มีอาการ ๓๒ บริบูรณ์ นั่นแสดงว่า บุญที่ท่านก่อสร้างสั่งสมไว้ในอดีต นำให้ท่านมาเกิดเป็นมนุษย์และสมบูรณ์ด้วยลักษณะของมนุษย์ครบ ครั้นเกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว ท่านมิได้ตกอยู่ในลักษณะที่เรียกว่า เกิดมามีกรรม ตรงกันข้าม กลับตกอยู่ในลักษณะที่เรียกว่าเกิดมามีบุญ ข้อนี้เห็นได้ง่ายในชีวิตประวัติของท่านเอง เริ่มต้นด้วยการได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม สามารถสอบไล่ได้ในสนามหลวงเป็นเปรียญถึง ๕ ประโยค ในระหว่างการบรรพชาอุปสมบทอยู่ เป็นผู้มีศีลาจารวัตรเรียบร้อย เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาปสาทะของพุทธบริษัททั้งคฤหัสถ์และเพื่อนบรรพชิต ต่อมาได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหรรณพ์ และตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอป้อมปราบ ฯ ปทุมวันในท้องที่กรุงเทพมหานคร นอกจากได้รับตำแหน่งดังกล่าวแล้ว ยังได้รับพระราชทานสมณศักดิ์

ตามลำดับ จนถึงสมณศักดิ์ระดับพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ ที่ พระราชวรเวที เมื่อท่านดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ทั้งเจ้าอาวาสและเจ้าคณะ ก็ได้เพียรพยายามประกอบภารกิจตามอำนาจหน้าที่มาด้วยดี ในฐานะที่ท่านดำรงสมณศักดิ์ชั้นผู้ใหญ่ คือ ชั้นราช ก็รักษาฐานะให้อยู่ในระดับที่ดีงามตลอดมา จึงนับว่า ในชีวิตของท่านมีแต่สร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามและเป็นคุณประโยชน์เต็มตามกำลังและความสามารถ ดังนั้น จึงกล่าวได้เต็มปากเต็มคำว่า ท่านเกิดมามีบุญ คือ มีแต่กระทำสิ่งที่ดีงามเป็นคุณประโยชน์ ทั้งแก่ส่วนการวัด ทั้งแก่ส่วนการคณะ ทั้งแก่ส่วนที่เป็นอัตตสมบัติ ทั้งแก่ส่วนที่เป็นปรหิตปฏิบัติ

ตามข้อความดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สรุปความได้ว่า ชีวิตของเจ้าคุณพระราชวรเวทีเป็นชีวิตที่ไม่เป็นหมัน คือ ไม่ว่างเปล่าจากสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่นหรือสิ่งอื่นสมกับที่ท่านเป็นผู้มีปัญญาแท้ ต้องด้วยธรรมภาษิตบทหนึ่งว่า "ผู้มีปัญญา พึงปฏิบัติ (ตน) โดยประการที่ชีวิตจะไม่เป็นหมัน" ฉะนี้

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
(สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์)

วัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร

๑๕ สิงหาคม ๒๕๒๒

รายนามเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลศพอุทิศ

พระราชวรเวที (เติม เขมฉนฺโท)

อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม ถนนตะนาว กรุงเทพ ฯ

วันที่ 24 พฤษภาคม 2522

รายการสวดพระอภิธรรมประจำวัน

24 พฤษภาคม 2522 คณะสงฆ์วัดมหรรณพาราม

25 พฤษภาคม 2522 คณะครู ร.ร. วัดมหรรณพาราม, นักเรียน, ร.ร. ผู้ใหญ่วัดมหรรณพาราม ร.ร. ผู้ใหญ่วัดสุทัศนเทพวราราม

26 พฤษภาคม 2522 คุณโยมนวลศรี ศรีศักดิ์ (ร้านจตุพรโอสถ)

27 พฤษภาคม 2522 คณะโรงเลี้ยงเด็ก

28 พฤษภาคม 2522 คุณหญิงนวลละม่อม ตุงคะมณี (สัตตมวารที่ 1)

29 พฤษภาคม 2522 คณะป้อมปราบ เขต 2

30 พฤษภาคม 2522 คณะวัดพระพิเรนทร์

31 พฤษภาคม 2522 คุณพรทิพย์ แซ่โง้ว

1 มิถุนายน 2522 ร.ร. มัธยมวัดมหรรณพาราม (ตลิ่งชัน)

2 มิถุนายน 2522 นายสนิท สุรารักษ์

3 มิถุนายน 2522 นายประสิทธิ์ พยอมวัฒนศิลป และญาติวัดมหรรณพาราม

4 มิถุนายน 2522 คณะบุตรหลานคุณนายเพี้ยน โอสถานนท์

5 มิถุนายน 2522 นางบี่ยะบรรณสาร และครอบครัวอยู่บี่ยะ

6 มิถุนายน 2522 คุณโยมถนอม ยวงศรี

7 มิถุนายน 2522 พระราชสังวรวิสุทธิ์ และคุณโยมเชื้อ มนต์ศิริ

8 มิถุนายน 2522 จ.ส.ต. สมหมาย แก้วรุ่งโรจน์ (บ้านแก้วรุ่งโรจน์)

9 มิถุนายน 2522 พ.ญ. น้อย เศวตโยธิน

10 มิถุนายน 2522 คณะวัดดิสานุการาม

11 มิถุนายน 2522 นายเพิ่ม กำลังผล

12 มิถุนายน 2522 พลเอกเนตร เขมะโยธิน และคุณหญิง และน้อง ๆ ร.อ. ธรรมนูญ

13 มิถุนายน 2522 นางทับ แจ้งคำขำ (ร.พ. การพิมพ์พาณิชย์)

14 มิถุนายน 2522 คุณสุริยน วินทุพราหมณกุล (สมาคมวัดมหรรณพาราม)

15 มิถุนายน 2522 ร้านค้าของเก่า คณะแพร่งสรรพศาสตร์ และชาวศาลเจ้าพ่อเสือ

16 มิถุนายน 2522 ตระกูลคำพา, สุวรรณสุนทร, นางชวด, ส.อ. วิจิตร

17 มิถุนายน 2522 นางอำไพ สว่างแข และ พ.จ.อ. เจริญศักดิ์ คณะสูตร

18 มิถุนายน 2522 คุณโยมบุญชู ลอยกูลนนท์ (พนักงานจี้ฮั้ว) และชาวตึกดิน

19 มิถุนายน 2522 คุณหญิงอุไรลักษณ์ ชาญกล

รายการสวดพระอภิธรรมเฉพาะวันอังคาร

26 มิถุนายน 2522 คุณบั๊กเล้ง (โต๋ว) แซ่ตั้ง

3 กรกฎาคม 2522 คุณนายฮุ้น โอสถานนท์

11 กรกฎาคม 2522 ทำบุญปัญญาสมวาร คณะสงฆ์วัดมหรรณพารามเป็นเจ้าภาพ
และคุณนายสง่า เสถียรวิริจักร์ เป็นเจ้าภาพเทศน์

17 กรกฎาคม 2522 นายทนนท์ อยู่พานิช

24 กรกฎาคม 2522 คณะศิษยานุศิษย์คณะ 1 (ปัจจุบัน) มีพระธรรมเทศนา 1 กัณฑ์

25 กรกฎาคม 2522 คณะกรรมการโรงพยาบาลสงฆ์ มีพระธรรมเทศนา 1 กัณฑ์

31 กรกฎาคม 2522 คณะตรอกศิลป์

7	สิงหาคม	2522	คณะกรรมการงิ้วไหหลำ
14	สิงหาคม	2522	คุณกิจชัย พยุงศิริผลและญาติ
16	สิงหาคม	2522	คณะสงฆ์วัดสิตาราม โดยมีพระมหาธีร์ โกวิโท เป็นประธาน
21	สิงหาคม	2522	เจ้าคณะเขต และคณะกรุงเทพ ฯ
28	สิงหาคม	2522	คณะชาวตลาดศาลเจ้าพ่อเสือ
30	สิงหาคม	2522	พระครูวรกิจวิจารณ์
1	กันยายน	2522	ในการทำบุญสตมวาร คณะสงฆ์วัดมหรรณพารามเป็นเจ้าภาพ และคุณหญิงนวลละม่อม ตุงคะมณี นางยุธนา ศรีตระกูล เป็นเจ้าภาพพระเทศน์ด้วย.

คติธรรม

อยู่ดีมีประโยชน์ ไปดีมีสุข

บุคคลใดเมื่อมีชีวิตอยู่ ได้บำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่นตามกำลังความสามารถไม่ปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปโดยเปล่าปราศจากประโยชน์ บุคคลนั้น ชื่อว่า อยู่ดีมีประโยชน์

บุคคลใด ในสมัยมีชีวิตได้สร้างสรรค์ทำบุญกุศลคุณงามความดีไว้มาก เมื่อสิ้นชีพทำลายขันธ์แล้ว มีหวังที่จะไปสู่สุคติ คือภูมิที่ดีมีความสุข บุคคลนั้น ชื่อว่า ไปดีมีสุข

ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที มีคุณลักษณะทั้งสองประการนี้โดยแท้ เมื่อมีชีวิตอยู่ได้บำเพ็ญกรณียะอันเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่ตน แก่คณะ แก่พระศาสนา และแก่ประเทศชาติเป็นส่วนรวม การจากของท่านเจ้าคุณฯ ถึงแม้จะเป็นไปตามสภาวะของสังขาร และเป็นการจากไปดีก็ตาม แต่ก็ยังรู้สึกเสียดาย ที่ต้องสูญเสียพระเถระที่ดีมีศีลาจารวัตรเรียบร้อยในสังฆมณฑลไปอีกรูปหนึ่ง

ด้วยอำนาจกุศลบุญราศี ที่ท่านเจ้าคุณฯ ได้บำเพ็ญมาและที่คณะศิษยานุศิษย์ญาติมิตรบำเพ็ญอุทิศส่งไปถวาย จงสัมฤทธิผลเป็นปัตตานุโมทนามัยกุศล ดลบันดาลให้ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ประสบสันติสุขในสัมปรายภพ สมเจตนาปรารภของคณะเจ้าภาพ ทุกประการ.

สมเด็จพระพุฒาจารย์

(สมเด็จพระพุฒาจารย์)

วัดสุทัศนเทพวราราม

25 กรกฎาคม 2522

อาลัยพจน์

มัจจุราช ชาติมัจจุ มุเหี้ยมโหด
เราไม่โกรธ เพราะเธอทำ สม่ำเสมอ
ไม่เลือกเว้น ใคร ๆ น้ำใจเธอ
เมื่อมาเจอ แล้วเป็นจับ รับเอาไป.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข การพลัดพรากสิ่งที่รักที่ชอบใจเป็นทุกข์ พระดำรัสนี้ พวกเราชาวพุทธได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ ระหว่างได้ยินได้ฟังเป็นเพียงความรู้สึกว่าเป็นกฎธรรมดา แต่ถ้าประสบเข้าจริง ๆ ก็ทำให้เกิดสติมีความรู้สึกแน่ชัดว่าไม่ใช่แต่เพียงเป็นกฎธรรมดา ข้อเท็จจริงแล้วเป็นความกระทบกระเทือนใจอย่างยิ่ง ถึงจะรู้ว่ามิวันใดวันหนึ่งเราก็จะต้องตายจากกันไป และไม่ทราบว่าผู้ใดจะไปก่อนไปหลัง ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที (เติม เขมณฺโท) แม้จะสิ้นลมหายใจไปเหมือนกับบุคคลอื่นทั่ว ๆ ไปก็ตาม แต่เป็นการสิ้นลมหายใจในท่ามกลางแห่ง ความรักความเคารพ ของบรรดาศิษยา นุศิษย์ญาติ มิตรสหาย และประชาชนผู้เคารพนับถือ แม้ข้าพเจ้าเองก็เป็นเพื่อนสหธรรมิกผู้ใกล้ชิดกับเจ้าคุณพระราชวรเวที ในฐานะเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ นอกจากเป็นเรื่องส่วนตัวแล้ว ยังเป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กันในหน้าที่การงานในฐานะที่ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะเขตป้อมปราบ–ปทุมวัน ซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่การงานที่จะต้องประสานกันอย่างใกล้ชิด เมื่อเจ้าคุณพระราชวรเวที มาด่วนมรณภาพจากไปอย่างกระทันหัน อารมณ์แห่งความรักความใกล้ชิดสนิทสนมในฐานะเป็นเพื่อนสหธรรมิกกระทบจิตทำให้เกิดวิปโยคตามวิสัยแห่งปุถุชน ก็ได้แต่นึกว่าเจ้าคุณพระราชวรเวทีจากไปแล้ว แต่คุณงามความดีส่วนตัวและส่วนสาธารณะที่ท่านได้ประกอบสร้างสรรค์ไว้ ยังเป็นสิ่งประทับใจของบรรดาศิษยานุศิษย์ญาติมิตรสหาย และท่านที่รู้จักคุ้นเคยกับท่านมิได้ลืมเลือนไป

ขออำนาจแห่งความเมตตาอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การให้ความอบอุ่นแก่คณะศิษยานุศิษย์และบุญฤทธิ์ที่เจ้าคุณพระราชวรเวที ได้บำเพ็ญมาแล้ว จงเป็นพลวปัจจัยให้ดวงวิญญาณของท่านสู่สุคติภพเทอญ ฯ

พระวิสุทธาธิบดี
เจ้าคณะกรุงเทพมหานคร

คำปรารภ

เนื่อง ด้วย พระ เดช พระ คุณ ท่าน เจ้า คุณ พระราชวรเวที (เติม เขมณุโท ป.ธ. 5) อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม แขวงเสาชิงช้า เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ได้ถึงแก่มรณภาพลง ที่โรงพยาบาลสงฆ์ เมื่อวันที่ 22 พ.ค. 2522 คณะสงฆ์วัดมหรรณพ์ได้นำศพมาตั้งบำเพ็ญกุศลที่วัดมหรรณพ์ติดต่อกันมาจนกระทั่งถึงวันพระราชทานเพลิง เป็นเวลา 103 วัน ได้มีท่านที่เคารพนับถือ และคณะศิษยานุศิษย์บำเพ็ญกุศลถวายมาตลอด ครั้นถึงกาลพระราชทานเพลิง คณะสงฆ์วัดมหรรณพ์เห็นเป็นการสมควรที่จะจัดพิมพ์หนังสือขึ้น เพื่อเป็นอนุสรณ์สักหนึ่งเล่ม เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจของคณะศิษยานุศิษย์ ญาติสนิทมิตรสหาย ท่านที่เคารพนับถือและคุ้นเคยในพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ที่มีโอกาสมาร่วมเป็นเกียรติในงานนี้ด้วย ฯ อนึ่ง ในการบำเพ็ญกุศลในวาระต่างๆ ที่ผ่านมา เจ้าภาพได้อาราธนาพระเถระผู้ใหญ่มาแสดงพระธรรมเทศนาหลายท่านด้วยกัน คณะสงฆ์วัดมหรรณพ์มีความเห็นร่วมกันว่า สมควรขออนุญาตนำสำนวนเทศนานั้น ๆ ลงมาพิมพ์ไว้ในหนังสือนี้ด้วย เท่าที่สามารถจะรวบรวมมาได้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ใคร่ในธรรมปฏิบัติสืบต่อไปฯ งานพระราชทานเพลิงศพพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีนี้ ได้รับความเมตตาอุปถัมภ์เป็นอันดีจากทุกฝ่ายทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ท่านผู้มีเกียรติอีกหลายท่าน ดำเนินมาด้วยความเรียบร้อย สมศักดิ์ศรีทุกประการ คณะสงฆ์วัดมหรรณพ์รู้สึกมีความปีติยินดีเป็นอย่างยิ่ง จึงขอขอบพระคุณท่านทั้งหลายไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย ฯ

บุญกุศลอันใดที่ได้บำเพ็ญมาแล้วตั้งแต่ต้นจนถึงวาระการพระราชทานเพลิงศพ ผู้บำเพ็ญกุศลทุกท่าน ญาติสนิทมิตรสหายและศิษยานุศิษย์ทุกคน ขอน้อมอุทิศแด่พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที หากดวงวิญญาณของท่านสถิต ณ ที่ใด ๆ ขอได้โปรดอนุโมทนาส่วนกุศลเพื่อให้สำเร็จประโยชน์สุขแก่ตน ตามวิสัยในคติภพนั้น ๆ ด้วย เทอญ ฯ

คณะสงฆ์วัดมหรรณพาราม

พระราชวรเวที (เติม เขมฌนโท ป.ธ. ๕)

ชาตะ ๑๒ เมษายน ๒๔๕๘

มตะ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๒๒

รวมสิริอายุ ๖๔ ปี

หีบศพพระราชทาน พระราชวรเวที (เติม เขมฉนฺโท)
ประดิษฐาน ณ โรงเรียนปริยัติธรรม

สมเด็จพระสังฆราช พระราชทานน้ำสรงศพ พระราชวรเวที

สมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นประธานสรงน้ำศพ พระราชวรเวที

เจ้าประคุณสมเด็จพระธีรญาณมุนี
วัดจักรวรรดิราชาวาส
แสดงพระธรรมเทศนา
๒๖ มิถุนายน ๒๒

เจ้าประคุณสมเด็จพุทธโฆษาจารย์
วัดสามพระยา
แสดงพระธรรมเทศนา
๒๘ พฤษภาคม ๒๒

เจ้าประคุณสมเด็จพุฒาจารย์
วัดสุทัศนเทพวราราม
แสดงพระธรรมเทศนา
๑๒ มิถุนายน ๒๒

พระเดชพระคุณ พระวิสุทธาธิบดี
วัดไตรมิตรวิทยาราม
แสดงพระธรรมเทศนา
๑๑ มิถุนายน ๒๒

บำเพ็ญกุศลศพ วันสัตตมวาร พระราชวรเวที
วันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๒๒

จอมพล ถนอม กิตติขจร เจ้าภาพสวดพระอภิธรรม

พลเอก เนตร เขมะโยธิน — คุณหญิง และน้อง ๆ
วันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๒๒

คุณหญิงนวลละม่อม ตุงคะมณี เป็นเจ้าภาพ
วันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๒๒

ประวัติย่อ

พระราชวรเวที (เติม เขมณฺโท) ป.ธ. 5

อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม กรุงเทพมหานคร

พระราชวรเวที ฉายา เขมณฺโท นามเดิม เติม แจ้งชัดใจ วัดมหรรณพาราม แขวงเสาชิงช้า เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

สถานะเดิม

เกิดวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2458 ตรงกับวันจันทร์ แรม 13 ค่ำเดือน 5 ปีเถาะ ณ แขวงชนะสงคราม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร เป็นบุตรของนายกิ่ง นางวงศ์ แจ้งชัดใจ และเป็นบุตรคนเดียวของมารดาบิดา ไม่มีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ฯ

บรรพชา–อุปสมบท

ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที (เติม เขมณฺโท) เป็นชาวกรุงเทพ ฯ โดยกำเนิด เพราะเกิดที่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับวัดมหรรณพ์ด้านทิศเหนือนั้นเอง สมัยเมื่อท่านยังเป็นเด็กได้เข้าศึกษาในโรงเรียนเทศบาล สำเร็จชั้นประถมปีที่ 3 ครั้งนั้น พระมหาเทศ (ต่อมาภายหลังได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระธรรมกิจโกศล องค์การเผยแผ่จังหวัดอุตรดิษถ์) ซึ่งมีศักดิ์เป็นลูกผู้พี่ของท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ได้รับเอาเด็กชายเติมเข้ามาไว้ในอุปการะ ให้ศึกษาเล่าเรียนอยู่ในวัดมหรรณพ์ ครั้นอายุได้ 12 ปี ท่านพระมหาเทศจึงจัดการให้เด็กชายเติมได้บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2469 โดยมีพระวิสุทธิโสภณ เจ้าอาวาสวัดมหรรณพ์ในขณะนั้นเป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่ออายุครบ 20 ปีบริบูรณ์จึงได้เข้ารับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ พัทธสีมาวัดมหรรณพาราม เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2478 เวลา 14.00 น. โดยมีพระวิสุทธิโสภณ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระปลัดอ๊อด เป็น

พระกรรมวาจาจารย์ พระมหาเทศ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้รับนามฉายาว่า เขมฉนฺโท แปลว่า ผู้มีความพอใจในธรรมอันเกษมจากโยคะ เมื่ออุปสมแล้วได้อยู่จำพรรษาที่วัดมหรรณพ์ตลอดมา จนกระทั่งอวสานแห่งชีวิตฯ

การศึกษาในทางพระพุทธศาสนา

ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที (เติม เขมฉนฺโท) มีประวัติการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมดีพอสมควร จะสังเกตได้ว่า ท่านสอบเปรียญธรรม 3 ประโยคได้ตั้งแต่สมัยยังเป็นสามเณรอยู่ ซึ่งเมื่อสมัยที่ท่านสอบได้นั้น (พ.ศ. 2476) การศึกษาพระปริยัติธรรมด้านบาลียังไม่เจริญเหมือนทุกวันนี้ ผู้ที่สอบเปรียญธรรมได้ตั้งแต่ 3 ประโยคขึ้นไป ย่อมนำเกียรติและชื่อเสียงมาสู่ตนได้มากพอสมควร ดังนั้นจึงจัดได้ว่าท่านมีประวัติการศึกษาดีพอสมควร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

พ.ศ. 2474 สอบไล่ได้นักธรรมชั้นตรี

พ.ศ. 2475 สอบไล่ได้นักธรรมชั้นโท

พ.ศ. 2476 สอบไล่ได้เปรียญธรรม 3 ประโยค

พ.ศ. 2480 สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก

พ.ศ. 2484 สอบไล่ได้เปรียญธรรม 4 ประโยค

พ.ศ. 2485 สอบไล่ได้เปรียญธรรม 5 ประโยค

หลังจากนั้นมาหน้าที่การงานในความรับผิดชอบของท่านก็มากขึ้น การศึกษาจึงหยุดชงักอยู่เพียงแค่นี้ ฯ

หน้าที่การงาน

ด้านการศึกษา

พ.ศ. 2477 เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักวัดมหรรณพาราม

พ.ศ. 2487 เป็นกรรมการตรวจประโยคนักธรรมและบาลีสนามหลวง

พ.ศ. 2490 เป็นกรรมการอุปถัมภ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาธาตุ และเคยเป็นกรรมการนำข้อสอบบาลีสนามหลวงไปเปิดสอบตามต่างจังหวัดทั่วทุกภาค ฯ

อนึ่ง การศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักวัดมหรรณพ์นี้ ในสมัยเจ้าอาวาสองค์ก่อนๆ ยังมิได้ตั้งเป็นสำนักเรียน เมื่อส่งนักเรียนเข้าสอบต้องไปขึ้นกับสำนักวัดมหาธาตุ ต่อมาในระยะหลังย้ายมาขึ้นกับสำนักวัดสระเกศ จวบจนกระทั่งมาถึงยุคที่ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีเป็นเจ้าอาวาส ท่านได้ปรับปรุงการศึกษาภายในวัด จนมีพระเปรียญเพิ่มขึ้นตามลำดับ เรียกได้ว่าท่านจัดการศึกษาให้เจริญดีขึ้นยิ่งกว่าแต่ก่อน เมื่อเห็นว่าผลการศึกษาเจริญขึ้นพอสมควรแล้ว ท่านจึงได้เรียกคณะครูพระปริยัติธรรมในวัดทั้งหมด มาประชุมปรึกษาหารือกัน เพื่อขอจัดตั้งเป็นสำนักเรียน ที่ประชุมมีความเห็นร่วมกันว่า ควรขอจัดตั้งเป็นสำนักเรียนได้ ท่านจึงได้ดำเนินงานแยกตัวออกมาจากวัดสระเกศ จัดตั้งเป็นสำนักเรียนได้สำเร็จ ในปี พ.ศ. 2499 ภายใต้การจัดการของท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที นับตั้งแต่ท่านเป็นเจ้าอาวาสมาจนกระทั่งบัดนี้ มีพระที่เรียนสำเร็จถึงเปรียญ 9 ประโยคแล้ว 5 รูป สำเร็จปริญญาจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาธาตุ 7 รูป อาศัยพื้นฐานการศึกษาจากสำนักวัดมหรรณพ์ไปศึกษาปริญญาโทต่อที่ประเทศอินเดียสำเร็จมาแล้ว 12 รูป กำลังเรียนขั้นปริญญาเอกอยู่ 1 รูป ในท่านเหล่านี้ ที่สำเร็จการศึกษากลับมาแล้ว ส่วนมากก็ลาสิกขาไปประกอบอาชีพราชการตามฐานานุรูป เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของประเทศต่อไป ฯ อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า วัดมหรรณพารามนี้ ตั้งอยู่ในท่ามกลางของพระนคร อยู่ในย่านของความเจริญ มีสำนักเรียนใหญ่ ๆ อยู่ใกล้โดยรอบ แต่การศึกษาพระปริยัติธรรมภายในวัดไม่เจริญเท่าที่ควร เพราะนับตั้งแต่สร้างวัดมหรรณพ์เป็นต้นมา มีสมภารปกครองติดต่อกันมาหลายองค์ จนกระทั่งถึงพระวิสุทธิโสภณ เป็นองค์สุดท้าย ก่อนหน้าท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีนี้ บางองค์ก็มีวุฒิความรู้สูง แต่พระภิกษุสามเณรในวัดจะสำเร็จการศึกษาอย่างสูงก็แค่เปรียญ 6 ประโยค ท่านั้น ไม่เคยมีสูงกว่านี้ เรียกว่า ยังไม่เคยมีพระเปรียญเอกเกิดขึ้นในวัดเลย. (เปรียญเอก ได้แก่ประโยค 7–8–9 จัดเป็น 3 ขั้น ประโยค 7

จัดเป็นเปรียญเอกชั้นตรี ประโยค 8 เป็นเปรียญเอกชั้นโท ประโยค 9 เป็นเปรียญเอกชั้นเอก) จนกระทั่งมาถึงยุคที่ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีเป็นเจ้าอาวาส จึงมีพระเปรียญเอกเกิดขึ้นในวัดเป็นองค์แรกเมื่อปี พ.ศ. 2500 ผู้ที่เป็นเปรียญเอกองค์แรกในวัดมหรรณพ์ คือ พระมหาโกสิทธิ์ สุจิตฺโต นับจากนั้นมาอีก 13 ปี จึงมีผู้สำเร็จเปรียญธรรม 9 ประโยค คือเมื่อปี 2513 พระมหาเกื้อ กิตฺติสาโร สอบเปรียญธรรม 9 ประโยคได้เป็นองค์แรกในวัดมหรรณพ์ ถัดจากนั้นก็มีผู้สอบได้ติดต่อกันมารวมเป็น 5 องค์ คือพระมหาชนินท์ ชวนโชโต พระมหาทองใบ ธีรานนฺโท พระมหาสวาท สุทธจิตฺโต พระมหาโกสิทธิ์ สุจิตฺโต ผู้ซึ่งเป็นเปรียญเอกองค์แรกในวัด แต่กลับได้เปรียญ 9 องค์สุดท้ายในจำนวน 5 องค์ ฯ การศึกษาพระปริยัติธรรมภายในวัดซึ่งเจริญมาตามลำดับดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ด้วยความเอาใจใส่ดูแลปรับปรุงและส่งเสริมของท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที จึงนับได้ว่า งานด้านการศึกษาท่านได้ปฏิบัติมาจนมีผลเป็นที่น่าพอใจ ฯ

ด้านการปกครอง

พ.ศ. 2487 เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม

พ.ศ. 2491 ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม

พ.ศ. 2493 ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์

พ.ศ. 2519 ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะเขต (อำเภอ) ป้อมปราบศัตรูพ่ายและปทุมวัน และดำรงในตำแหน่งนี้มาจนกระทั่งมรณภาพ ฯ

สมณศักดิ์

พ.ศ. 2490 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระประสิทธิ์สุตคุณ ฯ

พ.ศ. 2503 ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระราชวรเวที ฯ และดำรงอยู่ในตำแหน่งนี้จนกระทั่งมรณภาพ ฯ

การสาธารณูปการ

ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที (เดิม เขมณฺโท) ท่านมีนิสัยรักศิลปะโบราณ ชอบรักษาของเก่าไว้ให้คงที่ แม้เสนาสนะภายในวัดที่คนรุ่นเก่าก่อนสร้างไว้ด้วยไม้สัก ท่านก็ให้ซ่อมแซมส่วนที่ผุพังให้มั่นคงแข็งแรงตามรูปเดิม ไม่ต้องการให้รื้อของเก่าทิ้งแล้วสร้างใหม่ เพราะการสร้างใหม่จะต้องใช้ทุนมาก ท่านเกรงใจที่จะต้องรบกวนญาติโยม จึงทำเพียงรักษาของเก่าให้คงรูปเดิมเท่านั้น เช่นซ่อมแซมวิหารหลวงพ่อพระร่วง ซ่อมศาลาการเปรียญ และเสนาสนะอื่นๆ นอกจากนั้นบริเวณลานพระอุโบสถและวิหารทั้งลานพระเจดีย์ ซึ่งเมื่อก่อนนี้มีหญ้าขึ้นรกรุงรัง พระเณรในวัดต้องช่วยกันถากถางอยู่เป็นประจำ ทำความลำบากให้มิใช่น้อย ท่านก็จัดการให้เทปูนลาดให้เรียบร้อยทั้งลานพระเจดีย์ ลานรอบพระอุโบสถและวิหาร ติดตั้งเสาไฟไว้ตลอด ปลูกต้นไม้ไว้เป็นระยะ ๆ เป็นที่น่ารื่นรมย์แก่ผู้ได้พบเห็นและได้เข้าไปพักผ่อนในบริเวณนั้น ๆ หากจะรวมงานซ่อมแซมที่ท่านได้ทำไว้โดยสังเขปก็มีดังนี้

วันที่ 17 สิงหาคม 2499 ได้ทำฐานต้นโพธิ์ศรีมหาโพธิ์ หน้าพระเจดีย์ใหญ่ ซึ่งของเดิมชำรุดมากและต้นก็จะตายเพราะรากออกมาข้างนอก สิ้นเงิน 4,000.00 บาทฯ

วันที่ 1 พฤศจิกายน 2499 ได้ทำท่อระบายน้ำจากบริเวณเจดีย์ใหญ่ถึงริมคลอง สิ้นเงิน 3,000.00 บาท

วันที่ 3 มกราคม 2500 ซ่อมภายนอกวิหาร ทาสีน้ำปูนและสีน้ำมันที่เชิงชาย ทำพื้นด้านหน้า–หลัง เป็นแบบหินขัดกับพื้นรอบระเบียงชั้นบนผูกเหล็กเทคอนกรีต แล้วลาดหน้าด้วยปูนสี ซ่อมที่ผุพังแลลูกกรงแก้ว สิ้นเงิน 26,000.00 บาท

วันที่ 28 มกราคม 2500 ซ่อมและทาสีพระอุโบสถภายนอกด้วยสีน้ำปูนและเชิงชายด้วยสีน้ำมันกับซ่อมหอระฆังทาสีเขียนลาย ทำประตูและลูกกรงเหล็กใต้หอระฆัง สิ้นเงิน 9,400.00 บาท

วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2500 ลาดซีเมนต์ ที่ล้อกวง กลม ระหว่าง พระอุโบสถ กับพระวิหาร 2 ล้อก สิ้นเงิน 2,200 บาท

วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2500 ลาดซีเมนต์ที่พื้นด้านใต้พระวิหาร สิ้นเงิน 1,750.00 บาท ซ่อมกำแพง และทาน้ำปูน สิ้นเงิน 750,00 บาท

วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2500 ซ่อมหลังคากุฏิ คณะ 1—2 และทำบานประตูหอสวดมนต์ 2 บาน รวมสองอย่าง สิ้นเงิน 2,500.00 บาท

วันที่ 27 มีนาคม 2500 ทำลูกกรงเหล็กหน้าต่างห้องสมุด 4 บาน สิ้นเงิน 1,000.00 บาท

วันที่ 29 มีนาคม 2500 ทำเพดานกุฏิคณะ 2 สองหลัง และทำการซ่อมถนน 2 สาย คือ สายหลังกุฏิคณะ 1 และสายหน้าพระอุโบสถด้านนอก รวมเป็นเงิน 3,950.00 บาท

วันที่ 6 เมษายน 2500 ซ่อมเพดานและบันไดกุฏิคณะ 3 หนึ่งหลัง และทำถนนสายริมรั้ว ร.ร. เทศบาลด้านตะวันออก สิ้นเงินรวม 2,700.00 บาท

วันที่ 4 กรกฎาคม 2500 ทำบันไดกุฏิคณะ 3 เพราะของเก่าผุพัง สิ้นเงิน 500.00 บาท

วันที่ 27 พฤษภาคม 2500 ซ่อมและลงรักปิดทองประตูพระวิหาร ซ่อมกรอบหน้าต่าง 4 บาน ซ่อมและลงรักปิดทองที่ประตูพระอุโบสถ สิ้นเงินรวม 15,500.00 บาท

เพราะท่านเป็นผู้นิยมรักษาของเก่าดังกล่าวแล้วข้างต้น ในชั่วอายุความเป็นสมภารของท่าน จึงมีเสนาสนะที่เกิดขึ้นใหม่ด้วยกำลังทรัพย์ของผู้มีศรัทธาสร้างถวายเพียง 3 หลังเท่านั้น แม้เมื่อท่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าคณะเขตแล้ว ท่านก็ได้ช่วยเหลือให้คำแนะนำแก่วัดต่าง ๆ ในเขตการปกครอง โดยให้ปรับปรุงรักษาโบราณวัตถุ สถานที่ควรปรับปรุงพิทักษ์รักษา ให้จัดตกแต่งดัดแปลงรักษาพฤกษชาติ เพื่อความร่มรื่นภายในอาราม ให้จัดปัดกวาดรักษาความสะอาดอันเป็นบ่อเกิดแห่งความเย็นกายเย็นใจ ทั้งของผู้ที่อยู่ภายในและผู้ที่เข้าไปพักผ่อน ฯ

ความชำนาญพิเศษ

ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที (เติม เขมฉนฺโท) มีความชำนาญทางโหราศาสตร์พอสมควร ผูกดวงดูดวงได้แม่นยำ แต่ท่านไม่ชอบผูกและดูให้ใคร เพราะรังเกียจที่จะต้องนั่งรับแขกพร่ำเพรื่อ อย่างมากก็จะทำเพียงให้ฤกษ์แก่ผู้มาขอ เช่น ฤกษ์ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน และพระจะลาสิกขา เป็นต้น ฯ

การสวดมนต์เช้า เย็น เป็นกิจวัตรที่พระภิกษุสามเณรจำต้องทำเป็นประจำ ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีมีความขยันในการทำวัตรเช้าเย็นมิได้ขาด เว้นเสียแต่มีกิจธุระหรือไม่สบายจะมาห่างบ้างก็ในปีสุดท้ายนี้เท่านั้น เพราะไม่สบายมาก แบบสวดเจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน และสวดมนต์ฉบับหลวง ท่านจำได้แม่นยำมาก

อนึ่ง ประเพณีไทยอย่างหนึ่งที่เว้นเสียมิได้ นิยมทำกันเป็นประจำทั้งในเมืองหลวงและต่างจังหวัด อันนั้น คือ เทศน์มหาชาติ ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที (เติม เขมฉนฺโท) มีความชำนาญในการเทศน์มหาชาติอยู่หลายกัณฑ์ เช่นกัณฑ์ ทานกัณฑ์ กุมารกัณฑ์ ชูชกกัณฑ์ และนครกัณฑ์ เฉพาะอย่างยิ่งกัณฑ์ชูชก ท่านเทศน์ได้ดีเป็นพิเศษจนมีชื่อเสียงเป็นที่นิยมของคนทั่วไป ท่านมีพรสวรรค์อยู่อย่างหนึ่ง คือ เสียงดีและดัง แม้จะเทศน์โดยไม่ต้องอาศัยเครื่องขยายเสียงก็ได้ยินไปทั่วบริเวณที่กว้างและไกล จึงเหมาะแก่การเทศน์กัณฑ์ชูชกเป็นอย่างยิ่ง ทำนองเทศน์ของท่านก็เรียบๆ ไม่โลดโผนมากนัก เหมาะแก่โสตประสาทของคนทุกชั้น แต่เป็นที่น่าเสียดาย สมัยนี้หาผู้ที่จะเทศน์เทียมท่านได้ไม่มีอีกแล้ว ทั้งท่านก็ไม่ได้ฝึกสอนให้แก่ใครไว้ด้วย คงจะเนื่องจากว่า ความนิยมในการเป็นนักเทศน์ และการฟังเทศน์มหาชาติได้ลดน้อยถอยลงนั้นเอง ฯ

อาพาธและมรณภาพ

ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที มีโรคประจำกายอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นกับท่านมานานแล้ว คือโรคเบาหวาน โรคนี้เป็นเจ้าเรือนและเรื้อรัง เป็นเหตุให้โรคอื่นๆ พลอยแทรกแซงได้ง่าย บางครั้งที่โรคเบาหวานกำเริบหนัก ก็จะมีโรคความดัน โรคหอบ หรือปอดบวมเข้าแทรกท่านก็พยายามรักษาด้วยยาแผนโบราณและสมัยใหม่ เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลสงฆ์มาก็หลายครั้ง เพราะที่นี่มีแพทย์และพยาบาลที่คุ้นเคยเคารพนับถือในท่านมากอยู่ ทั้งที่เป็นการส่วนตัวและส่วนรวม เพราะท่านเป็นพระกรรมการของโรงพยาบาลสงฆ์มาตั้งแต่วันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ 2496 ฯ มาถึงปี 2520 ท่านได้เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลสงฆ์อีก แพทย์ได้ทำการฉายเอกซเรย์ตรวจระหว่างทรวงอก ตามคำบอกเล่าของท่านเจ้าคุณราชวรเวทีว่า "หมอเขาบอกว่า ในฟิล์มเอกซเรย์ปรากฏเหมือนจะมีก้อนเนื้อ แต่ยังสงสัยว่าจะเป็นเนื้องอกหรืออะไรยังไม่ทราบแน่ จึงอยากจะขอผ่าตัดเพื่อตรวจดูให้แน่นอน แต่ผมไม่ยอมให้ผ่าตัด" ฯ เมื่ออยู่รักษาพออาการทุเลาขึ้นแล้วก็กลับวัด ในระยะนี้มีอาการบวมขึ้นที่เท้า มากบ้างน้อยบ้างเป็นครั้งคราว ครั้นมาถึงปี 2521 อาการบวมกำเริบขึ้นมาก คือบวมตั้งแต่เท้าถึงเข่า ท่านเป็นคนอ้วนอยู่แล้ว เมื่อมีอาการบวมเพิ่มขึ้นอีกเห็นแล้วก็น่ากลัว คลำดูบางครั้งแข็งเหมือนลำไม้ ครั้นวันที่ 18 กันยายน 2521 ท่านได้เข้ารับการตรวจและรักษาที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ตามคำแนะนำของท่านนายพลโทยง วัชระคุปต์ เจ้ากรมแพทย์ทหารบก นายแพทย์ที่นั่นตรวจพบสิ่งที่สงสัยว่าเป็นก้อนเนื้อนั้นเหมือนกัน แต่ไม่ได้บอกว่าเป็นอะไร ข้าพเจ้า (ผู้เขียน) คิดว่า นายแพทย์ทั้งของโรงพยาบาลสงฆ์ และโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า คงทราบได้ดีแล้วว่าเป็นอะไรแน่ แต่เพราะมีจรรยาแพทย์จึงไม่ได้บอกให้ท่านทราบ ท่านเล่าให้ฟังว่า "หมอเขาบอกว่า พบก้อนเนื้อนั้นเหมือนกัน และบอกว่าไม่ต้องผ่าตัดหรอกหลวงพ่อ ปล่อยไว้อย่างนั้นแหละไม่เป็นไรหรอก" รักษาอยู่ที่นั่นประมาณสองอาทิตย์เศษ อาการบวมทุเลาลงมากแล้วก็กลับวัด แต่อยู่ได้ไม่นานก็กลับบวมขึ้นอีกตามเดิมเป็นอยู่เช่นนี้ตลอดมา นอกจากบวมแล้วยังมีอาการหอบเป็นประจำอีกด้วย บางครั้งก็หนักบางครั้งก็เบา เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2522 ท่านได้เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลพร้อมมิตร สุขุมวิท ในความอุปการะของคุณหญิงนวลละม่อม ตุงคะมณี อาการบวมและหอบเบาลง ถึงวันที่ 29

เดือนเดียวกันก็กลับมาพักผ่อนที่วัด พอห่างหมออาการทุกอย่างก็กำเริบขึ้นตามเดิม แม้จะห่างจากหมอท่านก็ไม่เคยละเว้นจากยา ทั้งยาไทย ยาจีน ยาฝรั่ง ที่ลูกศิษย์ลูกหาหรือผู้ที่เคารพนับถือท่านนำมาถวาย ท่านฉันทั้งนั้น แม้กระนั้นอาการของโรคก็มิได้เบาบางลง มิหนำซ้ำกลับหนักขึ้นทุกที ที่ปรากฏชัดก็คืออาการบวมกับหอบ หอบถี่ขึ้น บวมเพิ่มขึ้น เมื่อก่อนบวมแต่เท้าถึงเข่า มาระยะหลัง ๆ นี้บวมทั้งตัว ครั้นถึงวันจันทร์ที่ 21 พฤษภาคม 2522 เวลา 18.00 น. อาการหอบหนักมาก จึงได้นำท่านส่งโรงพยาบาลสงฆ์ แพทย์ได้ฉีดยาและให้ยาฉัน อาการหอบจึงทุเลาลง ครั้นรุ่งขึ้นวันอังคารที่ 22 พ.ค. โดยไม่มีใครคาดคิด วาระสุดท้ายแห่งชีวิตของท่านก็มาถึง คือท่านได้มรณภาพลงด้วยอาการอันสงบ เมื่อเวลา 19.15 น. ด้วยโรคที่หมอไม่อยากบอกให้ทราบแต่แรกพบคือ มะเร็งในปอด สิริรวมอายุได้ 64 ปี 1 เดือน กับ 10 วันฯ

"คิดถึงพระราชวรเวที"

เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบข่าวมรณภาพของท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที เจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม เจ้าคณะเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย ข้าพเจ้าต้องหยุดคิดอยู่ขณะหนึ่งและไม่อยากจะเชื่อข่าวนี้เลย เพราะท่านเจ้าคุณไปอยู่กับหมอก็น่าจะไม่ตาย หรือจะตายก็ควรจะหายก่อนแล้วค่อยตายทีหลัง ไม่เป็นอย่างที่คิด กลับได้ผลตรงกันข้าม และมานึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า ชีวิตของคนที่เกิดมานั้นไม่เกิดอย่างเดียว นำเอาความตายมาด้วย จึงต้องลงเอยกันอย่างนี้ทั้งนั้น การตายของท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีเป็นเรื่องเก่าและเป็นขั้นสุดท้ายของคนทุกรูปทุกนามที่เกิดมา ไม่มีใครรอดไปได้ ทั้งที่เป็นเรื่องเก่าคู่กับความเกิด ทุกคนอดคิดไม่ได้นอกจากคิดแล้วยังแถมความกลัวแฝงไว้อีก การจากไปของท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีมิใช่จะไร้ประโยชน์ทั้งหมด ทั้งยังกลับเป็นประโยชน์แก่คนเป็น และผู้ที่ไปมาในงานมิใช่น้อย ท่านมีความสุขแล้ว เพราะหลักพระพุทธศาสนารับรองความตายว่าเป็นความสุขอย่างหนึ่งของคนตาย พระใช้เป็นประจำทุกงานเกี่ยวกับเรื่องตาย เรื่องตายของท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ข้าพเจ้าไม่เสียดาย แต่ข้าพเจ้าเสียดายความรู้ความสามารถของท่าน อย่างหนึ่งที่ใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะทำจะสร้างได้ ก็คือการเทศน์มหาชาติกัณฑ์ชูชกทำนองหลวง ข้าพเจ้าได้อาราธนาท่านไปเทศน์มหาชาติกัณฑ์ชูชกที่วัดราชสิทธารามอยู่หลายปี และมีข้อตกลงกันไว้ว่า ถ้าผมยังเป็นเจ้าอาวาสวัดราชสิทธารามอยู่ตราบใด ขอให้ท่านเจ้าคุณไปเทศน์ตลอด แต่ก็ไม่ได้อย่างที่ตกลงไว้เพราะท่านป่วย จึงไม่ได้ไปเทศน์ที่วัดราชสิทธารามตั้งแต่ ปี 2520 จนถึงวันท่านจากไป ใครจะว่าข้าพเจ้าอย่างไรนั้นไม่คำนึงถึง อาจจะมีใครสักคนหนึ่งคณะหนึ่งพูดก็ได้ว่า ก็เมื่อท่านเจ้าคุณวัดมหรรณพารามตายแล้ว องค์อื่นก็เทศน์ได้ ไม่แปลกอะไร พูดอย่างนี้คิดอย่างนี้ไม่ผิด พูดถูกคิดถูก ข้าพเจ้าไม่ค้าน ที่ข้าพเจ้ารับรองว่าหาไม่ได้นั้นก็หาไม่ได้จริง ๆ มีข้อคิดและหลักอยู่ 3 ประการ คือ

1. ไม่มีใครเรียนเทศน์มหาชาติกัณฑ์ชูชกกับท่านเลย
2. ระเบียบแบบแผนการเทศน์ของท่านสุภาพเรียบร้อย น่าเลื่อมใสกับผู้ฟังเป็นอย่างดีเยี่ยม
3. ทำนองลีลาการเทศน์น่าฟังจริง ๆ

จึงกล้าพูดได้ว่า หาพระเทศน์กัณฑ์ชูชกอย่างท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีนั้นไม่ได้แน่ น่าเสียดายพระผู้ทรงคุณวุฒิในการเทศน์มหาชาติทำนองหลวง นับวันแต่จะหมดไปเกือบจะไม่มีตัวอยู่แล้ว ที่ข้าพเจ้าแน่ใจว่าที่หาพระเทศน์ไม่ได้อีกแล้ว กัณฑ์วนประเวศ, กัณฑ์สักรบรรพ ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ อดีตเจ้าอาวาสวัดอรุณราชวราราม เมื่อยังมีชีวิตอยู่นั้นได้เทศน์ประจำทั้ง 2 กัณฑ์ เมื่อท่านสิ้นก็หมดไป มาตอนนี้ชูชกหมดอีก ถ้าทางคณะสงฆ์และทางฝ่ายบ้านเมืองไม่สนใจในหลักการอันนี้ ข้าพเจ้าถือว่าเราได้ทิ้งสาระประโยชน์อันสำคัญของชาวพุทธไปส่วนหนึ่ง

การมรณภาพของท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที เป็นไปตามธรรมดาของสังขาร ทุกรูปทุกนามเหมือนกันหมด ถึงจะรู้อยู่แก่ใจแล้วก็จริง อดจะนึกคิดถึงไม่ได้ ทางคณะสงฆ์เสียพระเถระในนามเจ้าคณะเขต ในนามเจ้าอาวาสพระอารามหลวงไป 1 รูป ศิษยานุศิษย์ขาดครูขาดอาจารย์ ความตายเป็นมารอย่างหนึ่งในมาร 5 นั้น ขอให้ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีผู้ละจากโลกนี้แล้ว และได้ทิ้งอัตตภาพร่างกาย สมบัติทั้งหลายไว้ให้โลกเขาดู ขอให้ดวงวิญญาณของท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีจงไปสู่แดนสุคติภพนั้น ๆ เทอญ

พระราชสังวรวิสุทธิ์
เจ้าอาวาสวัดราชสิทธาราม
8 สิงหาคม 2522

รำลึกถึง

เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องธรรมดาของสัตว์โลก ทุกผู้ทุกนามจะหนีเรื่องเหล่านี้ไปไม่พ้น วิสัยปุถุชนเมื่อประสบเข้าแล้วก็ไม่แคล้วจากความสะเทือนใจ เกิดอาการหวั่นไหวไปตามกระแสแห่งวิปโยคารมณ์ มากบ้างน้อยบ้างตามแต่พื้นเพของจิตใจจะหนักแน่นมั่นคงเพียงใด เปรียบเหมือนเสาไม้ที่เขาฝั่งไว้ในน้ำ ถูกละรอกคลื่นซัดหนักบ้างเบาบ้าง หากฝั่งไว้ไม่แน่นก็จะโค่นล้มได้ง่าย ถ้าถูกฝั่งไว้แน่นหนาก็จะเพียงแต่ได้รับความกระทบกระเทือนเท่านั้น ฉันใด จิตใจของปุถุชนที่อ่อนไหวได้ง่ายก็ฉันนั้น หากถูกอารมณ์เศร้าเพราะพลัดพรากจากสิ่งที่ตนรักมากระทบเข้า ก็จะเกิดความรู้สึกสะเทือนอย่างหนัก บางทีถึงกับผิดปกติไปเลยก็ได้ ฯ เรื่องความตายเป็นเรื่องที่สร้างความเศร้าให้แก่บุคคลผู้อยู่เบื้องหลังมิใช่น้อยทุกคนเคยรู้เคยเห็น แต่ถ้าเกิดกับบุคคลผู้อยู่ห่างตัวไม่ได้เกี่ยวข้องกันในฐานะเป็นญาติหรือเพื่อนฝูงกับตน เห็นแล้วก็รู้สึกเฉย ๆ ไม่ได้เดือดเนื้อร้อนใจอะไร ถ้าเป็นญาติหรือเพื่อนฝูงประสบเข้า ความโศกเศร้าก็เกิดขึ้นแก่ผู้อยู่เบื้องหลัง จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสนิทสนมระหว่างผู้ตายกับตน สนิทกันน้อยไม่กี่วันความเศร้าก็หาย หากความตายเหยียบย่างมาถึงคนในครอบครัว จะเป็นพี่น้องหรือลูกหลานก็ตามตายไป ความเศร้าใจอาลัยถึงก็ทับทวียิ่งขึ้น บางคนก็มีอารมณ์หวาดกลัวผสมผเสเข้าด้วย กลัวคนที่ตนรักซึ่งเพิ่งจากไปหยก ๆ นั้นเอง ถ้ามารดาหรือบิดาคนใดคนหนึ่งตายลง ความเศร้าโศกเสียใจ ความวิเวกวังเวงความว้าเหว่จะครอบคลุมไปทั่วทั้งบ้าน ทุกหัวใจจะเต็มไปด้วยความเศร้าสร้อยหงอยเหงา เพราะพ่อแม่เป็นที่พึ่ง เป็นผู้ให้ความอบอุ่นแก่ทุกคนภายในบ้าน หากขาดพ่อแม่แล้วก็หมดที่พึ่งเปรียบเหมือนต้นโพธิ์ไทรใหญ่เป็นที่พึ่งอาศัยของหมู่วิหค หากต้นไทรนั้นถูกโค่นล้มลงด้วยเหตุใดก็ตาม เหล่าวิหคก็หมดที่อาศัยไร้ที่พึ่งที่เกาะ ต้องระหกระเหินแตกแยกกันไป กลายเป็นกาลวิปโยคของหมู่นกทั้งหลาย ฯ วันที่ 22 พฤษภาคม 2522 เป็นวันมหาวิปโยคสำหรับ

คณะสงฆ์วัดมหรรณพ์ เพราะที่พึ่งอันเป็นหลักสำคัญมาจากไปโดยมิได้คาดคิด คือ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ผู้เป็นอธิบดีสงฆ์ในวัดมหรรณพ์ ได้มรณภาพลงในคืนวันนั้น นำความเศร้าสลดรันทดใจมาสู่หมู่พระสงฆ์สามเณรในวัด และบรรดาสานุศิษย์ทั้งมวลอย่างเหลือล้น เพราะท่านเปรียบเสมือนเป็นพ่อของหมู่สงฆ์สามเณรในวัด เป็นผู้มีอุปการคุณต่อวัดนานับประการ เป็นอาจารย์ที่ให้ความอนุเคราะห์เอ็นดูต่อศิษย์ทุกวิถีทาง เป็นอธิบดีสงฆ์ที่ให้ความเมตตาเกื้อกูลสงเคราะห์แก่พระเณรในวัดเป็นอย่างดี เป็นสมภารมานานสามสิบกว่าปี มีลูกศิษย์ลูกหา ทายกทายิกาเคารพนับถือมาก เมื่อท่านจากไปโดยไม่มีวันกลับเช่นนี้ จึงก่อให้เกิดความเศร้าสลดใจและอาลัยอาวรณ์ถึงแก่ผู้อยู่เบื้องหลังมิใช่น้อย เฉพาะข้าพเจ้าเองจะลืมเหตุการณ์ในวันที่ 21—22 พ.ค. นั้นเสียมิได้ เพราะเป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องก่อนได้รับความสะเทือนใจ คือในเวลาบ่ายวันที่ 21 พ.ค. นั้น พระครูโสภณวรกิจ วัดเอี่ยมประชามิตร (แหลมฟ้าผ่า) กับพระครูสิริโชติวัฒน์ วัดคู่สร้าง ตำบลบางปลากด สมุทรปราการ ทั้งสองท่านมาชวนข้าพเจ้าไปเยี่ยมญาติที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ในชั้นแรกข้าพเจ้าก็ยังไม่รับปากว่าจะไปด้วย ท่านทั้งสองก็ช่วยกันรบเร้า หนักเข้าข้าพเจ้าก็ใจอ่อน ประกอบกับญาติที่จะไปเยี่ยมนั้นรู้จักคุ้นเคยกับข้าพเจ้าดีอยู่ด้วย ครั้นแล้วพระครูโสภณวรกิจจึงให้ลูกศิษย์ไปจองตั๋วรถทัวร์มาไว้ 3 ใบ ในตั๋วนั้นกำหนดรถออกเดินทางเวลา 1 ทุ่ม ครั้นเตรียมตัวพร้อมแล้วเวลา 6 โมงเย็นเศษ (18 น. เศษ) ข้าพเจ้าก็ไปลาพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีตามระเบียบก่อนจะออกจากวัดไปค้างคืนที่อื่น ครั้นไปถึงก็ได้เห็นสภาพที่น่าตกใจ คือท่านกำลังนั่งหอบขนาดหนัก โดยมีจ่าเจริญศักดิ์ กับคุณสมนึกเฝ้าดูอยู่ 2 คน ครั้นเห็นสภาพเช่นนี้ข้าพเจ้าก็ไม่กล้าที่จะลา จึงพากันรบเร้าขอร้องให้ท่านเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาล ในชั้นแรกท่านก็ปฏิเสธไม่ยอมไป โดยท่านพูดว่า "พรุ่งนี้เช้าเสียก่อนจึงจะไป" ครั้นถูกรบเร้าด้วยเหตุด้วยผลหนักเข้า ท่านจึงรับปากว่า "เอ้าไปก็ไป" ข้าพเจ้าจึงรีบกลับกุฏิแจ้งเหตุขัดข้องให้พระครูทั้งสองทราบว่า "ผมไปด้วยไม่ได้เสียแล้ว ขอให้เด็กเอาตั๋วรถไปคืนเขาเสียใบหนึ่ง ท่านทั้งสองไปกันเถอะ" เมื่อท่านทั้งสองได้ทราบเรื่องโดยละเอียดแล้ว

พระครูโสภณวรกิจจึงพูดขึ้นว่า "เมื่อมีเหตุการณ์เช่นนี้ก็ไม่ควรจะไป เมื่อจะคืนตั๋วรถก็ให้คืนทั้งหมด ไม่ไปก็ไม่ไปด้วยกัน" ข้าพเจ้าจึงให้ท่านพระครูทั้งสองอยู่เฝ้าห้องแล้วรีบไปนำพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสส่งโรงพยาบาลสงฆ์พร้อมด้วยคุณสมนึก และผู้ติดตามไปอีกหลายคน ไปถึงโรงพยาบาลเป็นเวลา 1 ทุ่มเศษ เมื่อเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลรับท่านเข้าห้องพัก แพทย์ฉีดยาและให้ยาฉันแล้ว อาการหอบก็ลดลงบ้าง ข้าพเจ้าอยู่ดูอาการของท่านพอสมควร และจัดให้ลูกศิษย์เฝ้าแล้วจึงกลับวัด ฯ รุ่งขึ้นวันที่ 22 พ.ค. เวลา 18.00 น. ข้าพเจ้ากับพระครูโสภณวรกิจ พระครูสิริโชติวัฒน์ ทั้ง 3 องค์ได้พากันไปเยี่ยมดูอาการของพระเดชพระคุณท่าน ครั้นไปถึงก็เรียนแนะนำให้ท่านรู้ว่า ท่านพระครูทั้งสองมาเยี่ยมด้วย หลังจากแนะนำแล้วก็เลี่ยงไปยืนอยู่ทางเท้า ให้โอกาสท่านพระครูทั้งสองได้ไต่ถามท่าน ท่านก็ยังพูดคุยได้ดีอยู่เป็นปกติ ส่วนข้าพเจ้านั้น นึกปริวิตกไปต่าง ๆ นานา เพราะเห็นใบหน้าของท่านบวมมาก ครั้นอยู่เยี่ยมเป็นเวลาพอสมควรแล้วก็ลาท่านกลับ ท่านก็กล่าวขอบคุณต่อผู้ไปเยี่ยมทุกคนอย่างปกติ. ออกจากโรงพยาบาลสงฆ์แล้วพากันไปแวะเยี่ยมคนป่วยอยู่ที่โรงพยาบาลมิชชั่นประมาณ 40 นาทีจึงกลับวัด พอมาถึงวัดได้ชั่วครู่ ท่านอาจารย์ พระครูพจนโสภณ เจ้าคณะ 5 วัดมหรรณพ์ซึ่งไปเยี่ยมพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสทีหลัง กลับมาบอกข่าวร้ายให้ทราบว่า "ท่านเจ้าคุณตายเสียแล้ว" ข้าพเจ้าตกใจและงุนงงมาก และพูดตอบท่านพระครูพจน์ ฯ ไปด้วยความแคลงใจว่า "ตายยังไง ผมเพิ่งไปเยี่ยมท่านมาเดี๋ยวนี้เอง" ท่านกลับพูดว่า "ผมไปทีหลังท่าน ยังไม่ทันเห็นใจเลย" เท่านั้นแหละ ความว้าวุ่นก็เกิดขึ้นในสมองในทำนองว่า "เราจะทำอย่างไรดี" ครั้นได้สติจึงปรึกษากับท่านพระครูพจน์ ฯ แล้วพากันไปตรวจดูความเรียบร้อยกุฏิของท่าน ปิดประตูหน้าต่างลั่นกุญแจไว้ก่อน พร้อมด้วยกรรมการอีกหลายท่าน ในคืนนั้นข่าวการมรณภาพของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสก็กระจายไปทั่วทั้งวัดและชาวบ้านที่ใกล้เคียงกับวัด ความเศร้าสลดครอบคลุมไปทั่วทุกหัวใจของพระภิกษุสามเณรในวัด และศานุศิษย์ทุกคนที่ได้ทราบข่าว ต่างก็จับกลุ่มพูดกันตามความ

ปริวิตกด้วยท่าทางที่เศร้าสร้อยหงอยเหงา รุ่งขึ้นเป็นวันที่ 23 พ.ค. ทางวัดจัดเตรียมงานรับพระราชทานน้ำสรงศพตลอดทั้งวัน ครั้นวันที่ 24 พ.ค. เวลาบ่ายจึงได้รับศพมาที่วัดเพื่อรับพระราชทานน้ำสรง วันนั้นเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัดทั่วประเทศ พร้อมด้วยพระเถระผู้ใหญ่ในพระนคร กำลังเข้าประชุมกันอยู่ที่วัดสามพระยาด้วยกิจของคณะสงฆ์ พระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ผู้เป็นประธานในการประชุมก็ได้แจ้งข่าวการมรณภาพนี้ให้ที่ประชุมทราบ ตลอดถึงเชิญชวนและนำพระเถรานุเถระทั้งหลายมารดน้ำศพโดยพร้อมเพรียงกัน และในการนี้ พระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ก็ได้ทรงพระเมตตาเสด็จมาเป็นประธานในการพระราชทานน้ำสรงแด่ศพพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีด้วย คณะสงฆ์วัดมหรรณพ์รู้สึกซาบซึ้งในพระเมตตาคุณและในพระคุณของพระเถรานุเถระทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง ฯ อนึ่ง ในการบำเพ็ญกุศลศพในวาระต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนกระทั่งครบ 100 วัน ได้มีผู้มีจิตศรัทธาและเคารพนับถือในพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาส รับเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมติดต่อกันมาถึง 26 วัน ทางวัดจึงของดแต่เปิดบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมทุกวันอังคาร จนกระทั่งถึงวันพระราชทานเพลิงศพ ในระหว่างนี้ได้มีการบำเพ็ญกุศลเป็นกรณีพิเศษหลายครั้ง เช่น เมื่อวันที่ 25 ก.ค. 2522 คณะกรรมการโรงพยาบาลสงฆ์ ฝ่ายพระสงฆ์มีพระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสุทัศน์ฯ เป็นประธาน ฝ่ายคฤหัสถ์มีนายแพทย์ผู้อำนวยการโรงพยาบาลสงฆ์เป็นประธาน ได้ร่วมกันบำเพ็ญกุศลถวาย วันที่ 2[I] สิงหาคม 2522 เจ้าคณะเขตในกรุงเทพมหานครทั้งหมด มีพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระวิสุทธาธิบดี วัดไตรมิตรวิทยาราม เจ้าคณะกรุงเทพมหานครเป็นประธาน บำเพ็ญกุศลถวายเป็นต้น ทั้งหมดตามที่กล่าวมานี้ คณะสงฆ์วัดมหรรณพาราม รู้สึกสำนึกในพระคุณเป็นอย่างยิ่ง และขออนุโมทนาในกุศลจิตของท่านทั้งหลาย ที่ได้บำเพ็ญกุศลถวายพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย เพราะการที่มีผู้มีจิตเมตตามาช่วยบำเพ็ญกุศลเช่นนี้ นับเป็นการช่วยเหลือ หรือช่วยพยุงจิตของคณะสงฆ์วัดมหรรณพ์ ซึ่ง

กำลังเศร้าโศกให้กลับแช่มชื่นขึ้นได้บ้าง หากวิญญาณของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสได้ทราบแล้ว คงจะรู้สึกซึ้งในพระคุณมิใช่น้อย ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานว่า "บุญกุศลใด ๆ ที่คณะสงฆ์วัดมหรรณพ์ได้บำเพ็ญมาก็ดี ที่ท่านผู้มีจิตศรัทธาและเคารพนับถืออื่น ๆ บำเพ็ญมาก็ดี ขอกุศลนั้น ๆ จงเป็นพลวปัจจัยนำวิญญาณของพระเดชพระคุณพระราชวรเวที สู่แดนสุคติชั่วนิรันดร์ เทอญ ฯ

พระมหาโกสิทธิ์ สุจิตโต
ในนามคณะสงฆ์วัดมหรรณพาราม

ของดีในวัดมหรรณพ์

วัดมหรรณพาราม ตั้งอยู่ที่แขวงเสาชิงช้า เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ซึ่งได้เริ่มสร้างมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งราชวงศ์จักรี เมื่อจุลศักราช 1212 ปีจอโทศก เป็นปีที่ 27 ในรัชกาลที่ 3 ตรงกับ พ.ศ. 2393 นามผู้สร้างพระอารามนี้คือ กรมหมื่นอุดมรัตนราชี พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าอรรณพ ทรงเป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระอารามนี้มีของดีเด่นอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นปูชนียวัตถุที่สำคัญมาก คือพระพุทธรูปองค์ใหญ่ มีนามเรียกกันว่า "หลวงพ่อพระร่วง" หรือที่ชาวบ้านเรียกจนติดปากว่า "หลวงพ่อร่วง" สถิตอยู่ที่พระวิหาร เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย ขนาดหน้าตักกว้าง 1 วา 1 ศอก 1 คืบ 5 นิ้ว สูง 1 วา 3 ศอก 1 คืบ 7 นิ้ว องค์พระเป็นโลหะทอง มีรอยต่อ 9 แห่ง โดยมีหมุดเป็นเครื่องเชื่อมที่รอยต่อ ชุกชีที่ประดิษฐาน ยาว 2 วา 2 ศอก 7 นิ้ว กว้าง 2 วา 2 ศอก ถัดจากฐานขึ้นไปที่เรียกว่าบัลลังก์ทำเป็นลายบัวคว่ำบัวหงายและดอกไม้เครือ กระจังลงรักปิดทองประดับด้วยกระจกสีต่าง ๆ ได้อัญเชิญมาจากกรุงสุโขทัยในราวปี พ.ศ. 2393 ในรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีประวัติสังเขปดังนี้

เมื่อกรมหมื่นอุดมรัตนราชี ทรงสร้างวัดอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ได้พระราชทานเงินสมทบ 1000 ชั่ง สร้างพระอุโบสถขึ้นแล้วทรงรับสั่งให้เจ้าหน้าที่ทางเมืองเหนือเสาะหาพระพุทธรูปใหญ่เพื่อจะทรงนำมาเป็นพระประธาน ครั้นได้พบแล้วก็ทรงรับสั่งให้อัญเชิญลงมากรุงเทพ ฯ เพื่อให้ทันกับการฉลองพระอุโบสถและผูกพัทธสีมา แต่การเดินทางสมัยนั้นลำบากมาก จะมาได้สะดวกหน่อยก็เฉพาะทางน้ำเท่านั้น หากจะขนวัตถุสิ่งใดลงมากรุงเทพฯ ก็จะต้องอาศัยเรือหรือแพเท่านั้นเป็นพาหนะ หลวงพ่อพระร่วงนี้ก็เช่นเดียวกัน อาศัยบรรทุกมาด้วยแพ แต่การเดินทางล่าช้ามาก มาไม่ทันกำหนดเวลาที่พระอุโบสถสร้างเสร็จ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงรับสั่งให้สร้างพระประธานด้วยปูนก่ออิฐให้ทันกับเวลาฉลองพระอุโบสถ และใช้เป็นพระประธานในพระอุโบสถมาจนกระทั่งบัดนี้ ฯ ครั้นสร้าง

พระประธานเสร็จเรียบร้อยแล้ว หลวงพ่อพระร่วงจึงถูกอัญเชิญมาถึงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงรับสั่งให้สร้างพระวิหารขึ้นทางด้านใต้ของพระอุโบสถ ให้เป็นที่ประดิษฐานหลวงพ่อพระร่วงตั้งแต่นั้นมาตราบเท่าทุกวันนี้ฯ (การอัญเชิญหลวงพ่อพระร่วงมาประดิษฐานไว้ที่พระวิหารวัดมหรรณพ์นั้น มีแจ้งอยู่ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3)

ที่ว่าหลวงพ่อพระร่วง เป็นของดีในวัดมหรรณพ์นั้น ดีอย่างไร ?

หากจะกล่าวโดยสามัญสำนึกแล้ว หลวงพ่อพระร่วงก็คือพระพุทธรูปองค์ใหญ่สมัยโบราณธรรมดานี่เอง แต่ที่ว่าเป็นของดีนั้น เพราะเป็นพระพุทธรูปที่มีคุณลักษณะดีพิเศษหลายอย่าง จะขอประมวลกล่าวไว้ในที่นี้สัก 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 ดีทางด้านศิลปะ หลวงพ่อพระร่วงเป็นพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะสวยงามมาก พระพักตร์อิ่มเอิบ พระเนตรดูแล้วเหมือนยิ้มนิด ๆ เป็นเหตุชวนให้ชุ่มชื่นใจแก่ผู้ดู พระกรวางอยู่ในลักษณะสมส่วน นิ้วพระหัตถ์เรียวงาม ทั้งองค์มีที่ต่ออยู่ 9 แห่ง เป็นเครื่องหมายของความก้าวหน้าตามความนิยมของคนสมัยนี้ด้วย ทุกส่วนสัดขององค์พระไม่มีที่ไหนบกพร่องที่น่าตำหนิ ยากที่ช่างสมัยนี้จะทำเทียมทันได้ , แม้แต่ช่างชั้นยอดเยี่ยมของเมืองไทยมาชมดูแล้วก็ยังยอมยกนิ้วให้ในด้านศิลปะ ความเก่าแก่ขององค์พระ เฉพาะที่มาประดิษฐานอยู่ที่วัดมหรรณพ์นี้ก็ 129 ปีแล้ว แต่ที่อยู่ที่กรุงสุโขทัยไม่ทราบว่าจะนานสักเท่าไร อนึ่ง กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นปูชนียวัตถุไว้เรียบร้อยมานานแล้ว ฯลฯ.

ประการที่ 2 ดีทางด้านวัตถุ หลวงพ่อพระร่วงมีคุณค่าทางด้านวัตถุมากมายมหาศาล พระพุทธรูปโบราณที่สร้างในสมัยเชียงแสน สุโขทัย มักจะเป็นเนื้อทองสัมฤทธิ์เป็นส่วนมาก หรือมิฉะนั้นก็เป็นเนื้อทองคำปนอยู่มาก เมื่อครั้งที่ชาวกรุงเทพฯ ฮือฮากันเรื่องพระพุทธรูปทองคำมีที่วัดนั้นวัดนี้ ก็มีคนมารบเร้าให้ทางวัดลอกรักและทองที่ปิดหุ้มอยู่ออกเพื่อพิสูจน์ดู เพราะเห็นว่าหลวงพ่อพระร่วงก็เป็นพระรุ่นราวคราวเดียวกันกับที่เขาร่ำลืออยู่ในขณะนั้น ทางวัดจึงได้ลอกทองและรักออกดูตรงพระอุระเบื้องขวา กว้างยาวประมาณ 1 ศอก ปรากฏว่าเป็นสีเหลืองอร่ามเหมือนทองคำ เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรบางท่านได้มาพิสูจน์ดูก็ลงความเห็นว่าเป็นเนื้อทองคำประมาณ 60% อันการที่จะสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ขนาดนี้ด้วยทองคำล้วน ๆ

นั้นเห็นจะเป็นไปได้ยาก แม้ที่มีเนื้อทองปนอยู่ถึง 60% นี้ก็นับว่ามากโขอยู่แล้ว ดังนั้น หากจะเรียกหลวงพ่อพระร่วงว่า "เป็นพระพุทธรูปทองคำ" ก็คงจะไม่ผิดนัก เพราะมีทองคำปนอยู่เกินกว่าครึ่งของโลหะอื่น ๆ ถ้าจะคิดเทียบเคียงกับสมัยนี้ ทองคำหนัก 1 บาท มีราคาเป็นเงินถึง 3000 บาทเศษแล้ว หลวงพ่อพระร่วงก็มีค่ามหาศาลทีเดียว เป็นที่น่าภูมิใจแก่ชาววัดมหรรณพ์อย่างมากที่มีปูชนียวัตถุชิ้นเอกนี้ไว้ในวัด การเปิดพระอุระเพื่อพิสูจน์และเพื่อให้ประชาชนได้ชมโดยทั่วกันเป็นไปอยู่ระยะหนึ่ง หลังจากนั้นไม่นานทางวัดก็จัดการลงรักปิดทองไว้ตามรูปเดิมด้วยเหตุผลหลายอย่างจึงไม่ยอมเปิดเผยทั้งองค์ หรือแม้แต่ตรงพระอุระที่เปิดดูแล้วก็ต้องปิดไว้ตามรูปเดิม ฯ

ประการที่ 3 ดีทางความศักดิ์สิทธิ์ หลวงพ่อพระร่วงเป็นที่พึ่งทางใจให้แก่ชาวไทยและชาวจีนมิใช่น้อย ปัดเป่าความทุกข์ให้แก่ผู้ที่มากราบไหว้บูชาได้ดี จนเป็นที่ขึ้นชื่อลือชา คนเราส่วนมากแม้ที่อ้างตนว่านับถือพุทธศาสนา แต่เวลาเกิดเหตุขัดข้องหรือเจ็บไข้ได้ป่วยก็ยังไม่วายที่จะบนบานศาลกล่าวผีสางเทวดา เข้าในตำราที่ว่า

พหุํ เว สรณํ ยนฺติ ปพฺพตานิ วนานิ จ
อารามรุกฺขเจตยานิ มนุสฺสา ภยตชฺชิตา

ความว่า คนส่วนมาก ถูกความตายคุกคามเข้า ก็ยึดเอาเจ้าป่าเจ้าเขา รุกขเทวดา และจอมปลวก เป็นที่พึ่ง ฯ ข้ออ้างนี้เราจะเห็นความจริงได้เช่น ชาวบ้านยังนับถือพระภูมิถึงกับสร้างที่ให้อยู่ตามบ้านเรือนของตน ตามต้นโพธิ์ต้นไทร หรือต้นตะเคียนจะมีผ้าแดงผ้าขาวผูกพันไว้มีที่ปักธูปเทียนปรากฏอยู่ อันเกิดจากการเซ่นสรวงกราบไหว้ของคน หรือแม้แต่จอมปลวกอันเป็นเพียงกองดินที่ปลวกมันก่อขึ้นเป็นรังอาศัยอยู่ เป็นดินธรรมดา ๆ เท่านั้น คนก็ยังกราบไหว้นับถือชาวพุทธประเภทนี้ยังมีศรัทธาคลอนแคลน ยังไม่เข้าถึงแก่นของพุทธศาสน์ จึงยังนับถือสิ่งอื่นนอกจากพระรัตนตรัยด้วย เข้าในทำนองที่ว่า "พระก็ดี ผีก็นับ" เมื่อเกิดความเดือดร้อนขึ้นก็มักจะบนบานอ้อนวอนให้ผีช่วยท่าโน้นท่านี้ หลวงพ่อพระร่วงไม่ใช่ผี ไม่ใช่วัตถุที่ผีสิงสถิตอย่างต้นตะเคียนที่คนเข้าใจว่ามีนางตะเคียนสิงอยู่เป็นต้น แต่เป็นพระพุทธปฏิมา รูปเปรียบของพระพุทธเจ้า ชาวพุทธที่กราบไหว้บูชาก็เท่ากับกราบไหว้พระพุทธเจ้า จัดเข้าเป็นพุทธานุสสติได้

ตามหลักการปฏิบัติของชาวพุทธ แต่ก็ยังไม่วายที่จะมีคนบนบานให้ท่านช่วยอย่างโน้นอย่างนี้อยู่เหมือนกัน และจะด้วยเหตุบังเอิญหรือด้วยบุญวาสนาของผู้บนบานเอง หรือด้วยพุทธานุภาพอันเกิดจากความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่อพระร่วงก็เหลือเดา การบนบานนั้น ๆ จึงมักจะสำเร็จผลตามความประสงค์เป็นส่วนมาก จึงทำให้มีผู้นิยมนับถือท่านมากทั้งชาวไทยและชาวจีน เกิดเดือดร้อนขึ้นมาก็หันหน้าเข้าวัดบนบานให้ท่านช่วย ของเซ่นที่ท่านชอบก็ไม่เหมือนที่อื่น ๆ เป็นเพียงตะกร้อ ว่าวจุฬา ว่าวปักเป้า หรือพวงมาลัยเท่านั้น เมื่อก่อนนี้ทางวัดไม่ได้เปิดให้คนเข้านมัสการภายในวิหาร ผู้ประสงค์จะไหว้ก็ไหว้อยู่แต่ภายนอกวิหารเท่านั้น แต่นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2497 เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ ทางวัดได้เปิดให้คนเข้านมัสการในภายในวิหารได้ทุกโอกาส และเปิดเป็นประจำทุกวันพระ วันอาทิตย์ ทุก ๆ ปีจะมีงานนมัสการเป็นประจำตลอดมา วันกำหนดงานนั้นไม่ค่อยจะแน่นอน แต่อยู่ในระหว่างต้นเดือนกุมภาพันธ์เป็นส่วนมาก เมื่อมีงานเทศกาลชาวไทยและชาวจีนจะหลั่งไหลกันมากราบไหว้บูชากันมิใช่น้อย แม้ทุกวันนี้เฉพาะวันพระและวันอาทิตย์ที่เปิดให้เข้านมัสการก็มีมากันไม่ขาดระยะ จึงนับได้ว่า หลวงพ่อพระร่วงเป็นพระพุทธรูปที่มีความงามทางด้านศิลปะชั้นเยี่ยม ทรงไว้ซึ่งคุณค่ามหาศาล และเป็นที่พึ่งทางใจของผู้มีทุกข์ได้เป็นอย่างดี จึงขอถือโอกาสชวนเชิญผู้ที่ยังไม่ได้เข้าชมกราบไหว้มาในที่นี้ว่า ควรจะหาเวลาไปนมัสการกราบไหว้ให้ได้ตามโอกาสอันควร เพื่อเป็นทัศนานุตริยานิสงส์แก่ตนสืบต่อไป ฯ

พระมหาโกสิทธิ์ สุจิตโต

พระธรรมเทศนา

เจ้าพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร
องค์แสดงในการบำเพ็ญกุศลศพ พระราชวรเวที อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม
ณ โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดมหรรณพาราม ถนนตะนาว กรุงเทพ ฯ
วันที่ 12 มิถุนายน 2522

นโม ตสฺส ภควโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
สพฺเพ สตฺตา มริสฺสนฺติ มรณนฺตํ หิ ชีวิตํ
ยถากมฺมํ คมิสฺสนฺติ ปุญฺญปาปผลูปคาติ

ธรรมมิกถา ณ โอกาสบัดนี้ อาตมาจักได้แสดงพระสัทธรรมเทศนาในมรณกถา กล่าวถึงเรื่องความตาย พอเป็นเครื่องประดับสติปัญญาของพุทธศาสนิกชน ผู้สนใจในธรรมมะปฏิบัติกว่าจะสมควรแก่เวลา

วันนี้ คณะท่านเจ้าภาพมี พลเอกเนตร เขมะโยธิน คุณหญิงและญาติมิตรวิสาสิกชนคนผู้คุ้นเคยกันได้ตั้งใจบำเพ็ญกุศลขันธ์ในส่วนทักษิณานุปทานกิจ เพื่อจะอุทิศกัลปนาวิปากสมบัติที่ได้กระทำวันนี้ ส่งไปถวายแด่ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ซึ่งได้ล่วงลับไปแล้วยังปรโลกเบื้องหน้า ความจริงท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ซึ่งเป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพารามมานาน อายุ 64 ปีได้มรณภาพไป

เป็นที่ทราบกันทั่วไปแล้วว่า ท่านเจ้าคุณเป็นผู้ที่มีร่างกายสมบูรณ์ บุคคลิกลักษณะใครเห็นก็ชื่นอกชื่นใจ เป็นพระที่มีรูปร่างอ้วนใหญ่ มีชื่อเสียงในทางเทศน์ชูชก ในมหาชาติ 13 กัณฑ์ยังหาพระองค์ใหม่เทศน์แทนไม่ได้ เมื่อสิ้นท่านเจ้าคุณแล้วก็เป็นอันว่าชูชกก็พลอยตายไปด้วย เพราะท่านเจ้าคุณมีเสียงดังทั้งรูปร่างหน้าตาก็น่าจะเป็นชูชก ตามตำนานเขาว่าชูชกเป็นคนชอบสัปโดกสัปดน ถ้าใครไปเทศ์ชูชกแล้วเกิดสึกหาลาเพศไปแล้วหากินไม่คล่องว่าอย่างนั้น แต่น่าอัศจรรย์ที่ชูชกได้มีเมียสาวแม้แกจะแก่เฒ่าชราน่าทุเรศแก่คนที่พบเห็น รูปร่าง

ของชูชกไม่น่าชื่นตาอะไรเลย คนทั่วไปมองดูสัญลักขณ์อันนี้แล้ว จึงว่าผู้ที่เทศน์ชูชกในมหาชาติ 13 กัณฑ์ๆ นี้เป็นกัณฑ์ที่ไม่ค่อยเจริญนัก แล้วก็เทศน์ยาก ต้องเป็นผู้ที่มีเสียงดังกำลังดี

สมัยนี้การเทศน์มหาชาติชักจะเสื่อมลงไปตามลำดับ คนสมัยใหม่บางคนบอกว่าพระมาร้องเพลง เพราะเขาไม่รู้จักประวัติความเป็นมาของเรื่องมหาชาติ ว่ามหาชาตินั้นพระ-เจ้าแผ่นดินทรงแต่ง และพระมหาเถระในสมัยนั้น ซึ่งเป็นนักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงได้รวบรวมแต่งไว้ไม่ใช่เรื่องธรมดาสามัญ พระเจ้าแผ่นดินสมัยก่อนๆ ต้องมีเทศน์มหาชาติทุกพระองค์ ปีหนึ่งมีครั้งหนึ่ง ในสมัยนั้นตามวัดมีพระนักเทศน์มหาชาติ ตั้งแต่กัณฑ์ทศพรจนถึงนครกัณฑ์ หาพระเทศน์ไม่ยากนัก แต่สำหรับกัณฑ์ชูชกนี้เป็นเรื่องแปลก หายาก ถ้าพูดในสมัยนี้ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีกินดิบเลยไม่มีคู่แข่งชูชกกัณฑ์นี้ยังไม่มีที่ไหนทั้งในกรุงเทพ ฯ และต่างจังหวัด เพราะมันกินเสียง ฉะนั้นท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีจึงเด่นที่สุดในกัณฑ์นี้

วัดต่างๆในเทศกาลเข้าพรรษา นิยมให้มีเทศน์มหาชาติกันเป็นส่วนมาก ท่านเจ้าคุณวัดมหรรณพ์เทศน์ไม่มีเวลาว่าง เดี๋ยวไปจังหวัดโน้นจังหวัดนี้ เพราะหาพระเทศน์ไม่ค่อยจะได้ แล้วหาเสียงดีอย่างนี้ยาก เสียงคนแก่เสียงผู้หญิง เป็นเรื่องที่ทำยาก ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีนับว่าเป็นผู้มีเกียรติอันสูง ในวันรดน้ำศพของท่าน มีพระบางท่านพูดว่า "ชูชกตายไปแล้ว ไม่มีเวลาเกิด จะหาอีกไม่ได้เสียด้วย" นี่ก็แสดงให้เห็นว่า การกระทำอะไรนั้น ถ้าทำให้เด่นให้ดีกว่าเขาใครเทียบไม่ติด อันนั้นก็โด่งดัง เพราะวิสัยของคนนั้นชอบดัง ถ้าดังในทางที่ดีอย่างนี้ก็น่าอนุโมทนาสาธุการ โดยเฉพาะพระภิกษุที่บวชเรียนในพระพุทธศาสนานั้น กว่าจะได้เป็นเจ้าอาวาสมักจะแก่เฒ่าแล้ว หาหนุ่มๆ นั้นยากเต็มที และที่จะได้รับยศฐาบรรดาศักดิ์ใหญ่โต เทียบให้ฟังเหมือนกับตำแหน่งสมเด็จพระสมเด็จ มีมหานิกาย 3 องค์ ธรรมยุติกนิกาย 3 องค์ สมเด็จพระสังฆราช 1 องค์ รวมเป็น 7 องค์ ทั้ง 7 องค์นี้ในประเทศไทย ทั้งธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย ต่างก็เดินย้ายก้นทั้งนั้น ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น อาตมาเป็นพระสมเด็จก็มาพิจารณาว่า โธ... กว่าจะได้รับประทานตำแหน่งสมเด็จนี่ก็เหงือกแห้ง อายุต้อง 70 ปีขึ้นไปทั้งนั้น จะตายแหล่มิตายแหล่ค่อยยกก้นขึ้น แล้วคนก็ชอบเสียด้วยนะ

ตำแหน่งพระยศใหญ่ ไปไหนมาไหนก็มักจะถวายมาก ไม่เหมือนพระลูกแถว ได้กับอาตมาเองมาพิจารณาดู เมื่อเป็นพระเจ้าคุณธรรมดา เจ้าคุณรองสมเด็จก็ยังไม่มีพิเศษอะไรนัก พอเป็นสมเด็จเข้าเท่านั้นอย่างกะเทวดา ไปไหนมาไหนก็รู้สึกแปลกกว่าเขา เป็นไปตามธรรมดาของโลก ถ้าหากว่าลืมตัวปล่อยไปตามโลกแล้ว ก็อาจจะเสียพระได้ ต้องระวังอยู่เสมอ อาตมาพิจารณาดูสมัยนี้ สมัยที่โลกกำลังเจริญด้วยยศฐาบรรดาศักดิ์ สมณะศักดิ์ทางโลกเขาไม่มีแล้ว ขุน, หลวง, พระ, พระยาก็อาภัพไปหมด แต่ทางพระยังมีอยู่ มีถึงชั้นสมเด็จ ไม่ย่อยเหมือนกัน อาตมาเคยถามญาติโยมที่อายุมาก ๆ เข้าวัดฟังเทศน์รักษาศีล ซึ่งนับว่าเป็นคนที่ซื่อตรงธรรมะธัมโม ถ้าถามคนที่ไม่ค่อยได้เข้าวัดก็ไม่แน่นัก สู้ถามคนที่รักษาศีลไม่ได้ว่า ทำไมจึงชอบนับถือพระที่มียศ ในครั้งพุทธกาลนั้นไม่มี พระพุทธเจ้ามีแต่ทรงบอกว่า องค์นั้นเป็นพระ-โสดา องค์นี้เป็นพระสกิทาคา องค์โน้นเป็นพระอนาคา เป็นพระอรหันต์เป็นต้น

ใน 4 ประเภทนี้ มีพระโสดาบันเป็นต้น ท่านละกิเลสได้เป็นชั้น ๆ ท่านถือเอาการละกิเลสเป็นเกณฑ์ ไม่ได้เอายศฐาบรรดาศักดิ์ เป็นเจ้าคุณ เป็นพระครู เป็นชั้นนั้นเป็นชั้นนี้ ที่แห่โหมกันลั่นวัดลั่นบ้านไม่ใช่ทั้งนั้น ที่เป็นอย่างนี้ก็เป็นไปตามโลก ศาสนานั้นอยู่กับโลก ศาสนาก็คือพระที่ปฏิบัติ แล้วพระนั้นมาจากไหน พระนั้นมาจากชาวบ้านที่อุ้มผ้าไตร โกนผมแล้วเข้าไปขอบรรพชาอุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์ในพระอุโบสถก็บวชเป็นพระแล้วกิเลสจะหมดที่ไหน กิเลสไม่ได้ไปลอกที่ไหนเลย ทุกท่านที่มาบวช บางคนว่าพระท่านตัดกิเลสได้แล้ว ไม่ควรที่จะไปตีลูกเขาเลย โยมยังเข้าใจผิดถนัด พระที่ไหนท่านตัดกิเลส อยากจะพูดว่า ทั้งประเทศไทยในสมัยนี้ ต่างก็มีกิเลสเปรอะไปทั้งนั้นแหละ บางท่านก็ชอบแบบมหานิกาย บางท่านก็บวชแบบธรรมยุติกนิกาย อาตมาไม่เชื่อน้ำมนต์แม้แต่สักนิดเดียว เพราะบวชมาถึง 56 ปีแล้ว ไม่ได้บวชอยู่เฉย ๆ พิจารณาดูว่ากิเลสมหานิกายน้อย หรือของธรรมยุติกนิกายน้อย เพราะมีเพื่อนทั้งมหานิกายและธรรมยุติกนิกายเป็นกันเองไปหมด ก็ไม่ว่ามีอะไรแปลกกว่ากันเลย

ในฐานะที่เราเป็นชาวพุทธ อาตมาเคยประมวลเหตุการณ์ของพระสมัยนี้ ควรจะจัดออกเป็น 3 ประเภท ประเภทที่ 1 สังฆทูสโก บวชแล้วประทุษร้ายพระสงฆ์ ประเภทที่ 2 สังฆปูรกะ บวชให้เต็มวัดเหมือนอย่างวัดมหรรณพ์มีพระ 30 รูป รูปที่ 30 นั้นแหละไม่เอาเรื่องเอาราวอะไรอย่างนี้ ประเภทที่ 3 สังฆโสภโณ บวชแล้วเจริญงอกงามในพระพุทธศาสนา ศีลาจารวัตรเรียบร้อยดียิ่ง ที่ว่า สังฆทูสกะ ประเภทนี้บวชแล้วให้อยู่ในวัดใด สมภารปวดหัวตาย เที่ยวด่าคนโน้น เที่ยวด่าคนนี้ จนชาวบ้านเข้าไม่ติด ยกตัวอย่างเช่น พระเทวทัตต์ บวชวัดเดียวกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ แต่ไม่ได้เคารพพระอุปัชฌาย์เลยแม้แต่นิดเดียว คิดฆ่าพระพุทธเจ้า เป็นศัตรูเบอร์หนึ่งว่าอย่างนั้น อยู่ในวัดเดียวกันกับพระพุทธเจ้า ใครเอาข้าวไปถวายพระสารีบุตรกับพระมหาโมคคัลลานะ พระเทวทัตต์ก็บอกว่า เอาไปถวายให้คนชั้นเลว เพราะพระสารีบุตรและมหาโมคคัลลานะถึงท่าน จะเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าก็จริง แต่ก็เป็นสามัญชน ส่วนพระเทวทัตต์นั้น เป็นชั้นพระองค์เจ้า ถ้าจะเทียบสมัยนี้ ก็เป็นพี่ชายของแม่พระราหุล พระราหุลลูกชายของพระพุทธเจ้าในสมัยทรงพระนามว่า สิทธัตถะก็เป็นหลานพระเทวทัตต์ เป็นเชื้อสายสืบต่ออย่างใกล้ชิดอย่างยิ่ง ถ้าจะพูดกันอย่างง่าย ๆ ก็พระบรมวงศ์ว่าอย่างนั้น แล้วตั้งแต่บวชมาก็ไม่ได้นับถือพระอุปัชฌาย์คือพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ได้ว่าอะไร ไม่ได้กล่าวตักเตือนสั่งสอน ปล่อยไปตามยถากรรม เมื่อถึงคราวกรรมก็ลงโทษเอง

ในสมัยนี้นักปกครองทั้งพระและฆราวาส ต่างถือกันว่าเป็นนักปกครองที่เก่งนัก อาตมาว่ายังเข้าใจผิดอยู่ คือผิดหลักพระพุทธเจ้า เพราะนักปกครองในสมัยนี้จะเป็นพระหรือฆราวาสก็ตาม ต่างก็มีกิเลสด้วยกันทั้งนั้น พระพุทธเจ้าท่านไม่มีกิเลส ไม่มีเครื่องเศร้าหมอง ปกครองด้วยธรรมสมควรแก่ธรรมมีเหตุมีผลที่สุด พระเทวทัตต์ยังคิดจะฆ่าพระพุทธเจ้า โดยกลิ้งก้อนหินหวังให้ทับพระพุทธเจ้า จนสะเก็ดหินกระเด็นไปถูกพระบาทเข้าเรียกว่าห้อพระโลหิต เป็นสังฆเภท เป็นโลหิตุปปบาท ทำพระโลหิตให้ห้อ ธรณีสูบถึงกาลอวสานต์ของพระเทวทัตต์ ธรรมดาพระที่อยู่ในวัดเดียวกัน พระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็จะตักเตือนสั่งสอน แต่สำหรับ

พระเทวทัตต์ท่านเห็นว่าไม่ไหว พระพุทธเจ้าท่านมีวิชาศักดานุภาพทุกอย่าง ท่านก็ไม่ทรงใช้ ทรงปล่อยให้ธรรมชาติลงโทษเอง อย่างนี้เรียกว่า สังฆทูสกะ แปลว่าบวชแล้วทำลายสงฆ์ เหมือนอย่างพระเทวทัตต์

ที่ว่า สังฆปูรกะ บางท่านบวชมาแล้วไม่เอาอะไร แถมยังบิณฑบาตเอาไปขาย ประเภทนี้ทำให้ญาติโยมงดใส่บาตรเสียเยอะ ส่วนมากมักเป็นโยมผู้หญิง เคยมาเล่าให้อาตมาฟังหลายคน ยิ่งกว่านั้นบางท่านก็รับเสียเกินประมาณ ทั้งที่จะขบฉันก็ไม่เท่าไร พระอย่างนี้โดยมากฉันแล้วก็นอน หรือไม่ก็เล่นหมากรุก หมากแยก วัดวาอารามไม่สนใจ ไม่ไปไหว้พระพุทธเจ้าในพระอุโบสถ ไม่ทำวัตรเช้า–ค่ำ อย่างนี้เรียกว่า สังฆปูรกะ แปลว่า บวชให้พระในวัดนั้นครบจำนวนเท่านั้น รวมทั้ง 2 ประเภท ทั้งสังฆทูสกะและสังฆปูรกะ ต่างก็เป็นพระที่ใช้ไม่ได้ ถ้าโยมจะถามอาตมาว่า เดี๋ยวนี้พระประเภทที่ 2 นั้นยังมีอยู่ไหม อาตมาก็ขอตอบว่ามี คอยดูที่ท่านรับบาตรที่หน้าวัดมหรรณพ์ซิ ตรงศาลเจ้าพ่อเสือ โยมเคยเล่าให้ฟัง แต่จะไปท้อถอยทำไม กับจุดด่างเพียงเล็กน้อยนิดแค่นี้ เพราะเราต่างก็มีอายุจนปูนนี้แล้ว จะตายมิตายแหล่ อาตมาเคยถามโยมบางคนว่า ตอนนี้ใส่บาตรบ้างหรือเปล่า พ่อแม่ก็ตายไปนานแล้วไม่ใช่หรือ, นานแล้วค่ะ, พ่อแม่ตายไปแล้วจะไปกินที่ไหน เพราะคนที่ตายไปแล้วจะมีกินมีใช้มีความสุขสมบูรณ์ ก็ต้องอาศัยญาติพี่น้องลูกหลานทำบุญอุทิศไปให้บางคนก็น่าอนาถใจ มียศฐาบรรดาศักดิ์ใหญ่โต แต่ไม่เคยทำบุญไปให้พ่อแม่เลย แต่พอเมียตายกลับทำบุญอย่างมโหฬาร พุทโธ่....เห็นเมียดีกว่าแม่ก็แย่เท่านั้น

เราลองนึกกันดูให้ดี คนสมัยนี้โดยมากมักลืมพ่อแม่ ทั้งที่พ่อแม่เป็นพระอรหันต์ของลูก ถึงแม้ท่านจะตายท่านก็ตายแต่ตัวของท่าน แต่เลือดในอกของพ่อแม่ยังอยู่กับลูก จนกว่าลูกจะตายตาม ตั้งแต่ศีรษะจดปลายเท้าของลูก เลือดในอกของพ่อแม่ทั้งนั้น เพราะตามหลักของพระวินัยท่านบอกว่า ผู้ชายที่จะบวชเป็นพระต้องให้พ่อแม่นำไปมอบพระอุปัชฌาย์ คนอื่นนำไปมอบไม่ได้ ต้องพ่อแม่นำไปมอบพระอุปัชฌาย์ว่าจะบวชลูกชาย แล้วถ้าพ่อแม่ตายหมดจะทำ

อย่างไร ทั้งที่คนที่พ่อแม่ตายตั้งแต่เล็ก ๆ ก็บวชกันเยอะ เวลาไปบวชพระคู่สวดท่านจะถามว่า อนุญฺญาโตสิ มาตาปิตูหิ แปลว่า พ่อแม่อนุญาตแล้วหรือ พ่อนาคก็รับว่า อาม ภนฺเต แปลว่า ครับกระผม อย่างนี้ทั้งนั้น พ่อแม่ที่ไหนอนุญาตตายไปตั้งนานแล้ว ท่านบอกว่าเป็นพุทธบัญญัติ พระพุทธเจ้าทรงยอมอนุญาตหรือ ก็พ่อแม่ยังติดอยู่กับเรา ตั้งแต่ศีรษะจดเท้าของลูก เป็นเลือดในอกของพ่อแม่ทั้งนั้น

เหมือนกับพวกเราที่นั่งอยู่ในที่นี้ทั้งหมด รวมทั้งอาตมาด้วย ต่างก็มีพ่อแม่ติดอยู่กับตัว ฉะนั้นนึกดูให้ดีก่อนจะทำอะไร ๆ ลงไปก็ควรที่จะนึกถึงพ่อแม่ก่อน คนที่ไม่ลืมพระอรหันต์คือพ่อแม่ ทำอะไรไม่อับจนมีแต่ความงอกงาม มีเมตตามหานิยม ขอให้นึกตรงนี้ให้ดี ฉะนั้นอย่าลืมพ่อแม่ เมื่อครู่นี้บอกแล้วว่า บางคนไม่ใส่บาตร เพราะเห็นพระบางองค์ท่านรับบาตรจากหน้าวัดมหรรณพ์ แล้วเอาไปขายที่เสาชิงช้าหน้าวัดสุทัศน์ บอกว่าฉันหมดศรัทธา โธ่เอ๋ย.. โยมแก่จะตายแล้ว 84–85 ปีแล้ว อาตมาก็บวชมาตั้ง 56 พรรษา ก็ถือว่าอายุมากแล้ว จะมัวมาพูดกันหวาน ๆ ไม่ได้ความ จะชอบหรือชังก็ตามเถอะ เพราะอายุของเราก็ป่านนี้แล้ว จะไปหาพระที่ถูกใจที่ไหนในประเทศไทย และอยากจะถามว่าพระที่วัดไหนที่ว่ารับบาตรแล้วเอาไปขายที่โน่นที่นี่ แล้วพระที่ท่านไม่ได้รับบาตรแล้วเอาไปขายรู้หรือเปล่าว่าเป็นอย่างไรก็ไม่รู้

พระพุทธเจ้าทรงบอกไว้อย่างนี้ สงฺวาเสน สีลํ เวทิตพฺพํ. ศีลย่อมรู้ได้เมื่ออยู่ร่วมกัน ก็ญาติโยมอยู่ที่บ้าน นอนที่บ้าน แล้วจะไปรู้จักว่าพระดีอย่างไร ต้องพระต่อพระซิ ถึงจะมองกันออก อาตมามองดูมานานแล้ว ญาติโยมไม่ค่อยจะรู้เรื่องก็อกอักทึกทักไม่ใส่บาตร แล้วจะไปหาพระที่ดี ๆ ที่ไหน พุทโธ่... ใส่เถอะ เพื่อได้อุทิศไปให้พ่อแม่ด้วย ท่านจะได้ไม่อดอยากปากแห้ง

ยังมีพระอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า กัลยาณสงฆ์ หรือเรียกว่า สังฆโสภณะ แปลว่างามในสงฆ์ ท่านปฏิบัติเรียบร้อยดี เป็นปุถุชน ซึ่งเรียกว่าสมมุติสงฆ์ ไม่ใช่อริยสงฆ์ เมื่อรับไปเมื่อครู่นี้ว่า สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ. ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง ไม่ใช่พระสงฆ์ที่นั่งอยู่

ที่นี่นะ ท่านหมายเอาพระอริยสงฆ์ ใน อิติปิ โส ฯลฯ ก็บอกไว้ว่า สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ บอกไว้เสร็จ พระอริยบุคคล 8 จำพวก รวมเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ 4 จำพวก นี่ก็เรียกว่า สังฆโสภณะ แปลว่า พระงามในสงฆ์ งามอย่างปุถุชน ไม่ใช่งามอย่างอริยชนแล้วจะไปหาที่ไหนกัน บอกแล้วว่าโกนผมอุ้มไตรแล้วเข้าไปบวช ท่านไปลอกกิเลสออกที่ไหน องค์ไหนประคององค์ดีญาติโยมว่าดีก็ลูก แต่อาตมาได้ไปตรวจมาหมดแล้ว ตั้ง 56 ปี ยังไม่เห็นที่ไหนในประเทศไทย เพราะอาจจะหมดสมัยก็ได้ ถ้าเป็นคนดีแล้วจะมาเกิดทำไมในสมัยนี้ควรไปเกิดในสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพ จะได้ฟังเทศน์เป็นพระโสดาบัน พระสกิทาคา พระอนาคา หรือพระอรหันต์กับเขาบ้าง แต่ว่าเรากลับมาเกิดในสมัยนี้ทั้งอาตมาด้วย อาตมารู้สึกอย่างนี้

ท่านแสดงไว้ว่า ให้ข้าวแก่กาเพียงปั้นเดียว ยังได้ไปเกิดบนสวรรค์มีบริวารตั้ง 500 ถวายข้าวแก่พระบ้าง เณรบ้าง ก็ขอให้ทำไปเถอะ ดีกว่าคนที่ไม่ได้ทำ ถึงจะยากจนค่นแค้นในปัจจุบัน แต่ต่อไปภายหน้าเกิดมาจะได้มีสมบัติใช้ มีบ้านอยู่ มีรถยนต์ใช้ มีเงินเดือนเยอะ เรียกว่ามีสมบัติในอดีต คืออดีตกรรม แปลว่า กรรมที่ทำไว้ในชาติก่อน เราจึงเกิดมามีฐานะความเป็นอยู่ต่างกันเพราะกรรมจำแนกให้เป็นไปต่าง ๆ กัน เราจึงควรที่จะรู้เรื่องกรรมให้มาก ๆ

ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ท่านดำรงตำแหน่งหน้าที่ของท่านเรียบร้อยไม่มีอะไร อาตมาอยู่ใกล้แค่นี้ ถ้ามีอะไรก็คงจะรู้เรื่องบ้าง เพราะเรื่องทั้งหมดไม่เกินสายตาคน พระวัดไหนสมภารดีไม่ดีอย่างไร ชาวบ้านเขารู้ วัดมหรรณพ์อยู่ใกล้ ๆ นี่เอง วัดอื่นอยู่ไกลกว่านี้ยังรู้เลย เขาว่าปากคนยาวกว่าปากกา ฉะนั้นเรื่องราวอะไรในพระพุทธศาสนา อย่าเพิ่งตกอกตกใจ อย่าเพิ่งไปท้อถอย ต้องอดทนมั่นคง หมั่นทำบุญให้ทานรักษาศีลเจริญภาวนา เพื่อให้เป็นสมบัติของเราในชาตินี้และชาติหน้า เรื่องชาติหน้านี้เป็นเรื่องที่ต้องคิดให้มาก ๆ

เพราะปัจจุบันชาติ คือชาตินี้เวลานี้ อดีตชาติ คือชาติที่ล่วงไปแล้ว เราทำไปแล้ว อนาคตชาติ คือชาติหน้า จึงเป็นสิ่งที่เราจะต้องนึกคิดให้มากหน่อย พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ทั้งนั้น แต่ว่าเราจะนำมาทำตามหรือไม่เท่านั้น เกิดมาในชาตินี้ไม่สวย ท่านก็บัญญัติว่าทำ

อย่างไรถึงจะสวย เกิดมาเป็นแต่โรคทำอย่างไรจึงจะไม่มีโรค ไม่รวยทำอย่างไรจึงจะรวย อายุสั้นพลันตายทำอย่างไรจึงจะอายุยืน สิ่งที่จะแก้ปัญหานี้ก็คือศีล 5 ที่รับไปเมื่อครู่นี้แหละ บางคนเข้าวัดมาตั้งแต่เด็กจนชราแล้ว จนกระทั่งต้องใช้ไม้ช่วย ก็ยังไม่เคยจะรู้เรื่อง แต่มีศรัทธารักษาศีล 8 เสียด้วยนะ ยอมอดข้าวเย็นเหมือนพระเหมือนเณร บางครั้งก็ดูว่าจะหนักเกินไป อาตมาว่าแค่ศีล 5 นี้ถ้าเข้าใจทำได้ก็ดีถมไปแล้ว เพราะจะทานข้าวเวลาไหนก็ไม่มีใครห้าม โดยเฉพาะศีล 5 นี้ท่านเรียกว่า มนุษยธรรม แปลว่า ธรรมที่จะทำให้เกิดมาเป็นมนุษย์ คนที่เกิดมาเป็นมนุษย์ทุกคนต้องมีศีล 5 ถ้ามีไม่ครบก็พร่อง สังเกตดูบางคนซิ เกิดมาสวยขนาดใครเห็นก็ต้องหันกลับไปมอง เรียกว่ารวยรูปสมบัติ ยิ่งสมัยนี้ ราคาแพง มีรูปสมบัติแล้วไม่ต้องกลัวจน ขนาดเข้าวัดพระยังงงเลย

ขอให้นึกดูว่า ที่เกิดมาสวยเพราะอะไร เพราะว่าไม่ฆ่าสัตว์ มีใจบริสุทธิ์ ที่สวยก็เพราะไม่เคยทำให้ใครร้องไห้ หน้าจึงอิ่มเอิบอยู่เสมอ ที่ทำไปแล้วคิดดูให้ดี คิดแก้ไขกันเสียเดี๋ยวนี้จะมัวผลัดไว้แก้เวลาอื่นไม่ได้แล้ว นี่พูดกันจริง ๆ เพราะท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีท่านถึงแก่มรณภาพ พูดกันง่าย ๆ ว่า ท่านตายแล้ว

ตามหลักพระบาลี ซึ่งอาตมาภาพยกขึ้นไว้เป็นนิเขปบทเบื้องต้นว่า สพฺเพ สตฺตา มริสฺสนฺติ มรณนฺตํ หิ ชีวิตํ สัตว์ทั้งหมดจะต้องตายกันทั้งนั้น ชีวิตของสัตว์มีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหมดนั้น หมายเอาสัตว์ที่มีชีวิตทุกประเภทไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานตัวเล็กหรือใหญ่เรียกว่าสัตว์ทั้งนั้น พวกเราบางคนไม่เข้าใจ เกิดไม่ชอบใจเมื่อถูกเขาเรียกว่าสัตว์ ความเป็นจริง คนทุกคนที่เกิดมาทุกวันนี้ ที่เรียกว่าปุถุชนเรียกว่าสัตว์ทั้งนั้น คือเป็นสัตว์โลก คือเรียกว่าติด ในรูป – เสียง – กลิ่น – รส – สัมผัส ที่วัดสุทัศน์ มีผู้มาบวชกัน 7 วัน 15 วันบ้าง อย่างนี้มากที่สุด ส่วนผู้ที่บวชจำพรรษา 3 เดือนนั้นมีไม่เท่าไร ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ ก็เพราะทนไม่ไหว เพราะเป็นสัตว์โลก ติดอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ห่วงงาน ห่วงลูกห่วงเมีย พ่อตาเขาให้บวชก่อนว่าอย่างนั้น แล้วจะบริสุทธิ์ได้อย่างไร ขอให้ตรองกันดูให้ดี หาคนที่พอเหมาะเป็นกัลยาณชนก็ใช้ได้ทั้งพระทั้งคน อย่าไปสรรหาให้วิเศษวิโสกว่านี้เลย หาไม่พบแล้ว

ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ที่มรณภาพไปแล้วเรียกว่าตายนั้น ความตายมี 4 ชนิดคือ

1. อายุขยมรณะ ตายเพราะหมดอายุ
2. กัมมขยมรณะ ตายเพราะหมดกรรม
3. อุภยักขยมรณะ ตายเพราะหมดอายุและกรรม
4. อุปัจเฉทกมรณะ ตายเพราะอุบัติเหตุ

ที่ว่า อายุขยมรณะ ตายเพราะหมดอายุ เพราะทำมาแค่นี้ ก็หมดอายุแค่นั้น ที่ว่า กัมมขยมรณะ ตายเพราะหมดกรรม กรรมมี 2 อย่าง ได้แก่ ชนกกรรม กรรมคือบุญบาปที่แต่งให้เกิด อุปถัมภ์กรรม กรรมคือบุญบาปที่ช่วยอุปถัมภ์ บางคนที่เกิดมาในตระกูลที่ยากจนไม่มีข้าวจะกินคนที่มั่งมีศรีสุขไปเห็นเข้าก็เอาไปเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม เป็นคุณพระไปสองคนแล้วที่อาตมารู้จักอย่างนี้เรียกว่า อุปถัมภกรรม กรรมเป็นฝ่ายกุศลมาสนับสนุนให้คนเห็นคนรักเกิดในสกุลของเศรษฐีมีเงินทอง แต่ทำความชั่วเสียหาย มีทรัพย์ถึง 25 ล้านก็ต้องหมดสิ้นไปแม้แต่ที่นอนตายก็ต้องไปนอนตายที่ศาลาวัด นี่เพราะอุปถัมภกรรมฝ่ายอกุศล บางคนว่าบรรพบุรุษของเขาได้มาไม่บริสุทธิ์ ทรัพย์สมบัติที่มีอยู่จึงไม่บริสุทธิ์ เมื่อนำมายกให้ลูกก็เลยถึงความวิบัติเพราะเป็นของไม่บริสุทธิ์จึงต้องมีอันเป็นไป อย่างนี้เรียกว่า กัมมขยะ

ที่ว่า อุภยักขยมรณะ ตายเพราะหมดอายุและหมดกรรมที่อุปถัมภ์เลี้ยงดู จะเลี้ยงดูให้มีชีวิตต่อไปนั้นไม่ได้ ที่ว่า อุปัจเฉทกมรณะ ตายเพราะเกิดอุบัติเหตุ ถ้าตายอย่างธรรมดาเจ็บป่วยตาย อย่างนี้เรียกว่าตายเพราะหมดอายุ ตายเพราะหมดกรรม ตายเพราะหมดทั้งอายุทั้งกรรม 3 อย่าง นี้ไม่ใช่ อุปัจเฉทกมรณะ หรือที่เรียกว่าตายโหง เช่น ถูกเขายิงตาย ถูกรถทับตาย เป็นต้น อย่างนี้เรียกว่า อุปัจเฉทกมรณะ

ความตาย 4 อย่างที่กล่าวมานี้ พอจวนจะตายท่านว่าจะมีตรีทูต คือสื่อ 3 ชนิด อันนี้เป็นสิ่งจำเป็นที่เราต้องจำกันให้ดี เพราะเป็นจุดสำคัญของการฟังเทศน์เรื่องตาย สื่อ 3 อย่างคือ กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต กรรมหมายความว่า บุญบาปที่เราทำเอาไว้ เวลาจะตายจิตจะออกจากร่าง ท่านบอกว่า จิตวิ่งคือชวนะจิต วิ่งอะไร ก็คือบุญบาปนั่นเอง มาประคับประคอง

ถ้าบุญมาประคับประคอง จิตก็จะเก็บไว้ซึ่งบุญ จิตมาจาก จิตธาตุ แปลว่า ก่อ แปลว่า เก็บ แลสร้างบาปก็เหมือนกัน ส่วนกรรมนิมิตนั้น เช่น บางคนเมื่อจวนจะตายเห็นไฟลุก เห็นหอก เห็นดาบ เวลาตายใหม่ ๆ โบราณจึงให้จุดเทียนเล่มละ 1 บาทเอาไว้ที่ศพ ถ้าเทียนไหม้หมด แล้วจึงเก็บศพว่างั้น เพราะทางแพทย์ยังไม่เจริญ ในระหว่างนั้นให้คอยดูหน้าคนตาย ถ้าหน้า เบ้บูดเหมือนอย่างร้องไห้ อย่างนี้ท่านว่าตายแล้วไม่ดี ได้เห็นภาพที่ไม่ดีมาปรากฏ ถ้าเห็นพระ เห็นเจ้า เห็นโบสถ์วิหารราชวังก็ชื่นอกชื่นใจในภาพที่เห็น ใบหน้าจะยิ้ม บางคนตายใหม่ ๆ หน้ายิ้มแป้นเลย แต่เดี๋ยวนี้ยังไม่เคยเห็น เห็นไม่ไหวเพราะทำบาปมากเหลือเกิน คนทุกวันนี้ ทำบาปกันมาก บางทีไม่ต้องไปทำนอกบ้าน ทำในบ้านนั้นเอง นี่เป็นกรรมนิมิต

คตินิมิตนั้น เช่นเห็นเหตุการณ์ข้างหน้า ถ้าเห็นเขาคลอดบุตร ท่านว่าจะไปเกิด เป็นคน ถ้าเห็นไฟลุกตายแล้วไปเกิดในนรก ถ้าเห็นแม่น้ำแต่ไม่มีแม่น้ำตายแล้วจะไปเกิดเป็น เปรตอสุรกาย ถ้าเห็นป่าไม้ไม่มีสัตว์เลยตายไปบังเกิดเป็นดิรัจฉาน เห็นปราสาทราชวังตายไป เกิดบนสวรรค์ เมื่อจวนจะตายนั้น กรรม กรรมนิมิต และคตินิมิตจะมาปรากฏทันทีอย่างนี้ทุกคน ฉะนั้นอย่าลืม ตามหลักของพระพุทธเจ้า ท่านทรงสอนอย่างนี้ อย่าไปเชื่อคนอื่น เพราะเดี๋ยวนี้ มีศาสดาเต็มไปหมด มีบางคนมาถามว่า สมเด็จคะ ดิฉันอยากเป็นพระพุทธเจ้า จะเป็นได้ไหม จะทำอย่างไร ตอบว่าเป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้เมื่อเป็นผู้หญิง แต่ว่าชาตินี้เป็นไม่ได้แล้วเอาชาติ หน้าก็แล้วกัน คุณฟังเทศน์ รักษาศีล ใส่บาตร ขอให้คุณตั้งใจอธิษฐาน ขอให้เกิดเป็นผู้ชาย ในภายหน้าทุก ๆ ชาติ และขอให้ข้าพเจ้าเป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ต้องทำความดี บำเพ็ญบารมี 10 ทัศน์ ให้มั่นคง รายละเอียดจะไม่กล่าว เพราะผู้หญิงเป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้ เป็นได้เพียงแต่พระภิกษุณี และเป็นได้ถึงพระอรหันต์เหมือนกัน ตามหลักว่าอย่างนั้น

ร่างกายที่ตายไปแล้วเป็นซากศพที่ต้องเผาทิ้ง เหลือแต่จิตที่พอตายปั๊บก็เกิดทีเดียว บุญบาปอะไรที่จะเป็นสื่อทั้ง 3 ชนิดมาปรากฏก็แล้วแต่เราทำได้ทำอะไรไว้ นี่เป็นปัญหาสำคัญที่ เราจะต้องนึกอยู่เสมอ จะพาตัวรอดหรือไม่รอดก็อยู่ตรงนี้ คือต้องทำความดีไว้จะไม่เสียทีเกิดมา เป็นมนุษย์ การเกิดเป็นมนุษย์นี้ยาก ต้องมีมนุษย์ธรรม คือศีล 5 เราเกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ สมบัติทั้งสิ้นนี้ ถ้าเราได้มนุษย์จะปล่อยให้ตกนรก

ได้อย่างไร ต้องทำความดีเอาไว้เถอะ เดี๋ยวนี้ทำบาปกันมากอย่างน่าอนาถใจ รู้สึกว่าเสื่อมโทรมศาสนาร่วงโรยไปมาก ต้องระวังให้ดี เดี๋ยวจะเสียชาติที่เกิด

เพราะฉะนั้น เราเกิดมาแล้วจะดีชั่วอย่างไร ก็ต้องอาศัยความดีที่เราทำของเรามา เราเกิดมาจึงไม่เหมือนกันสักคน ทั้งที่เราอยากรวย อยากสวย อยากอายุยืนเหมือนกันหมด แต่ว่าทำไมเราจึงได้ไม่เหมือนกัน ดังพระบาลีว่า ยถา กมฺมํ

สัตว์ทั้งหลายจะต้องถึงบุญและบาป จะต้องไปตามยถากรรม ที่ว่า สัตว์ทั้งหลายจะต้องถึงบุญบาป บุญบาปมาจากไหน ก็คือเราทำของเราไว้ เราจึงควรทำบุญซิ จะทำบาปทำไมแล้ว ยถา กมฺมํ คมิสฺสนฺติ จะต้องไปตามยถากรรม เราทำบุญไว้ก็จะต้องไปเกิดในที่ดี เราทำบาปไว้เราก็ต้องไปเกิดในที่ไม่ดี จุดสำคัญอยู่ตรงนี้ ในฐานะที่เราเกิดมาแล้ว จะดีชั่วอย่างไรก็แค่นี้ จะให้วิเศษกว่านี้ไปไม่ได้ แต่เราจะนึกว่า เราเกิดมาเป็นมนุษย์ เป็นผู้ที่มีจิตใจบริสุทธิ์จึงควรจะทำความดีต่อไปข้างหน้า จึงจัดว่าเป็นผู้ที่ไม่เสียทีเกิดมาพบพระพุทธศาสนาด้วยประการฉะนี้

อิมินา กต ปุญฺเญน ด้วยกุศลผลบุญที่คณะเจ้าภาพมี พลเอกเนตร เขมะโยธิน และคุณหญิง และญาติมิตรวิสาสิกชนทุกถ้วนหน้า มาร่วมกันบำเพ็ญกุศลในคราวครั้งนี้ ขอกุศลบุญราศีนี้ จงเป็นปัจจัยถวายแด่ ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ผู้ล่วงลับไปแล้ว ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ได้ทราบด้วยญาณวิถีแล้วอนุโมทนา ก็นับว่าสมตามเจตนาของคณะเจ้าภาพทุกประการ โดยนัยพระธรรมเทศนาที่ได้แสดงมาก็สมควรแก่เวลา ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนา

เจ้าพระคุณสมเด็จพระธีรญาณมุนี วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร
องค์แสดงในการบำเพ็ญกุศลศพ พระราชวรเวที อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม
ณ โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดมหรรณพาราม ถนนตะนาว กรุงเทพ ฯ
วันที่ 26 มิถุนายน 2522

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
มจฺจุนา สํคโร นตฺถิ มญฺจคาโห นวิชฺชติ
ยุทฺธํ นตฺถิ ชโย นตฺถิ สพฺเพ มจฺจุปรายมาติ

บัดนี้ จักได้รับประทานพระธรรมเทศนาเป็นปกิณณกกถา ฉลองศรัทธาประดับสติปัญญาอนุโมทนาในกุศลบุญราศี ด้วยคณะศาลเจ้าพ่อเสือมีนายบักเล้ง เป็นหัวหน้า ได้มาบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานุกิจอุทิศกัลปนากุศลนี้ถวายแด่ ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม เคยดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอป้อมปราบ ฯ ปทุมวัน จนถึงมรณภาพ ท่านผู้ล่วงลับเป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวาง นอกจากจะปกครองพระภิกษุสามเณรและเด็กวัดให้ได้รับความสุขความเจริญ ด้วยการประพฤติด้วยกันปฏิบัติการศึกษาแล้วยังแผ่ความดีไปถึงชาวบ้านใกล้เคียง เป็นเหตุให้ชาวใกล้เคียงได้นึกถึงอุปการะคุณ เมื่อถึงวันมรณภาพจึงได้พากันมาทำบุญอุทิศแสดงถึงน้ำใจของผู้ล่วงลับว่ามีน้ำใจกว้างขวางแลแผ่ไปยังชาวบ้านด้วย

การที่ท่านทั้งหลายได้นึกถึงท่านผู้มีอุปการะคุณ แล้วบำเพ็ญกุศลผลบุญอุทิศไปยังท่านผู้ล่วงลับไป ในศาสนานี้สรรเสริญว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีนี้เป็นคุณธรรมอันสูง เป็นคุณธรรมที่พระพุทธเจ้าสรรเสริญผู้ที่เป็นสาสนิก (พุทธ) ผู้นับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ต้องเป็นผู้ศึกษาให้รู้เรื่องกตัญญูกตเวที พระพุทธศาสนานั้น เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วก็ได้แตกแยกเป็นนิกายใหญ่สองนิกายคือ นิกายทางเหนืออุตรนิกาย เรียกกันว่า มหายาน ทักขิณนิกาย

ทางใต้เรียกกันว่า หินยาน แต่ก็ถือคุณธรรมคือกตัญญูกตเวทีมั่นคงเหมือนกัน พระพุทธศาสนาทางอุตรนิกายได้แผ่ไปทางธิเบต มองโกเลีย ประเทศจีน เกาหลี ญี่ปุ่น และญวนนับถือศาสนานิกายมหาญาณ ก็ปรากฏว่าเป็นผู้เคร่งครัดในเรื่องกตัญญูกตเวทีเหมือนกัน แม้คำสอนของท่านนักปราชญ์ขงเบ้งก็ได้สั่งสอนกตัญญูกตเวที ให้เคารพบิดามารดาและครูบาอาจารย์ ซึ่งตรงกันกับทางพระพุทธศาสนา แม้เกิดก็ในยุคใกล้ ๆ กัน ทางจีนมีสั่งสอนมั่นคงในกตัญญูกตเวทีมีนิทานเกี่ยวกับกตัญญูกตเวทีอีกมาก ที่พิมพ์ออกในหอสมุดแห่งชาติก็มี เรียกว่า ยี่จับสี่เห่า

ทุกวันนี้ในประเทศจีนแผ่นดินใหญ่ได้กลายเป็นลัทธิอื่น เรียกว่า สังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์ ลัทธินี้ไม่นิยมศาสนา เขาทำลายศาสนา แม้ลัทธิของขงจื๊อก็โจมตีคิดทำลายเหมือนกัน แต่ก็มีคนต่อต้านมีคนยืนยันว่าขงจื๊อเป็นคนที่ได้ทำคุณงามความดี ได้สั่งสอนให้ชาวจีนเป็นคนดีมาแต่โบราณ คำสอนไม่มีเสียหายอะไร มีคนต่อต้านได้ยินข่าวว่าอย่างนั้น

เรื่องกตัญญูกตเวทีเป็นธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้พุทธบริษัท ให้มีความมั่นคงในกตัญญูกตเวที เช่น เสด็จออกไปเทศนาโปรดพระประยุรญาติ โดยเฉพาะพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดา สั่งสอนจนพระชนกได้สำเร็จพระอรหัตตผล เวลาพระชนกประชวร พระพุทธเจ้าก็เสด็จไปปรนนิบัติพระชนก เมื่อพระชนกเสด็จปรินิพพานก็ทรงถวายพระเพลิงพระศพพระชนก นี่ก็เป็นแบบอย่างของพระพุทธบริษัท ฝ่ายพระชนนีเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ 7 พรรษา ได้เสด็จขึ้นไปโปรดพระชนนีถึงชั้นดาวดึงเทวโลก ทรงเทศนาพระอภิธรรมโปรดเทวดาทั้งหลายมีพระชนนีเป็นประธาน 3 เดือนไตรมาส พระชนนีได้สำเร็จพระโสดาปัตติผลเป็นพระโสดาบันแล้วเสด็จลงจากเทวโลก พระพุทธองค์ได้ทรงโปรดพระชนกพระชนนีปลดเปลื้องหนี้ที่พระองค์ทรงได้รับจากพระชนกชนนีมาเอนกชาติ เรื่องทรงสั่งสอนพระชนกพระชนนีให้สำเร็จมรรคผลก็เรียกว่าสอนให้พระชนกชนนีพ้นจากอบายทุกข์เป็นการสนองพระคุณอย่างสูง

สำหรับประชาชนธรรมดาเราท่านจะตอบแทนคุณบิดามารดาอย่างไร ๆ ก็ไม่รู้จักหมดจกสิ้น เพราะว่าตอบแทนคุณอย่างขนาดพระพุทธเจ้าเราทำไม่ได้ ถ้าตอบแทนอย่างสามัญ

ธรรมดาปฏิบัติด้วยข้าวน้ำโภชนาหารและของต่าง ๆ เหล่านี้ ไม่สามารถตอบแทนให้หมดสิ้นได้ สำหรับคณะศาลเจ้าพ่อเสือได้มาระลึกถึงคุณพระราชวรเวที ได้มาบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย ความกตัญญูกตเวทีเป็นที่สรรเสริญของนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น

ในเรื่องของสังขารก็เหมือนกันทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาธรรมนิยามธรรมฐิติธรรมธาตุว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สังขารา ทุกฺขา สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ทุกคนที่เกิดมาจะต้องตกอยู่ในลักษณะทั้งสามนี้ เรียกว่า พระไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณะเสมอกันทั่วไป ทุก ๆ คนที่เกิดมาจะต้องอยู่ในลักษณะเดียวกันคือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เกิดมาแล้วจึงแก่จึงต้องเจ็บต้องตายอย่างนี้ด้วยกันทั้งหมด จึงเรียกว่าเป็นสามัญลักษณะที่มีทั่วไปทุกคนไม่ยกเว้น ถึงมียศมีศักดิ์มีทรัพย์มั่งคั่งเท่าไรก็ไม่มีทางจะรอดพ้น ไม่มีใครจะหลีกเลี่ยงความตายไปได้ เมื่อถึงคราวแล้วก็ต้องไป จะผลัดเพี้ยนก็ไม่ได้ แม้เรามีเงินมีทองมากมายจะเอาไปให้สินบาทคาดสินบนเพื่อให้มีอายุยืนต่อไปก็ไม่ได้ มีกองทัพสักกี่เหล่า ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ก็ไปต่อต้านกับพระยามัจจุราชไม่ได้ มีแต่บ่ายหน้าไปสู่มัจจุราช

เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงได้กล่าวเป็นคาถามาในอรรถกถาชาดกว่า มจฺจุนา สงฺคโร นตฺถิ ลญฺจคาโห นวิชฺชติ ยุทฺธํ นตฺถิ ชโย น ตฺถิ สพฺเพ มจฺจุปรายนาติ แปลความว่า มัจจุนา สังคโร นัตถิ การที่จะผลัดเพี้ยนต่อพระยามัจจุราชนั้นไม่มีทาง ไม่มีทางที่จะไปผลัดเพี้ยนกับพระยามัจจุราชได้ ลัญจคาโห น วิชชติ เพราะการที่จะรับสินบาทสินบนก็ไม่ได้ พระยามัจจุราชไม่กินสินบนใคร จะมีเงินทองกี่ล้านก็ตามไปให้สินบนแก่ยมพบาลผู้เป็นเจ้าแห่งมัจจุราช พระยามัจจุราชก็ไม่ยอมดี ไม่รับสินบน เพราะฉะนั้นถึงจะมีกำลังมากมายอย่างไรทรัพย์สมบัติมากมายอย่างไร จะไปซื้อไปจ้างไปรบ ก็ไม่มีทางชนะ มีแต่ทางพ่ายแพ้อย่างเดียว ท่านจึงกล่าวว่า สัพเพ มัจจุปรายนา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงล้วนแต่มีความตายเป็นเบื้องหน้า ไม่มีทางที่จะรอด ทุกคนเหมือนกันหมด เมื่อเป็นเช่นนี้จะทำอย่างไร ก็มีทางเดียวคือหาที่พึ่งของเรา

สิ่งอื่นนอกจากร่างกายก็มีทรัพย์สมบัติเงินทอง ทั้งสังหาริมทรัพย์ อสังหาริมทรพย์ก็ไม่เป็นที่พึ่ง ได้สิ่งที่เป็นที่พึ่งได้ท่านว่า ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ บุญกุศลเท่านั้นที่จะเป็นที่พึ่งของเราทั้งหลายได้ในภายหน้า เพราะฉะนั้นสิ่งที่เราจะควรบำเพ็ญในชีวิตเมื่อรู้ว่าทำอย่างไร ๆ ก็ไม่พ้นจากความตาย ต้องตายแน่ ๆ ก็มีทางเดียวเท่านั้น คือต้องบำเพ็ญบุญกุศลเพื่อเป็นเสบียงสำหรับเลี้ยงตนไปในสังขารมรรคา คือเราจะต้องท่องเที่ยวไปในขารมรรคาอีกยาวนาน ไม่ใช่ว่าเกิดแล้วตาย ตายแล้วก็สูญสิ้นไม่ใช่อย่างนั้น ท่านว่าเมื่อยังมีกิเลสอยู่ในสันดาน มีความโลภ ความโกรธ หลง เป็นต้น เป็นพื้นอยู่ก็ยังทำบุญทำบาปทำดีทำชั่ว บุญบาปก็ย่อมอำนวยผลให้เกิดในภพชาติต่าง ๆ เรียกว่า สังสารวัฏฏ์หมุนเวียนท่องเที่ยวไปไม่สิ้นสุดเพียงชาติเดียว เราจึงควรหาที่พึ่งสร้างบุญสร้างกุศลไว้ นี่เป็นอย่างสามัญ

มนุษย์เราเกิดมายังมีวิสามัญลักษณะ ลักษณะที่ไม่เหมือนกัน ไม่เท่ากันมีอยู่ในโลก มีมานพผู้หนึ่งชื่อว่า สุภมานพ ตามเรื่องเล่าว่า เป็นบุตรชายของโตเทยพราหมณ์นี้เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่นมากที่สุด ไม่ทำบุญกุศลอะไรเลย ไม่ให้ทาน ไม่บริจาค เก็บแต่ทรัพย์สมบัติอย่างเดียว ห่วงทรัพย์สมบัติ เวลาตายแล้วไปเกิดเป็นลูกสุนัขอยู่ในบ้านนั้นเอง ลูกชายรักสุนัขตัวนั้นมาก เลี้ยงทะนุถนอมเป็นอย่างดี ลูกสุนัขนั้นเติบโตขึ้นพอสมควร วันหนึ่งสุภมานพไม่อยู่ พระพุทธเจ้าเสด็จไปเที่ยวบิณฑบาต ลูกสุนัขนั้นวิ่งออกมาเห่าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งว่า "โตเทยย... เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็ไม่ทำบุญทำกุศล ตายแล้วมาเกิดเป็นสุนัข ยังมาเห่าพระพุทธเจ้าพระสงฆ์เที่ยวบิณฑบาตอีกหรือ" พระพุทธองค์ทรงรับสั่งอย่างนั้น ลูกสุนัขนั้นก็เสียใจรู้สึกตัว แล้วก็วิ่งเข้าไปในบ้านไปนอนเกลือกขี้เถ้าจนเนื้อตัวสกปรก เมื่อสุภมานพกลับมาเห็นลูกสุนัขไปนอนเกลือกขี้เถ้าอย่างนั้น ก็ทำให้แปลกใจ เพราะลูกสุนัขตัวนี้ไม่เคยทำอย่างนี้เคยสะอาดสะอ้านดี จึงถามคนใช้ คนรับใช้ก็เล่าให้ฟังว่า เมื่อตอนเช้าพระสมณะโคดมมาบิณฑบาตรผ่านมา ลูกสุนัขนี้วิ่งออกไปเห่าพระสมณะโคดม ท่านรับสั่งว่า "โตเทยยเมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็ไม่ทำบุญทำกุศล ตายแล้วมาเกิดเป็นลูกสุนัข ยังมาเห่าพระพุทธเจ้าพระสงฆ์เที่ยวบิณฑบาตรอีกหรือ" ลูกสุนัขก็วิ่งไปเกลือกขี้เถ้า สุภมานพได้ฟังดังนั้นก็โกรธเป็นกำลัง หาว่า

พระพุทธเจ้าดูถูกพ่อ ว่าพ่อไปเกิดเป็นสุนัข ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าปรารถนาจะต่อว่าต่อขานพระ-พุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงรับสั่งว่า ความจริงเป็นอย่างนั้น ถ้าท่านไม่เชื่อก็ลองทดลองดู ให้เลี้ยงลูกสุนัขให้ดี เมื่อเวลาสุนัขกำลังจะหลับ ให้ท่านกระซิบถามดูว่า ทรัพย์สมบัติฝังไว้ยังมีอยู่อีกหรือไม่ แล้วเธอก็จะทราบความจริง ๆ เองว่าพ่อเธอตายแล้วไปเกิดเป็นสุนัขหรือเปล่า สุภมานพก็ไปทำตาม ก็ปรากฏว่าเป็นความจริงอย่างที่ตรัสทุกประการ ก็เลยหายโกรธพระพุทธเจ้า

ภายหลังได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถามว่า มนุษย์เราทำไมถึงเป็นต่างๆ กัน บางคนอายุยืน บางคนอายุสั้น บางคนโรคมาก บางคนโรคน้อย บางคนผิวพรรณลักษณะไม่สวยไม่งาม บางคนเกิดในตระกูลสูง บางคนเกิดในตระกูลต่ำ บางคนมีเดชมีอำนาจมีคนยำเกรง บางคนไม่มีเดชไม่มีอำนาจไม่มีคนยำเกรง บางคนโง่เง่าบางคนเฉลียวฉลาด บางคนยากจน บางคนร่ำรวย พระพุทธเจ้าทรงแสดงโดยย่อว่า ที่อายุยืนเพราะเว้นจากปาณาติบาต ที่อายุสั้นพลันตายเพราะมัวหมกมุ่นทำแต่ปาณาติบาต ที่โรคน้อยเพราะไม่ค่อยเบียดเบียนผู้อื่น ที่โรคมากเพราะเบียด-เบียนผู้อื่น ที่มีผิวพรรณไม่งามก็เพราะเป็นคนไม่มีเมตตากรุณาต่อผู้อื่น คนที่เกิดในตระกูลสูงเพราะเป็นคนถ่อมตัวไม่มีทิษฐิมานะ คนที่เกิดในตระกูลต่ำเพราะมีทิษฐิมานะมาก คนที่มีเดชมีอำนาจน้อยก็เพราะมีปกติริษยาผู้อื่น ผู้ที่โง่เพราะไม่สนใจต่อการศึกษา ไม่เข้าหานักปราชญ์ไม่เข้าหาสมณพราหมณ์ ไม่ไต่ถามถึงความดี ความชั่ว บุญบาป คนที่เกิดมาฉลาดก็เพราะเป็นผู้สนใจการศึกษา เข้าหานักปราชญ์อยู่เสมอ คนที่ยากจนเข็ญใจก็เพราะไม่เคยให้ทานการบริจาค ส่วนผู้ที่มั่งมีเงินทองก็เพราะเคยให้ทานการบริจาคจึงทำให้มั่งคั่งสมบูรณ์ นี้คือวิสามัญญลักษณะที่ไม่เหมือนกัน

คนเราที่เกิดมาไม่เหมือนกัน พระพุทธเจ้าตรัสโดยรวบยอด กัมมัสสกา กัมมทายา กัมมโยนิ กัมมพันธุ กัมมปฏิสสรณา ยัง กัมมัง กริสสันติ กัลยาณัง วา ปาปกัง วา ตัสสะทายาทา ภวิสสันติ ความว่า ดูก่อนมานพ ในที่นี้หมายถึงสุภมานพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งพาอาศัย สัตว์ทั้งหลายทำกรรมอันใด เป็นบุญก็ตาม เป็นบาปก็ตาม จะต้องเป็นทายาทรับผลแห่งกรรมนั้น ๆ กรรมเป็น

ผู้จำแนก เป็นผู้จัดสรร มนุษย์เราเกิดมาทำกรรมต่างๆ กัน อย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า บางคนก็หนักไปในทางฆ่าสัตว์ บางคนก็งดเว้นไม่ประพฤติทางนี้ บางคนก็ชอบเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความลำบากต่าง ๆ กัน เป็นเหตุทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน บางคนก็ชอบเกื้อกูลแก่ผู้อื่นมีเมตตาธรรมทำให้เป็นคนมีผิวพรรณดี เพราะไม่มักโกรธ ส่วนตรงกันข้ามผู้ที่มักโกรธก็จะเป็นผู้ที่มีผิวพรรณไม่ดี หรือบางคนที่มีปกติเย่อหยิ่งก็ไม่มีทางที่จะทำตัวให้สูงขึ้นไปได้ ผู้ใหญ่หรือใคร ๆ ก็เกลียดชัง ผู้ที่อ่อนน้อมถ่อมตนสุภาพเรียบร้อย มีแต่คนรักคนชอบ ท่านจึงพูดว่าเย่อหยิ่งจองหองเป็นเหตุให้เกิดในตระกูลต่ำ ผู้ที่มีสัมมาคารวะ อปจายนธรรมความอ่อนน้อม เป็นเหตุให้เกิดในตระกูลสูง เป็นต้น

เหล่ามนุษย์ต่างก็ทำกรรมต่าง ๆ กัน มีนิสัยต่าง ๆ กัน จึงเกิดมาไม่เหมือนกัน ไม่ใช่พระเจ้าที่ไหนมาแต่งให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตัวเราเองเป็นพระเจ้า เป็นผู้สร้างตัวเอง คือทำดีทำชั่วแล้วแต่ตัวเราเอง ความดีและความชั่วที่เราทำนั้นแหละจะเป็นผู้ตกแต่งให้เราเป็นไปต่าง ๆ กัน ท่านว่ากัมมัง สัตเต วิภัชชติ กรรมเป็นผู้จำแนกตกแต่งให้เป็น ไม่ใช่ผู้อื่นแล้วเราจะมัวไปโทษใคร เราไม่ดีเพราะอย่างนั้นอย่างนี้ เราดีเพราะอย่างนั้นอย่างนี้ เมื่อเราเป็นผู้สร้างจึงไม่ควรไปริษยาผู้อื่น ถ้าเราอยากดีเราก็ต้องทำความดี ความดีจะได้ตอบสนอง นี่เป็นวิสามัญลักษณะ ลักษณะอันนี้ไม่ทั่วไปแก่คนอื่น แล้วแต่ใครจะทำอย่างไรมาก็จะได้อย่างนั้น

ส่วนความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เกิดมาต้องแก่เจ็บตายอย่างนี้ เป็นเสมอกันทั้งหมด ไม่มีใครจะหลีกเลี่ยงได้ เป็นกษัตริย์มหาศาล เป็นพระมหาจักรพรรดิ์ วิเศษอย่างใดก็ไม่พ้นความตาย จะมั่งมีเงินทองมากมายสักกี่พันล้าน ก็ไม่พ้นจากความตาย นี้เรียกว่า เป็นสามัญลักษณะ เสมอกันหมด เมื่อเราทราบอย่างนี้ เราต้องการความดี เราต้องการให้ชาติหน้ามีความสุข ในปัจจุบันมีความสุข เราต้องประพฤติดีปฏิบัติชอบตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา โดยย่อคือ ทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย

การบริจาคทาน แล้วแต่เราจะมีโอกาสทำ ลักษณะของการให้ทานนั้นมีมาก เช่น อามิสทาน ธรรมทานการให้ข้าวน้ำโภชนาหาร ให้อะไรต่าง ๆ เป็นอามิสทาน การสั่งสอน

ผู้อื่น หรือการสร้างโรงเรียนการสร้างตำหรับตำรา ให้ความฉลาดแก่ผู้อื่นเป็นธรรมทาน ศีลนั้นไม่ต้องมาก เพียงแค่ศีล 5 พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาโลกว่า โลกเรานี้จะมีความสุขได้อย่างไร ก็ทรงพิจารณาเห็นว่า อัพยาปัชฌัง สุขัง โลเก ความไม่เบียดเบียนกันนี้แหละ เป็นสุขในโลก ถ้าเบียดเบียนร่างกายชีวิตของกันและกัน เบียดเบียนทรัพย์สมบัติของกันและกัน เบียดเบียนคู่รักของกันและกัน ก็เป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อน เป็นทุกข์ ถ้าพวกที่เบียดเบียนกันมีจำนวนมาก พวกที่ไม่มีศีลจำนวนมากโลกก็จะเดือดร้อนมาก ถ้าผู้เบียดเบียนกันมีจำนวนน้อย ถ้าโลกนี้ไม่มีความเบียดเบียนกันเลย ก็จะไม่มีความเดือดร้อนเลย

การไม่เบียดเบียนกันจะเกิดขึ้นได้เพราะศีล พระพุทธเจ้าทรงต้องการไม่ให้เบียดเบียนกัน จึงทรงบัญญัติศีลไว้ คือศีล 5 หรือเรียกว่า นิจศีล ปาณาติปาตา เวรมณี ไม่เบียดเบียนชีวิตในร่างกายของผู้อื่น อทินนาทานา เวรมณี ไม่เบียดเบียนจี้ปล้นผู้อื่น กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี ไม่เบียดเบียนคู่รักคู่ครองของผู้อื่น มุสาวาทา เวรมณี ไม่เบียดเบียนด้วยการกล่าวเท็จหลอกลวงผู้อื่น สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี ไม่เบียดเบียนด้วยการดื่มกินสิ่งที่มึนเมาต่าง ๆ ที่เป็นต้นเหตุให้ทำความชั่ว เช่น สุราเมรัย เฮโรอีน ฝิ่น กัญชา อันเป็นต้นเหตุทำให้เสียชื่อเสียง เมื่อเราเว้นจากกรรมชั่ว ตามหลักศีล 5 นี้แล้ว สังคมก็จะอยู่เป็นสุข ที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นแล้วว่า ความไม่เบียดเบียนเป็นสุขในโลก ถ้าเราประพฤติปฏิบัติตามนี้ ก็จะมีความสุขในโลกนี้ และเป็นผลส่งให้ไปเกิดในภพที่ดี ๆ ในชาติหน้าต่อไป

สาธุชนเมื่อสดับตรับฟังพระธรรมเทศนาที่แสดงมานี้ ก็เป็นที่ทราบชัดแล้วว่า เราไม่มีทางหลีกเลี่ยงมัจจุราชได้ ไม่มีทางผลัดเพี้ยนเวลาว่าขอให้อายุยืนยาวต่อไป หรือจะนำเงินทองไปเป็นสินบาทคาดสินบน พระยามัจจุราชท่านก็ไม่รับ ถึงจะมีกำลังเวทมนต์คาถาไปสู้รบกับพระยามัจจุราชก็ไม่มีทาง พ่ายแพ้อย่างเดียว ต้องไปสู่แดนมัจจุราชเป็นการแน่นอน เราจึงควรรีบเร่งบำเพ็ญกุศล มีทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย แล้วแต่เราจะมีโอกาสบำเพ็ญก็จะเป็นที่พึ่ง เพราะที่พึ่งของเราไม่มี มีแต่บุญกุศลเท่านั้น ดังพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ใน โกศลสังยุตต์ว่า

อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ ยํ มจฺโจ กุรุเต อิธ
ตญฺหิ ตสฺส สกํ โหติ ตญฺจ อาทาย คจฺฉติ
ตญฺจสฺสานุคํ โหติ ฉายาว อนุปายินี

แปลความว่า สัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาจะต้องตาย ทำอะไรไว้ เป็นบุญก็ตาม เป็นบาปก็ตาม บุญและบาปนั้นแหละจะเป็นของเขา เขาจะพาเอาบุญและบาปนั้นแหละเกิดต่อไป บุญและบาปนั้นจะติดตามเขาไปดังเงาตามตนโดยพระพุทธนิพนธ์ภาษิตนี้ก็แสดงให้เห็นว่าสิ่งที่จะติดตามตัวเราไปในสัมปรายภพได้นั้น ก็มีแต่บุญและบาปความดีกับความชั่ว เป็นนามธรรมที่เกิดติดตามเราไปในสัมปรายภพได้ ส่วนสิ่งอื่นที่เป็นรูปธรรม ข้าวของเงินทองทั้งหมด โดยที่สุดแม้แต่ตัวเรา ร่างกายนี้ท่านว่า โดยที่สุดแม้สรีระร่างกายของเรานี้เวลาไปปรโลกก็เอาไปไม่ได้ ต้องถมทับอยู่ในโลกนี้ เปื่อยเน่าเป็นดิน น้ำ ลม ไฟ ในโลกนี้ ส่วนที่จะท่องเที่ยวไปปรายภพนั้นเป็นเรื่องของบุญและบาป เป็นนามธรรมด้วยกนจะติดตามเราไปได้ ส่วนร่างเป็นร่างที่อาศัยแต่ละชาตินั้น เมื่อไร้วิญญาณแล้ว ร่างกายนี้ก็ไม่แปลกอะไรกับท่อนไม้หรือฟื้น คงจะอยู่ในโลกนี้เปื่อยเน่าถมทับปฐพี

สาธุชนก็ทราบแล้ว ควรจะประกอบด้วย อัปมาทธรรม ไม่ประมาทบำเพ็ญกุศลตามสมควรแก่โอกาส ท่านทั้งหลายได้บำเพ็ญบุญกุศล เพื่ออุทิศกัลปนาผลถวายแด่ท่านเจ้าคุณราชวรเวที ขอบุญกุศลที่ท่านทั้งหลายได้บำเพ็ญจงสำเร็จเป็นอนุโมทนา เป็นทานมัยกุศล สำเร็จแด่ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที หากท่านผู้ล่วงลับทราบด้วยญาณวิถีทางใดทางหนึ่ง ก็จะอนุโมทนาสำเร็จเป็นปัตตานุโมทนามัย สมดังความตั้งใจของคณะท่านเจ้าภาพทุกประการ รับประทานแสดงพระธรรมเทศนามาก็สมควรแก่เวลา จึงขอยุติลงคงไว้แต่เพียงเท่านี้ เอวํก็มีด้วยประการฉะนี้.

พระธรรมเทศนา

พระวิสุทธาธิบดี วัดไตรมิตรวิทยาราม กรุงเทพมหานคร
องค์แสดงในการบำเพ็ญกุศลศพ พระราชวรเวที อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม
ณ โรงเรียนปริยัติธรรมวัดมหรรณพาราม ถนนตะนาว กรุงเทพมหานคร
วันที่ 11 กรกฎาคม 2522

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺสมาสมฺพุทฺธสฺส

หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว

ขยวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ.

ณ โอกาสนี้ จะได้รับประทานวิสัชนาแสดงพระธรรมเทศนา อนุโมทนาในกุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน เนื่องด้วยวันนี้เป็นวันเวียนมาบรรจบครบปัญญาสมวาร นับแต่วันมรณภาพแห่งเจ้าคุณพระราชวรเวที (เติม เขมฉนฺโท) อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม อดีตเจ้าคณะเขตป้อมปราบศัตรูพ่ายและปทุมวัน ดังนั้นคณะเจ้าภาพมีคุณนายสง่า เสถียรวิถีจักร์ ในนามของคณะสงฆ์วัดมหรรณพาราม ได้มาร่วมใจกันกับบรรดาญาติมิตรสหายสายโลหิต พร้อมใจกันตั้งจิตบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานกิจ เพื่ออุทิศกัลปนาผลถวายแด่ เจ้าคุณพระราชวรเวที (เติม เขมฉนฺโท) ผู้ล่วงลับไปแล้วนั้น อันเป็นวิสัยแห่งสัปปุริสบัณฑิตในพระพุทธศาสนา

ความจริงความแสดงความอาลัยระลึกถึงซึ่งกันและกัน ตามชั้นของคน ซึ่งมีความสัมพันธภาพในระหว่างกันและกัน องค์สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงแสดงวิถีทางแห่งการปฏิบัติไว้เป็น 2 ลักษณะคือ เมื่อต่างฝ่ายต่างยังดำรงวิถีชีวิตอยู่ ต่างก็ช่วยกันอุปถัมภ์ค้ำชูทะนุถนอม ส่งเสริมความสุข ความสำราญและความเจริญแก่กันและกัน แต่ครั้นเมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งล่วงลับดับจิตลงแล้ว การที่จะดำรงกรณียกิจเนื่องในปัจจุบันครั้งหนึ่งเคยมีความคุ้นเคยกัน องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ใน ติโรกุฑฑสูตรว่า เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา ปุพฺเพ–กตมนุสฺสรํ แปลความว่า เมื่อมาหวลอนุสรณ์คำนึงถึง ความสัมพันธภาพ

ในระหว่างกันและกัน ตามชั้นของบุคคลนั้น ๆ ฝ่ายผู้อยู่ควรบำเพ็ญทักษิณาเพื่อฝ่ายผู้ล่วงลับดับจิตไปแล้ว โดยนัยพระพุทธฎีกาข้อนี้เป็นมูลฐานเป็นประการสำคัญ

ดังนั้นคุณนายสง่า เสถียรวิถีจักร์ พร้อมด้วยคณะญาติมิตรสายโลหิต ในความอุปถัมภ์ของคณะสงฆ์วัดมหรรณพาราม จึงได้พากันมาน้อมใจบำเพ็ญกุศลอันเป็นส่วนบุญเปตพลีอุทิศเนื่องในโอกาสวาระแห่งการมรณภาพของท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที (เติม เขมณนฺโท) ซึ่งบรรจบครบวาระแห่งปัญญาสมวาร ดังนั้นคณะเจ้าภาพจึงได้จัดให้มีพระธรรมเทศนา เพื่อจะน้อมจิตให้เกิดเป็นบุญ เป็นกุศลที่เรียกว่า กองบุญ กองกุศล

ธรรมดาคนเราที่จะให้อะไรแก่ใครนั้น ถ้าจะเปรียบเทียบในโลกปัจจุบัน เพื่อเป็นการเห็นง่าย ๆ มารดาบิดาผู้มีความปรารถนาอยากจะให้ทรัพย์สมบัติแก่บุตรธิดา ก็จำเป็นอยู่เองที่มารดาบิดาจะต้องมีทรัพย์สมบัติสิ่งนั้น ๆ จึงจะสามารถมอบทรัพย์สมบัตินั้นให้แก่บุตรธิดาได้ข้อนี้ฉันใด ผู้ที่มีความปรารถนาต้องการที่จะมอบส่วนบุญส่วนกุศล หรือที่เรียกกันว่า กัลปนาวิปากผลส่วนสุขสมบัติแก่ผู้ที่ล่วงลับดับจิตไปแล้ว ก็เช่นเดียวกัน จำเป็นที่ผู้นั้นจะต้องสร้างกองบุญกองกุศลเพื่อให้เกิดขึ้นในดวงจิต ของตน แล้วจะได้ นอบน้อม บุญกุศล ที่ตนได้ ก่อให้เกิด ขึ้นใน ดวงจิตนั้นอุทิศให้เพราะความอาลัยระลึกถึงแด่ผู้ที่ตนปรารถนา ดังนั้นคณะท่านเจ้าภาพจึงได้มาน้อมใจบำเพ็ญกุศลเป็นยัญญพิธี เพื่อให้เกิดเป็นกุศลบุญราศี ขึ้นในดวงจิต จึงจัดให้มีพระธรรมเทศนาเพื่อจะสร้างธัมมัสสวนมัยบุญกุศล ให้ปรากฏในดวงใจแล้ว จักได้น้อมยัญญพิธีนี้ไปให้แด่ท่านผู้ล่วงลับดับจิตไปแล้วตามที่ตนปรารถนา

เพราะฉะนั้นในโอกาสนี้ จะได้ประมวลมาซึ่งอาคตบาลี ที่พระโบราณาจารย์ ได้กระทำเป็นไวยากรณ์บาลี ดังนิเขปบทบาลีคาถาว่า ภาสิตา โข เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน แปลความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธพระองค์นั้น ได้ทรงภาษิตพระปัจฉิมวาจาไว้ว่า

หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว
ขยวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ.

แปลความว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมความสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ให้ถึงพร้อมด้วยอำนาจแห่งความไม่ประมาทเถิด นี้เป็นข้อความโดยย่อ ในพระโอวาทานุสาสนีย์ข้อนี้ ถ้าจะแบ่งความหมายที่สำคัญก็จะได้ลักษณะเป็น 2 ภาค ในภาคแรกพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาถึงสภาพแห่งความจริงของกฎธรรมดา โดยยกสังขารธรรมซึ่งเป็นประธานว่า สังขารธรรมทั้งหลาย มีความเสื่อมความสิ้นไปเป็นธรรมดา คำว่าสังขารนั้นถ้าจะกล่าวโดยสรุปความได้แก่ สภาวธรรมที่ประชุมกันเป็นกลุ่มก้อน ส่วนใดที่ไม่มีใจเรียกว่า อนุปาทินนกสังขาร ตัวอย่างเช่น ตึกรามบ้านช่องโรงรถ เป็นต้น ส่วนใดที่มีใจครอง ได้แก่ สรีรสังขารแห่งสัตว์ มนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานโดยทั่วไปสังขารทั้งสองอย่างนี้ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า มีความเสื่อมไปมีความสิ้นไป กล่าวคือมีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และมีความแตกสลายไปในที่สุด เป็นเช่นนี้เหมือนกันหมด ไม่มีสังขารส่วนใดที่จะได้รับการยกเว้น ดังนั้นพระองค์จึงทรงสอนมวลพุทธบริษัท ให้หมั่นคำนึงพิจารณาถึงสภาพความเป็นจริงในข้อนี้ไว้เนื่องดังที่ได้ปรากฏในอภิณฺหปจฺจเวกขณะว่า ชราธมฺโมมฺหิ ชรํ อนตีโต เรามีความเสื่อมเป็นธรรมดา เราไม่ล่วงจากความเสื่อมไปได้ พยาธิ–ธมฺโมมฺหิ พยาธึ อนตีโต เรามีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นจากความเจ็บป่วยไปได้ มรณฺ–ธมฺโมมฺหิ มรณํ อนตีโต เรามีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นจากความตายไปได้

บุคคลใดได้สติหมั่นพิจารณาถึงสภาพแห่งความเป็นจริง เช่นนี้อยู่เนืองนิจ คุณสมบัติในข้อนี้เป็นทางให้ผู้นั้น เกิดความไม่ประมาทไม่มัวเมาไม่ลุ่มหลง คนที่ไม่ประมาทไม่ลุ่มหลงในวัยในชีวิตในความไม่มีโรค เป็นทางให้ผู้นั้นสามารถรู้จักค่าราคาของชีวิต ในภาคที่สองพระองค์จึงตรัสว่า อัปปมาเทนะ สัมปาเทถะ ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ให้ถึงพร้อม ด้วยอำนาจแห่งความไม่ประมาทเถิด ดังนี้ ในภาคนี้พระองค์ทรงชี้จุดสำคัญว่า คนเรานั้นจุดสำคัญอยู่ที่ประโยชน์ เราจะได้ชีวิตมาน้อยหรือมากก็ตาม ความมากความน้อยนั้นไม่สู้สำคัญนัก ความสำคัญอยู่ที่ประโยชน์ของชีวิตต่างหาก เพราะฉะนั้นผู้ใดได้ชีวิตมาสามารถประกอบกรณียกิจใน

ประโยชน์แห่งชีวิต ให้เกิดเป็นกำไรของชีวิต นับว่าผู้นั้นได้กำไรของชีวิต ไม่ทำชีวิตให้ขาดทุน ความจริงคนเราถ้าจะพิจารณาโดยรอบคอบจริงแล้ว ก็เหมือนหนึ่งเรายืมชีวิตของเขามาใช้ ตามธรรมดาของที่ยืมเขามาใช้ ขณะใดที่เจ้าของเขายังไม่ใช้ ก็สามารถที่จะให้ไปได้ แต่ขณะใดถ้าเจ้าของทวงคืน ก็สุดที่จะยืมใช้ได้ต่อไป เช่นเดียวกันกับชีวิตของเรานี้ เราก็ยืมเขามาใช้ ขณะใดที่เปิดโอกาสให้ใช้ชีวิตได้ ก็สามารถใช้ชีวิตให้สำเร็จประโยชน์ นับว่าเป็นชีวิตที่ควรแก่การสรรเสริญ แต่ถ้าผู้ใดได้ชีวิตมาแล้ว ไม่สามารถจะยังกำไรให้เกิดได้ แต่ไม่ทำชีวิตให้ขาดทุน ก็เป็นว่ายังเสมอตัว แต่ถ้าหากทำชีวิตให้เกิดการขาดทุนก็นับว่าเป็นการขาดทุนของชีวิต

ฉะนั้นชีวิตของมนุษย์จุดสำคัญจึงอยู่ที่ต้องเป็นประโยชน์ ในพระบาลีขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงชี้ประโยชน์เป็นจุดสำคัญ คำว่า ประโยชน์ ออกมาจากคำว่า อัตถะ ถ้าจะกล่าวโดยความหมาย ท่านแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือประโยชน์ในปัจจุบันเฉพาะหน้า 1 ประโยชน์ในสัมปรายภพคือประโยชน์ที่ควรจะได้จะถึงในเมื่อจะไป 1 ประโยชน์อย่างยิ่งที่เรียกว่า ความเร่าร้อนโดยประการทั้งปวงหนึ่ง ในประโยชน์ทั้ง 3 ประการนี้ ผู้ใดได้ชีวิตมายังปัจจุบันภพ สามารถปรารภประโยชน์ในปัจจุบัน คืออาศัยวิริยะความเพียร มีความเชื่อมั่นขยันขันแข็งประกอบกิจ เพื่อเลี้ยงชีวิตดำเนินกรณียกิจ แห่งชีวิตให้เป็นไปในทางที่ชอบ ที่เนื่องด้วยกาย ก็กายเป็นสุจริต เนื่องด้วยวาจาก็เป็นวจีสุจริต เนื่องด้วยความคิดทางใจก็เป็นมโนสุจริต ยังกรณียกิจในปัจจุบันภพ ให้สำเร็จเป็นความสุขความสำราญในปัจจุบันภพ แต่ไม่ควรจะยินดีในประโยชน์เพียงเท่านี้ เพราะชีวิตมีอันต้องละไปโดยไม่ต้องสงสัย การละไปของชีวิตนั้น ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับการเดินทางไกลของบุคคลในปัจจุบันภพ ผู้ที่เดินทางไกลในปัจจุบันภพต้องอาศัยปัจจัยเสบียง ที่จะหล่อเลี้ยงในการเดินทาง ผู้ใดมีปัจจัยเป็นเครื่องอุปถัมภ์ในการเดินทางไกลมากเพียงใด ผู้นั้นก็จะได้รับความสุขความสำราญ แต่ถ้าผู้ขาดแคลนปัจจัยในการเดินทาง การเดินทางก็ทุกข์ยากลำบากติดขัด ข้อนั้นมีอุปมาฉันใด

การละไปของชีวิตก็เสมือนการเดินทางไกล ในทางแห่งสังสารวัฏฏ์ ถ้าขาดปัจจัยเป็นเครื่องอุปถัมภ์ค้ำชูในการเดินทาง ผู้นั้นก็ได้รับความทุกข์ยากลำบากต่าง ๆ นานาประการ ดังนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์จึงตรัสถึงประโยชน์อันเป็นไปในเบื้องหน้า ที่ควรจะได้ควรจะถึง เรียกว่า สัมปรายิกัตถประโยชน์ โดยปรารภอาศัยการประพฤติคุณธรรมเป็นมูลฐาน เริ่มต้นแต่สร้างตนให้ประกอบด้วยศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส ในสิ่งที่ประกอบด้วยหลักแห่งเหตุผล เช่น เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตน เป็นต้น คนที่มีศรัทธาความเชื่อมั่นเช่นนี้ คุณสมบัติของบุคคลนั้น ให้เข้าไปตั้งอยู่ในศีลจารวัตร ความประพฤติปฏิบัติฝึกหัดกายวาจาใจให้ปราศจากมลทินโทษ ในขณะเดียวกันก็จะเกิดความเลื่อมใสประกอบด้วยบริจาค เฉลี่ยสุขแก่ผู้อื่นโดยควรแก่กรณี ปัญญาก็จะเกิดรุ่งเรืองขึ้นในตน รู้จักสิ่งที่เป็นบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ สามารถหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และดำเนินในชีวิตให้เป็นประโยชน์โดยส่วนเดียว

ผู้ใดมาดำเนินด้วยคุณธรรม 4 ประการคือ ศรัทธา ศีล บริจาค และปัญญา ไว้ในชีวิตมากเพียงใด ก็เท่ากับผู้นั้นได้สะสมเสบียงอันเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงในการเดินทางไกล เพื่อไม่ให้เกิดความทุกข์ยากลำบากและติดขัด สมเด็จพระจอมธรรม์จึงได้ตรัสประโยชน์ในส่วนปรมัตถประโยชน์ ซึ่งแปลว่า ประโยชน์อย่างยิ่ง หมายถึงการที่บุคคลผู้ประกอบด้วยอินทรีย์อันละเอียดอ่อน สุขุมคัมภีรภาพ โดยมาคำนึงถึงสภาพแห่งสภาวธรรม ว่าดวงจิตนี้เป็นสภาพอันสำคัญ เพราะจิตนี้เองเป็นที่ตั้ง เป็นตัวก่อเหตุ คือสามารถก่อได้ทั้งเหตุที่ดีและเหตุที่เสีย จะก่อส่วนดีก็ตามส่วนเสียก็ตาม ก็ยังเป็นนิสัยแห่งการแปรปรวน ฉะนั้นถ้ามีปัญญาสามารถยกสรีระสังขารธรรมนี้ขึ้นพิจารณาโดยความเป็นสภาวะ จนเห็นประจักษ์แน่แท้ในอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา คือเห็นเป็นสภาพที่ไม่เที่ยง เป็นความแปรปรวน ไม่คงที่ เป็นสภาพที่บังคับให้เกิดความทุกข์ยากนานาประการ และเป็นสภาพที่ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร เมื่อบุคคลได้ปัญญาพิจารณาเห็นเป็น ยถาภูตญาณทัสสนะแล้ว แต่นั้นผู้นั้นก็จะบรรเทาความเร่าร้อนแห่งดวงจิต อันเกิดแต่โลภะ โทสะ และโมหะ เมื่อสามารถบำราบโลภ โกรธ หลง

ลงได้มากเท่าใด ความเร่าร้อนแห่งจิตก็บรรเทาลงได้มากเท่านั้น และจิตนั้นก็จะเข้าสู่แดนแห่งความสงบ โดยประการทั้งปวง อันนี้นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงสอนให้บุคคลพิจารณาถึงความเสื่อม ความสิ้นแห่งสังขาร เพื่อให้เกิดสติสัมปชัญญะ อันเป็นมูลแห่งอัปปมาทธรรม เพื่อจะได้สามารถยังประโยชน์ของชีวิตให้บังเกิด ผู้ใดสามารถยังประโยชน์ส่วนใดให้เกิดขึ้นแก่ชีวิตได้ ก็นับว่าเป็นชีวิตที่มีกำไร ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที (เติม เขมณฺโท) ผู้ล่วงลับ ท่านผู้นี้เป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม เป็นอดีตเจ้าคณะเขตบ้อมปราบศัตรูพ่ายและปทุมวัน ท่านได้ให้จิตของท่านในพระศาสนา นับแต่วันที่ได้รับการอุปสมบทมา ก็ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาในทางธรรม จนปรากฏว่าได้สำเร็จเป็นเปรียญธรรม 5 ประโยค ต่อมาเมื่อมีพรรษายุการ ควรแก่การปฏิบัติหน้าที่ ก็ได้รับภาระในทางพระพุทธศาสนา เป็นผู้บริหาร คือเป็นเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม ทางคณะสงฆ์เห็นท่านเป็นผู้สามารถมีวิริยะอุตสาหะพอจะดำเนินการ คณะสงฆ์จึงได้ยกให้ท่านเป็นเจ้าคณะเขตปทุมวันและบ้อมปราบศัตรูพ่าย ท่านก็ได้ดำเนินงานหน้าที่ของท่านมาเป็นอย่างดียิ่ง

นับว่าชีวิตของท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที เป็นชีวิตที่มีประโยชน์ เป็นกำไรของชีวิต แม้ว่าท่านจะได้ล่วงลับดับจิตลงแล้ว ก็เชื่อว่าคติภพของท่านคงจะไปสู่สุคติภพที่ดี เพราะอาศัยความที่ท่านดำรงชีวิตอยู่ในพรหมจรรย์ มีความประพฤติดีปฏิบัติชอบ ดังมีพระบาลีรับรองว่า กาเยน วาจาย อุทเจตสา อิเธวนํ ปสํสนฺติ เปจฺจสคฺเค ปโมทติ ผู้ใดประพฤติธรรมด้วยกาย วาจา ใจ ล่วงลับไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสุคติโลกสวรรค์

ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที แม้ท่านจะจากไปก็เพียงสรีระสังขารของท่าน ซึ่งต้องแตกดับเป็นไปตามกฎธรรมดา แต่ประโยชน์ที่ท่านได้สร้างสรรไว้นั้น เป็นเครื่องตรึงใจของบรรดาคณะสงฆ์วัดมหรรณพาราม ซึ่งเป็นผู้รู้ผู้เห็นเป็นผู้ทราบ ในจรรยาบรรณที่ท่านได้สร้างสรรไว้และอาศัยคุณงามความดี ในฐานะที่ท่านได้ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนา จึงเป็นที่

อาลัยเคารพรักของบรรดาปวงพุทธบริษัทและผู้ใกล้ชิดสนิทสนม ดังนั้นคณะสงฆ์วัดมหรรณพาราม โดยอาศัยความอุปถัมภ์จากคุณนายสง่า เสถียรวิถีจักร์ และญาติมิตร ได้ร่วมกันบำเพ็ญกุศลยัญญพิธี เป็นส่วนเปตพลี อุทิศเพื่อสนองในอุปการคุณของท่าน ปวงพุทธบริษัทจงน้อมใจส่วนบุญส่วนกุศล ที่ท่านได้ก่อสร้างขึ้นในดวงจิตแด่ท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว

อิมินา กตปุญเญณ ด้วยอำนาจกุศลทักษิณานุปทาน ที่คณะท่านเจ้าภาพได้พร้อมกันบำเพ็ญเป็นยัญญพิธี เป็นส่วนเปตพลีธรรมอุทิศเพื่อน้อมจิตถวายแด่ ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที (เติม เขมฉนฺโท) ผู้ล่วงลับดับไปแล้ว ถ้าสิงสถิตย์อยู่ ณ ภพใด ๆ ทราบด้วยญาณวิถีอันใด ท่านจะปลื้มใจปีติยินดี ในความอาลัยถึงของคณะพระสงฆ์แห่งวัดมหรรณพาราม และคุณนายสง่า เสถียรวิถีจักร์ พร้อมด้วยคณะญาติมิตรเป็นอย่างยิ่ง หากท่าน ๆ ได้มีโอกาสอนุโมทนาเป็นปัตตานุโมทนามัย ขอจงเป็นปัจจัยให้ประสบสุขสำราญ โดยสมควรแก่คติยมในสัมปรายภพทุกประการ ดังรับประหนึ่งวิสัชนามาโดยสังเขปกถา เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนา

พระพิมลธรรม (อาสภมหาเถระ) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
องค์แสดงในการบำเพ็ญกุศลศพ พระราชวรเวที เจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม
ณ โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดมหรรณพาราม ถนนตะนาว กรุงเทพฯ
วันที่ 24 กรกฎาคม 2522

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สงฺฆานุสฺสตึ ภาเวตุ กาเมนาปิ ปฏิรูปํ
เสนาสเน รโหคเต ปฏิสญฺจิเนน

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ
อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลีกรณีโย อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ
โลกสฺสาติ เอวํ อริยสงฺฆคุณา อนุสริตพฺพาติ.

วันนี้ โดยสุริยะคติกาลเป็นวันอังคารที่ 24 เดือนกรกฎาคม 2522 โดยจันทรคติกาลเป็นวันแรม 15 ค่ำ เดือน 8 ปีมะแม นอกจากจะเป็นวันที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแล้ว วันนี้ยังเป็นวันบรรจบครบวาระที่ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที เจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม นับตั้งแต่วันที่ท่านถึงมรณภาพจนถึงวันนี้รวมเป็นสัตตมวารที่ 9 พอดี เหตุนั้นคณะศิษยานุศิษย์ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ทั้งหลาย อันมีผู้รักษาการในตำแหน่งเจ้าอาวาสเป็นประธานในฝ่ายบรรพชิต และมีคุณอนันต์ คุณไกรสร เป็นฝ่ายคฤหัสถ์ ได้มีสมานฉันท์พร้อมใจกันมาบำเพ็ญกุศลในส่วนทักษิณานุปทาน เพื่ออุทิศวิปากสมบัติถวายแด่ดวงวิญญาณของ ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ด้วยอำนาจกตัญญูกตเวทิตาธรรม

ความเป็นจริงผู้ที่ได้มีตำแหน่งหน้าที่ปกครองหมู่ศิษย์เด็ดขาด ก็ถือว่าเป็นผู้มีพระคุณแก่บรรดาศิษยานุศิษย์ ตลอดถึงญาติมิตรทั้งหลายเหล่านั้น โดยเฉพาะท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีเป็นเจ้าอาวาส มีตำแหน่งหน้าที่จะพึงบำบัดทุกข์และบำรุงสุขให้แก่ศิษยานุศิษย์ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ทั้งภายในวัดและภายนอกวัด นับว่าท่านได้เสียสละกำลังกายกำลังใจและกำลังสติปัญญา เพื่ออุปการะและอุปถัมภ์บำรุงให้ความสะดวกและให้โอกาสที่ได้ทำคุณงามความดีนั้น ๆ ท่านผู้เป็นเจ้าอาวาสนั้นเรียกว่าสมภาร ซึ่งเป็นผู้ต้องรับภาระอันหนักมาก ผู้ที่ไม่เคยได้เป็นสมภารเจ้าวัด ก็อาจจะไม่ค่อยทราบชัดนัก แต่ว่าตามความเป็นจริงแล้ว นับว่าเป็นภาระที่หนักมาก

ดังนั้นท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ได้ดำรงตำแหน่งหน้าที่เจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม มาเป็นเวลานาน นับว่าท่านได้เสียสละความสุขส่วนตน และเสียสละกำลังสติปัญญาความสามารถบริหารหน้าที่ในตำแหน่งเจ้าอาวาส อุปการะบำรุงพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัด ตลอดถึงช่วยอุปการะแก่ญาติโยมทายกอุบาสกอุบาสิกา ผู้มาแสวงบุญในวัดวาอาราม นับว่าท่านเป็นผู้มีบุญคุณแก่ชาววัดมหรรณพ์เป็นอย่างมากองค์หนึ่ง เหมือนกับเจ้าอาวาสทั้งหลายที่แล้ว ๆ มา ดังนั้นท่านจึงอยู่ในฐานะบุพพการีชนของพวกเราศิษยานุศิษย์และญาติมิตรทั้งหลาย

บัดนี้ท่านได้มรณภาพจากพวกเราไปแล้ว สิ่งที่เราจะพึงประพฤติปฏิบัติตอบสนองบุญแทนคุณของท่านนั้น สิ่งอื่นไม่มีนอกจากการบำเพ็ญกุศล เพราะการบำเพ็ญกุศลเป็นสมบัติของบุคคลผู้ตายไปแล้ว หรือจะเรียกว่าบุญกุศลนั้นสามารถที่จะให้สำเร็จประโยชน์แก่คนที่ตายไปแล้ว ส่วนสมบัติพัสถานสารพัดทุกสิ่งที่มีนั้น ไม่เป็นประโยชน์แก่คนที่ตายไปแล้วเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ เราระลึกถึงท่านผู้ที่ตายไปแล้ว ทางที่จะตอบแทนท่านหรือตอบสนองคุณท่านก็คือ การทำบุญนี้ถือว่าเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวที อันเป็นธรรมที่สำคัญประการหนึ่ง นอกจากนี้ที่ศิษยานุศิษย์ทั้งหลายจะพึงปฏิบัติสนองนั้น คือปฏิบัติสนองความเป็นเจ้าอาวาส หรือความเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา บรรดาพระภิกษุสามเณรผู้มีส่วนรับมรดก คือเป็นเจ้าของวัดปกครองวัดสืบ

ต่อไปจะต้องรักษาความเป็นเจ้าอาวาสและความเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาไว้ให้ดี การที่พระภิกษุสามเณรพากันรักษาตำแหน่งเจ้าอาวาส และรักษาฐานะของความเป็นพระภิกษุสามเณรที่ดีนี้เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิตาธรรมในด้านปฏิบัติ การทำบุญนั้นสงเคราะห์เข้าในประเภทปฏิบัติบูชา

อย่างไรก็ตาม ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีรับตำแหน่งเจ้าอาวาสมาด้วยดีตลอดชีวิตของท่าน นับว่าท่านได้ประคองภาระของท่านให้ตลอดรอดฝั่งมาด้วยดี อันนี้นับว่าเป็นพระคุณที่สำคัญประการหนึ่ง ที่พวกเราอนุชนผู้มีฐานะจะต้องรับมรดกพึงพิจารณาให้รู้ ถ้ารู้ก็ชื่อว่าเป็นกตัญญูบุคคล ถ้าไม่รู้ก็เป็นอกตัญญูบุคคล เมื่อรู้แล้วรักษาภาวะอย่างที่ท่านเจ้าอาวาสรักษามา คือรักษาความเป็นพระไว้ได้ตลอดชีวิตเหมือนกับท่านเจ้าอาวาสประการหนึ่ง ในประการที่ 2 รักษาความเป็นเจ้าอาวาสวัดมหรรณพ์ไว้ได้เหมือนท่านเจ้าอาวาส ไม่ให้เสียหาย นี้เป็นกตัญญูเวทิตาธรรม ที่ว่ารู้รักษาก็คือ เมื่อรู้ความดีของผู้มีพระคุณแล้ว ก็สามารถรักษาความดีของผู้มีพระคุณไว้ได้

อนึ่ง โดยที่ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีเป็นพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา หรือเรียกว่าเป็นผู้ทำหน้าที่ด้านพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นพระสงฆ์ ก็แหละพระสงฆ์นั้นตามความหมายก็คือ เป็นพระสาวกผู้เชื่อฟัง ผู้ประพฤติปฏิบัติตามโอวาทของพระพุทธเจ้า เป็นบุตรของพระพุทธบิดา พระสงฆ์ของเรานั้นชื่อว่าเป็นพุทธชิโนรส คือลูกของพระพุทธเจ้านั่นเอง

วันนี้จะได้เชิญเรื่องพระสงฆ์มาแสดง เป็นการเฉลิมฉลองศรัทธาของคณะศิษยานุศิษย์ญาติและมิตร เพื่อเป็นการเชิดชูบูชาภาวะความเป็นพระสงฆ์ ของท่านเจ้าพระคุณราชวรเวที คือผู้ที่ได้ชื่อว่าพระสงฆ์นั้น ถ้าเราไม่รู้กันก็เข้าใจกันว่า ถ้าผู้ใดโกนผมห่มผ้าเหลืองแล้วก็เป็นพระสงฆ์ หรือถ้ารู้มากหน่อยก็โกนผมห่มผ้าเหลืองไม่มีลูกไม่มีเมียไม่ค้าไม่ขายก็ว่าเป็นพระสงฆ์นี้เป็นความรู้แบบเด็ก ๆ เรียกว่ารู้จักพระสงฆ์น้อยนิดเดียว ถ้าจะถือว่าการโกนผมห่มผ้าเหลืองเป็นพระสงฆ์ที่สมบูรณ์แล้ว ก็นับว่าง่ายเหลือเกินไม่ลำบากอะไรเลย และไม่น่าจะเป็นสิ่งที่ประเสริฐอะไร แต่ความเป็นจริงพระสงฆ์ตามความมุ่งหมายนั้น ไม่ใช่เป็นเพียงโกนผมห่มเหลือง การโกนผมห่มเหลือง เป็นเครื่องหมายสังคมพระสงฆ์ให้ต่างจากสังคมฆราวาสเท่านั้น ส่วนความหมายของพระสงฆ์ที่แท้นั้น ต้องประกอบด้วยองค์คุณ 9 ประการ เรียกว่าพระสังฆคุณ 9 อย่าง คือ

1. สุปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติดีคือไม่ปฏิบัติชั่ว
2. อุชุปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติตรงคือปฏิบัติไม่คด
3. ญายปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ ไม่ใช่ปฏิบัติเพื่อหอบทุกข์ไว้
4. สามีจิปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควร เป็นพระสงฆ์จริง ๆ
5. อาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่เขานำมาคำนับบูชา
6. ปาหุเนยฺโย เป็นผู้รับสิ่งของที่เขาต้อนรับแขก
7. ทกฺขิเณยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของที่เขาทำบุญ
8. อญฺชลีกรณีโย เป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้
9. อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส เป็นนาบุญอันประเสริฐของชาวบ้าน

นี่คือความเป็นพระสงฆ์ ต้องประกอบด้วยองค์คุณ 9 ประการนี้ จึงจะเป็นพระสงฆ์ที่สมบูรณ์ หรือจะเรียกว่าเป็นพระพุทธชิโนรส ถ้าไม่มีคุณธรรมอย่างนี้ มีแต่โกนผมห่มเหลืองเป็นเครื่องหมาย ก็ชื่อว่ามีแต่เปลือกไม่มีแก่น เป็นพระสงฆ์ที่ไม่มีแก่น ฉะนั้นแก่นของพระสงฆ์จึงต้องประกอบด้วยองค์คุณ 9 ประการนี้

ที่นำคุณของพระสงฆ์ 9 ประการนี้มาแสดงสนองศรัทธาเจ้าภาพ เพราะโดยมากพระเณรเป็นเจ้าภาพ เทศน์โปรดพระเณรแต่คฤหัสถ์ก็ฟังได้ สำหรับพระเณรของเราเมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนานี้ ก็จะได้ทราบว่า ความเป็นพระสงฆ์นั้นอยู่ที่ไหน ท่านเจ้าอาวาสปกปักรักษาเรามา ท่านทรงความดีไว้อย่างไรบ้าง เราเป็นชาวพุทธเมืองไทย ได้ฟังคำปรารภคือคุณของพระสงฆ์ 9 ประการที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยมากพระเณรจะจำคุณของพระสงฆ์ คือสุปฏิปันโนได้ทุกองค์ ถ้าองค์ใดจำไม่ได้ก็เต็มทีละ จะเป็นพระเป็นเณรไม่ครบพร้อม ฉะนั้นการที่ว่าสุปฏิปันโนไปจนถึงอนุตตรัง ปุญญักเขตตัง โลกัสสะ ได้นั้นเป็นการได้ทางทฤษฎี หรือว่าได้ด้วยการจำชื่อ ยังไม่รู้จักพระสงฆ์ด้วยปัญญา เป็นการรู้ด้วยสัญญาความจำได้เท่านั้น

นับว่าเป็นการจำเป็นเหลือเกิน พระสงฆ์เหล่านี้จะต้องรู้จักพระสงฆ์ด้วยปัญญาจึงจะถูก เพราะเราโดยมากรู้กันแต่เพียงทฤษฎี ยินดีอยู่แต่การสวดได้ ท่องได้ แต่ไม่ได้นำไปปฏิบัติ อันนี้เองเป็นข้อบกพร่อง ในบทสวดมนต์ทุกวันนี้ พระสงฆ์เองก็ไม่ค่อยจะนำเรื่องของพระสงฆ์มาเจริญมาภาวนามาเสกมาสร้าง มัวแต่เสกพระพุทธรูป พระเครื่องให้เขา แต่ตัวเองไม่เสก อันนี้น่าคิด โกนแต่หัวเขา หัวเราไม่โกน เมื่อเราไม่เสกตัวเราเอง ไม่เสกความเป็นพระสงฆ์ใส่ตัวเรา แก่นของพระสงฆ์ก็ไม่มีติด ฉะนั้นเทศน์กัณฑ์นี้จะแสดงเรื่องเสกพระสงฆ์ และเสกให้กับตัวเอง จะเสกให้กับผู้อื่นไม่ได้ ใครจะมาไห้วาวอนร้องขอให้เสกก็เสกไม่ขึ้น ต้องเสกให้เฉพาะตัวของตัวเอง

การเสกตัวให้เป็นพระสงฆ์ในความหมายก็คือ ให้เอาพระสังฆคุณ 9 ประการนั้นมาภาวนาเจริญเป็นสังฆานุสสติกัมมัฏฐาน ผู้ที่จะเจริญภาวนาสังฆคุณนี้ เริ่มต้นต้องจำพระสังฆคุณ 9 ประการให้ได้เป็นอย่างดี อย่างคล่องแคล่ว ทั้งให้จำความหมายด้วยเป็นการดี ว่าพระสงฆ์ที่ท่านประกอบด้วยองค์คุณ 9 ประการนั้น คือ

1. เป็นผู้ปฏิบัติดีไม่ปฏิบัติชั่ว
2. เป็นผู้ปฏิบัติตรงไม่ปฏิบัติคด
3. เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ ไม่ใช่ปฏิบัติเพื่อหอบทุกข์ไว้
4. เป็นผู้ปฏิบัติสมควร เป็นพระสงฆ์จริง ๆ
5. เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่เขานำมาคำนับบูชา
6. เป็นผู้ควรรับสิ่งของที่เขาต้อนรับแขก
7. เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่เขาทำบุญ
8. เป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้
9. เป็นนาบุญอันประเสริฐของชาวบ้าน

ทั้งหมดนี้เป็นคำไทย ว่าอย่างนี้ก็ได้จะง่ายขึ้น ข้อสำคัญต้องได้ทั้ง 9 และได้อย่างคล่อง สามารถว่าได้ทั้งอนุโลมและปฏิโลม คือตั้งแต่ 1–9 นี้เป็นอนุโลม ถอยหลังตั้งแต่ 9–1 นี้เป็นปฏิโลม ว่าอย่างนี้ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น อันนี้เป็นประธาน เป็นผู้

ปฏิบัติดี, เป็นผู้ปฏิบัติตรง, เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์, เป็นผู้ปฏิบัติสมควร, เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่เขามาคำนับบูชา, เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ, เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ, เป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้, เป็นนาบุญอันประเสริฐของชาวบ้าน อย่างนี้เรียกว่า อนุโลม การว่าแบบปฏิโลมอย่างนี้ คือ เป็นนาบุญอันประเสริฐของชาวบ้าน, เป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้, เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ, เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ, เป็นผู้ควรแก่ของที่เขามาคำนับบูชา, เป็นผู้ปฏิบัติสมควร, เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์, เป็นผู้ปฏิบัติตรง, เป็นผู้ปฏิบัติตรง โยมจำได้หรือยัง ถ้าจำได้ดังที่เทศน์ให้ฟังแล้วนี้ เรียกว่าเป็นการจำแบบทฤษฎี จะต้องนำทฤษฎีนี้ไปภาวนา หรือจะเทศน์ให้ชัด ๆ ว่า ให้นำพระสังฆคุณเข้าไปอบกายอบใจของพระและของญาติโยม ญาติโยมก็เป็นพระได้ เป็นพระภายในไม่ต้องโกนผมห่มเหลือง ถ้าปฏิบัติได้ทั้ง 9 ประการนี้ก็เป็นพระได้แล้ว ไม่ต้องไปเสก ถ้าจะเสกก็ต้องเป็นไปในแนวของการปฏิบัติ ซึ่งมีหลักที่ยกไว้เบื้องต้นว่า สงฺฆานุสฺสติ ภาเวตุ กาเมนาปี่ ปฏิรูเป เสนาสเน รโหคโต ปฏิสญฺเญนน สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลีกรณีโย อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ เอวํ อริยสงฺคุณา อนุสริตฺตพฺพาติ. หมายความว่า พระภิกษุสามเณร หรืออุบาสกอุบาสิกา ผู้ประสงค์จงใจใคร่จะเจริญภาวนา ซึ่งพระสังฆคุณ 9 ประการนั้น ประการแรก ให้ไปเลือกหาสถานที่อันสมควร ในที่สงัด คือที่ไม่มีคนพลุกพล่าน ที่ไม่มีเสียงรบกวน ครั้นได้ที่แล้วก็พึงลาดอาสนะให้เหมาะสม ได้เวลาแล้วก็หลบหลีกปลีกตนออกไปจากหมู่จากคณะไปสู่ที่เตรียมจัดไว้นั้น แล้วนั่งบนอาสนะแบบนักปฏิบัติโดยมาก ถ้าเป็นปกติบุรุษนั่งขัดสมาธิ สตรีนั่งพับเพียบ แล้วเอามือทั้งสองวางไว้บนตัก มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง เพื่อให้ลมเดินได้สะดวก ทั้งนี้ต้องใช้สติบังคับใจไม่ให้ระลึกนึกในทางอื่น ลูกหลานเงินทองไม่ต้องนึก เลิกนึกทั้งหมด ถ้าเป็นพระเณรก็ทิ้งกุฏิวิหาร ไม่ห่วงสมภารเจ้าวัด บังคับจิตน้อมเอาพระสังฆคุณ 9 ประการนั้นมาเป็นอารมณ์ หรือมาเป็นอาหาร กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่าให้เอาใจนั้นมาดื่มกิน

พระสังฆคุณ เวลานั่งหลับตาอย่าลืมตา พอนั่งได้ที่แล้วก็เริ่มภาวนา โดยเจริญว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ปฏิบัติดี, เป็นผู้ปฏิบัติตรง, เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์, เป็นผู้ปฏิบัติ สมควร, เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่เขานำมาคำนับ, เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ, เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ, เป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้, เป็นนาบุญอันประเสริฐของชาวบ้าน แล้วตั้งต้นอีก ว่ากลับไปกลับมากลับมากลับไปอย่างนี้ 10–20–30–40–50 100 เที่ยว ถ้านั่งเมื่อยก็ลุกขึ้นยืนแล้วเดินภาวนา สำหรับที่เดินจงกรมโบราณท่านทำไว้เป็นที่โดยเฉพาะให้เดินในวงจำกัด เดินกลับไปกลับมา ไม่ใช่เดินเฉยๆ ต้องผูกใจให้อยู่กับพระสังฆคุณทั้ง 9 ประการนี้ สภาวะธรรมอันนี้เป็นความจริง เมื่อเราบังคับใจนานๆเข้าหลายเที่ยว หลายวัน หลายเวลา ใจก็จะยอมแพ้ ที่เคยนึกถึงเมียถึงลูกนึกถึงเงินถึงทองของรักต่างๆ ตอนนี้ไม่ค่อยอยากนึกแล้ว นึกถึงลูกหลานทรัพย์สมบัติมันไม่สบายเป็นทุกข์ แต่นึกถึงคุณของพระสงฆ์แล้วสบายใจ ยิ่งนึกยิ่งสุขไม่มีสิ่งใดจะมาพ้องพานให้เป็นทุกข์เป็นร้อน เราทำได้อย่างนี้อยู่เสมอๆ เราก็จะบังคับใจได้ เพราะว่าดื่มพระสังฆคุณ หรือเจริญภาวนา จะอบรมใจให้วิ่งเข้าหาพระสังฆคุณ

ขณะที่ใจอยู่กับพระสังฆคุณอย่างแน่วแน่ ไม่วอกแวกออกจากทางนั้น ชื่อว่าจิตเป็นอุปจารสมาธิ เวลานั้นความโลภ ความโกรธ ความหลง จะเข้าหาจิตใจไม่ได้ หรือนิวรณธรรมทั้ง 5 คือกามฉันท์ ความหลงรัก พยาบาทความหลงโกรธ ถินมิทธะความง่วงเหงาหาวนอน อุทธัจจะกุกกุจจะความฟุ้งซ่าน และวิจิกิจฉาความสงสัยว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์มีจริงหรือไม่หนอ เหล่านี้จะขาดหายหมด เหลือแต่พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณล้วนๆ อยู่กับใจ โดยมีพระสังฆคุณเป็นที่พึ่ง ดังกล่าวนี้ชื่อว่า ได้เสกพระสงฆ์ใส่ตัวติดตัวแล้ว ใจเป็นพระสงฆ์แล้ว ถึงจะเป็นคนนุ่งขาวห่มขาวหรือห่มแดงก็ช่างเถอะ ถ้าเสกพระสังฆคุณ 9 ประการเข้าสู่จิตใจแล้ว ใจก็ชื่อว่าเป็นพระสงฆ์แล้วโยม

โยมบางคนงามกว่าพระสงฆ์อีก ข้าพเจ้าไปประเทศอินเดีย ไปเห็นชาวอินเดียที่เขามีศีลมีธรรมงามกว่าพระสงฆ์ไทย เห็นแล้วน่าเคารพทราบซึ้งกว่าพระสงฆ์ของเราเสียอีกสะเงาะสะแงะเหลาะแหละไม่มั่นคง ฉะนั้นถ้าเรานำพระสงฆ์เข้ามาไว้ในตัวของเราอย่างนี้ ท่านสาธุชนทั้งหลายได้ชื่อว่าเจริญสังฆานุสสติภาวนา หรือว่าตามสมัยใหม่ก็เรียกว่า เสกพระสงฆ์ให้เข้าไปอยู่ในตัวเรา โดยเฉพาะพระภิกษุสามเณรนั้นน่าเสกเหลือเกิน ถ้าเสกเข้าไปแล้วเราก็

จะรู้จักคุณค่าของพระสงฆ์นี้ว่าเป็นของประเสริฐจริง ๆ ได้ความสุขจริง ๆ แล้วก็เป็นเหตุให้การศึกษา การปฏิบัติของพระสงฆ์องค์เณรเป็นไปในทางที่ดีงามตามวัตถุประสงค์

การเจริญหรือการเสกพระสงฆ์ซึ่งเรียกว่า สังฆานุสสติภาวนานี้ อย่างดีก็เพียงอุปจารฌาน ไม่สามารถขึ้นถึงระดับอัปปนาฌานได้ เพราะคุณของพระสังฆคุณละเอียดอ่อน และต้องใช้จิตภาวนานึกไปหลายบทหลายข้อกลับไปกลับมา สมาธิจึงจะเป็นอุปจารสมาธิ เขาเรียกว่าฌาน เพียงอุปจารฌาน บุคคลผู้เจริญคุณของพระสงฆ์อย่างนี้เสมอก็จะได้อานิสงค์ คือ

1. จะรู้จักคุณของพระสงฆ์ชัดแจ้ง แล้วจะเคารพพระสงฆ์ดีที่สุด
2. จะเป็นผู้สมบูรณ์ไปด้วยคุณธรรมอันงาม มีศรัทธาความเชื่อปสาทะความเลื่อมใส มีหิริโอตตัปปะความละอายชั่วกลัวบาป
3. จะสะกัดกั้นภัยอันตรายไม่ให้มาราวี หรือถูกต้องตัวเราเอง
4. จะเป็นเหตุให้ระงับดับทุกข์ร้อนได้ดี เป็นยาระงับทุกข์ร้อนทางใจได้ดี
5. จะสร้างความพูมใจว่าเราได้พระสงฆ์เป็นที่พึ่งแล้ว
6. เมื่อเราไปพบกับเหตุที่ทำให้ล่วงละเมิด ให้ทำความชั่วแล้ว ก็จะมีสติสัมปชัญญะเกิดขึ้นมาแทน มีหิริโอตตัปปะละอายชั่วกลัวบาป คล้ายกับพระสงฆ์ท่านมาคอยกระซิบอยู่ไม่กล้าทำบาป

ในทัศนะของข้าพเจ้าผู้แสดงนี้ มีความมุ่งมาตรปรารถนาอยากจะสร้างพระสงฆ์องค์เณรของเรานี้ให้มั่นคงอยู่ในคุณสมบัติภายใน คือสมบัติทางใจ ไม่ใช่มีสมบัติแต่ทางกาย ห่มผ้าเรียบร้อย เดินเรียบร้อย นั่งเรียบร้อย นอนเรียบร้อย หรือบิณฑบาตรเรียบร้อย หรือเทศน์ได้ไพเราะอย่างนี้ยังไม่พอ ต้องการให้จิตใจนั้นสะอาดอ่อนโยนงดงาม ถ้าเรานำคุณของพระสงฆ์นี้ไปไว้ในใจ หรือไปเสกไว้ที่ใจ ใจสะอาด ใจงาม ใจบริสุทธิ์ ตามที่แสดงมานี้เป็นกรรมวิธีแห่งการเจริญด้วยการปฏิบัติ

ศาสนาของพระพุทธเจ้าเรา มีขั้นตอนการศึกษาปฏิบัติอยู่ถึง 3 ขั้นตอน ตอนที่ 1. เราเรียนให้รู้ ตอนที่ 2. เราปฏิบัติให้ดี ให้เกิดดี ตอนที่ 3. เราได้เสวยผล คือความสุขอันเกิดจากการปฏิบัติดี พระศาสนานั้นถ้าเราเรียนเฉย ๆ ก็คล้าย ๆ กับได้เอาผ้าเหลืองมาห่มไว้ คือไม่ได้รับรสชาดของธรรมะ ไม่ได้รสชาดของศาสนา เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์

ที่เรียกว่าพระรัตนตรัย อันเป็นที่เคารพของพวกเราชาวพุทธอย่างสูงสุดนั้น ในประเทศไทยเราหาคนที่เจริญหรือเสก พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้น้อยมาก ยิ่งบ้านนอกบ้านนาถามว่า อิติปิ โส......สวากฺขาโต......สุปฏิปฺ ฯ โน...ก็ว่าไม่ได้มีเยอะ แต่ถ้าถามว่านับถืออะไร ก็ตอบว่านับถือศาสนาพุทธ อย่างนี้เรียกว่านับเฉย ๆ แต่ไม่ถือ คือไม่นำมาถือไว้ในใจ ศาสนาจึงไม่ช่วยเหลือ ไม่คุ้มครอง ไม่ปกป้องรักษา เดี๋ยวนี้บ้านเมืองไทยเรานั้นระวังยากนะโยมเดินตามถนนหนทางต้องระมัดระวัง บางทีสามล้อลากไปลากมาเอาคนไปจี้เสียแล้ว เหล่านี้ก็เนื่องมาจากศาสนาไม่เข้าถึงจิตใจ คนเราถ้าศาสนาเข้าถึงใจแล้ว ถึงจะจนแสนจนก็จะไม่ทำลายตนเอง ไม่ทำบาปอันร้ายแรง เพราะว่าถ้าจิตใจเสีย ท้องอิ่ม แต่ใจเลว ก็ไม่ใช่คนเต็มคน ถ้าคนไม่มีธรรมในใจ มีแต่ทรัพย์สมบัติ มีแต่บ้านเรือนสวย ๆ ก็จะทำลายเบียดเบียนกัน

วันนี้มาแสดงในงานของพระ ก็จะพูดถึงเรื่องของพระ โดยมากพระจะเทศน์กันถึงเรื่องคน วันนี้เทศน์เรื่องพระให้เจริญ ให้เสกพระเข้าในตน ถ้าพระภิกษุสามเณรเราโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระภิกษุสามเณรวัดมหรรณพาราม ถ้าพวกเราสามารถฉลาดปลุกเสกพระสังฆคุณ 9 ประการเข้าไว้ในใจแล้ว นี้แหละเป็นการสนองคุณของสมภาร อันเป็นส่วนปฏิบัติบูชา แล้วชื่อว่าเป็นการแสดงกตเวทีต่อองค์สมเด็จพระบิดาสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างสูง เพราะฉะนั้นจึงขอให้ท่านเจ้าภาพทั้งหลายได้โปรดทราบความมุ่งหมายแห่งการปฏิบัติเกี่ยวกับพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา อันมีนัยดังรับประทานวิสัชชนามา เท่าที่ได้รับประทานแสดงพระธรรมเทศนามา ก็พอสมควรแก่เวลาจึงยุติลงไว้เพียงเท่านี้ เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้

พระธรรมเทศนา

พระธรรมโกศาจารย์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์ องค์แสดง
ในการบำเพ็ญกุศลศพ พระราชวรเวที อดีตเจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม
ณ โรงเรียนปริยัติธรรมวัดมหรรณพาราม ถนนตะนาว กรุงเทพมหานคร
วันที่ 25 กรกฎาคม 2522

ขอความเจริญผาสุกทุกประการ จงมีแด่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ บัดนี้จักรับประทานถวายพระธรรมเทศนา ในสังวรกถาสดับสติปัญญาบารมี ถ้าถวายวิสัชนาไปมิได้ต้องตามโวหารอรรถอธิบาย ในพระธรรมเทศนานั้นบทใดบทหนึ่งก็ดี ขอเมตตาคุณกรุณาคุณขันติคุณ โปรดอภัยให้แก่เกล้าฯ ผู้มีสติปัญญาน้อย ขอถวายพร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

จกฺขุนา สํวโร สาธุ สาธุ โสเตน สํวโร
ฆาเนน สํวโร สาธุ สาธุ ชิวหาย สํวโร
กาเยน สํวโร สาธุ สาธุ วาจาย สํวโร
มนสา สํวโร สาธุ สาธุ สพฺพตฺถ สํวโร
สพฺพตฺถ สํวโร ภิกฺขุ สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตีติ.

บัดนี้ จักได้แสดงพระธรรมเทศนา ในสังวรกถาอนุโมทนากุศลบุญราศีทักษิณานุปทานกิจ ซึ่งมีคณะกรรมการสังฆเถระ กรรมการโรงพยาบาลสงฆ์ อันมีท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นประธาน และฝ่ายโรงพยาบาล ซึ่งมีนายแพทย์และเจ้าหน้าที่อันมีนายแพทย์ประเสริฐ บานชื่น เป็นประธาน ในโอกาสนี้นายแพทย์จำลอง มุ่งการดี ซึ่งเคยเป็นผู้อำนวยการเก่า บัดนี้เป็นรองอธิบดีกรมการแพทย์ ยังมีเมตตาจิตมาร่วมงานกุศลนี้ด้วย ตลอดทั้งท่านผู้มีใจอันงามทุกท่านได้มาร่วมบำเพ็ญกุศลเพื่อน้อมถวายแด่ ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที

เจ้าอาวาสวัดมหรรณพาราม ซึ่งท่านได้เป็นกรรมการโรงพยาบาลสงฆ์รุ่นแรก ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงเลย นับว่าเป็นกรรมการมาร่วม 30 ปี ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที เป็นเจ้าอาวาสวัดนี้มาถึง 30 ปีเศษ นับว่าท่านเป็นประมุขสงฆ์แห่งวัดมหรรณพารามซึ่งเป็นวัดภายในพระนครธรรมดาวัดในท่ามกลางชุมชนเช่นนี้ ย่อมมีอารมณ์ทั้งดีและไม่ดี มาถึงท่านเป็นนิจ หากท่านไม่มีมีจิตใจหนักแน่นในทุกขธรรมแล้วก็จะไม่คงอยู่ได้ เหมือนต้นไม้ที่มียอดสูง เมื่อมีลมพัดมาทั้ง 8 ทิศ ถ้าไม่มีความมั่นคงก็ย่อมหักสะบั้นลงเป็นแน่ แต่ท่านมีความมั่นคงดีไม่กระทบกระเทือนสักเล็กน้อย ดังสุภาษิตโบราณว่าดังพฤกษาต้องวายุพัดโบก เขยื้อนโยกตกฝ่ากิ่งไม่ทิ้งที่โดยไม่หักกระเด็นลงไป

สมดังพระราชทินนามที่ว่า พระราชวรเวที ถ้าจะแปลตามบาลีในที่นี้แปลว่า พระเถระผู้มีความสังวรดี ผู้มีความรู้ในการรักษาตนเป็นอย่างดี เพราะวรแปลว่า ความสังวรอันเป็นคุณธรรมพิเศษในศาสนานี้ เพราะความสังวรดีนั้นย่อมเป็นมูลรากอันดีอันดีของธรรมทั้งหลาย แปลว่าธรรมอันประเสริฐทั้งหลาย ต้องมีมาแต่ความสังวรดีเป็นมูลฐานจึงจะเป็นศีลประเสริฐดี ถ้าขาดความสังวรแล้วจะเป็นศีลประเสริฐไม่ได้ สมาธิประเสริฐก็เพราะมีความสังวรดีเป็นมูลฐาน แล้วปัญญาจึงจะประเสริฐต่อไปได้ เพราะมีความสังวรดีเป็นมูลฐานอันความสังวรนี้เป็นคุณธรรมที่ประเสริฐในเบื้องแรก และเป็นคุณธรรมที่สำคัญ ฉะนั้นท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ในฐานะที่ท่านปกครองพระภิกษุสงฆ์ในวัดที่ตั้งอยู่ท่ามกลางชุมชน ที่มากด้วยอารมณ์ทั้งที่งามและไม่งาม ท่านก็สามารถรักษาตนได้ดีอย่างนี้ แต่ก็น่าเสียดายที่ท่านมาด่วนวายชนม์ไปเสียก่อน เพราะโรคภัยเบียดเบียน เมื่อมาหวลระลึกถึงคำสั่งสอนของพระ-พุทธเจ้าว่า มรณนฺตํ หิ ชีวิตํ ชีวิตนี้มีความตายเป็นที่สุด ทั้งความตายไม่แน่นอน เพราะความตายของคนเรานั้น เราคิดว่าเป็นภัย จุดใหญ่ของความตายก็คือชีวิต คนจะอยู่ได้ก็ต้องอาศัยธาตุทั้ง 4 นั้น พวกเราเห็นว่าธาตุลมเป็นสำคัญ เมื่อสิ้นลมก็สิ้นใจ เช่นบอกว่าหมดลมเมื่อสิ้นนาฬิกานี้เอง นี้ก็แปลว่าเรากำหนดลมเป็นเกณฑ์ เป็นสำคัญ ดังที่พระท่านกรรมฐาน สอนว่าให้พยายามเจริญอานาปานัสสติ กำหนดลมหายใจเข้าออก เพราะว่าเป็นจุดใหญ่จุดสำคัญ ชีวิตนี้ถ้าขาดลมแล้ว ก็ไม่ได้ความทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย เหมือนลูกโป่งที่มีสีสรรอันงาม

เพราะว่าลมอัดอยู่ภายในให้เราดูงามหรอกนะ ถ้าหมดลมแล้วก็ไม่มีความหมาย ดังคำกลอนที่ว่า เหมือนลูกโป่งลมเป่าลมเข้าลอยบ่อง ต่างก็ตั้งตามองดูว่าจะล่องลอยไปไหน พอลมหมดก็ตกลงบ่ารกนาไร่ ลูกโป่งเลยหมดค่าไม่ต้องตาใคร ๆ ลูกโป่งจะน่าชมต้องมีลมให้ลอย ทั้งลูกเล็กลูกน้อยมีลมลอยเป็นใหญ่ ถ้าหมดลมแล้วก็ตก เหมือนหญิงชายที่น่าชมเดินตามรสนิยมหายใจ ถ้าหมดลมแล้วซี้เห็นเป็นผีเป็นสาง ต่างก็เดินเหินห่างไม่หยุดย่างเข้าใกล้ ถ้าใครเอาคนตายมาวางไว้ในห้อง เจ้าของห้องเห็นก็ต้องร้องเหมือนถูกต้องไฟไหม้ ว่าเอาไปเอาไปเอาคนหมดลมหายใจมาให้ชมอย่างไร จะว่าอย่างนี้ทีเดียว ก็เพราะว่าหมดลมไม่มีความหมายเลย ค่าของมนุษย์จะแพงเท่าไร เมื่อหมดลมแล้วหมดราคาลงทันที บรรดาทรัพย์สมบัติของเราที่ยังมีค่าอยู่ ก็เพราะยังมีลม ถ้าหมดลมแล้วก็หมดเรื่อง แต่จะทำอย่างไรได้

เราอยู่ข้างหลังเมื่อญาติมิตรเพื่อนฝูงล่วงลับไปแล้วจะทำอย่างไร ก็ต้องทำตามพระพุทธเจ้าท่านว่า อทาสิ เม อกาสิ เม ญาติมิตฺตา สขา จ เม เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา ปุพฺเพ กตมนุสฺสรํ. มนุษย์เราทุกคนมีความระลึกถึงญาติมิตรศิษย์สหายที่ล่วงลับไปแล้วว่า อทาสิ เม เมื่อท่านยังอยู่ เคยให้สิ่งนั้นสิ่งนี้แก่เรา อกาสิ เม เมื่อท่านยังอยู่ เคยทำอย่างนี้แก่เรา เพราะฉะนั้นคณะสังฆเถระกรรมการจัดงาน มีเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นประธานก็ดี ฝ่ายโรงพยาบาลซึ่งมีนายแพทย์ใหญ่เป็นประธานก็ดี จึงได้พร้อมใจกันมาบำเพ็ญกุศลบุญราศีในครั้งนี้ถวายแด่ ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ในฐานะท่านเป็นมิตรสหายร่วมงานโรงพยาบาลสงฆ์ด้วยกันมา ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที เป็นผู้ที่มีจิตใจมั่นคงในสังวรธรรมรักษาตนได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นสังวรธรรม จึงเป็นธรรมที่พึงฝึกพึงอบรม ดังสมเด็จพระบรมศาสดาตรัสไว้ ที่ยกขึ้นเป็นนิเขปบทเบื้องต้นว่า จักฺขุนา สํวโร สาธุ สาธุ โสเตน สํวโร เป็นต้น ใจความว่า การสำรวมตาเป็นดี การสำรวมหูเป็นดี การสำรวมจมูกเป็นดี การสำรวมลิ้นเป็นดี การสำรวมกายเป็นดี การสำรวมวาจาเป็นดี การสำรวมใจเป็นดี การสำรวมได้ทั้งหมดเป็นดี คนที่เห็นทุกข์ภัยในโลก พยายามสังวรให้ทั้งหมดทุกข์ข้อนี้แล้วย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง นี้เป็นคาถาอุเทส

ซึ่งสมเด็จพระบรมโลกเชษฐ์ตรัสไว้ดังยกขึ้นมา จะถวายวิสัชนาพอเป็นธรรมเจริญปัญญา ประดับสติปัญญาสักเล็กน้อย

ความเป็นผู้สำรวมตา เป็นเรื่องสำคัญมาก ตา หู กาย นี้สำคัญเหลือเกิน อันตรายเพราะความเกิดมาไม่ระวังตา บัดนี้บุคคลที่ล่มจมตั้งเนื้อตั้งตัวไม่ได้ พระที่อยู่ไม่ได้ก็เพราะขาดการสำรวมตา ขาดการสำรวมหู ฟังเรื่อยจนหลับทีเดียว มีวิทยุก็เปิดไปจนดับเมื่อไรก็ไม่รู้ ร่างกายก็ได้รับสัมผัสเรื่อย ไม่มีเวลาหยุดหย่อนทีเดียว ขาดการสังวรอย่างนี้เป็นภัยมาก เพราะคนส่วนมากยังไม่เห็นภัยอะไรเลย อย่างนี้เขาเรียกว่าไม่สังวร จึงเข้ากับสุภาษิตว่า ปิดตาทั้งคู่ ปิดหูสองข้าง ปิดปากเสียบ้างจะได้นั่งสบาย หากเปิดตาดู เปิดหูฟัง เปิดปากเสียงดังรังแต่วุ่นวาย ฉะนั้นบุคคลมีความสังวรมากเท่าใด ย่อมเจริญมากเท่านั้น มีความสังวรกาย เป็นต้น วาจาก็สงบไม่ต้องพูดอะไรให้เหนื่อย การเทศน์นี่ก็เหนื่อยเหมือนกัน ดังนี้ แม้แต่การเยี่ยมคนไข้ตามโรงพยาบาลส่วนมากก็จะห้ามชวนคนไข้พูด เพราะเมื่อพูดมากก็จะทำให้เหนื่อยเกินไป การสังวรพระพุทธเจ้าจึงสรรเสริญมาก ไม่มีภัยใดๆ ที่จะยิ่งกว่าการไม่สังวร การดมกลิ่นก็เช่นกัน พอผิดนิดหน่อยก็บ่นมากมาย ต้องการแต่กลิ่นหอมเสมอละ ความจริงกลิ่นหอมอย่างดีก็ไม่ใช่กลิ่นที่บริสุทธิ์ ตามคำแนะนำของนายแพทย์เขาว่าอย่างนั้น กลิ่นหอมรุนแรงก็ไม่ค่อยดี คนตายเพราะกลิ่นหอมมามากเหมือนกัน รสชาดก็เหมือนกัน คนตายเพราะติดอยู่ในรสก็มิใช่น้อย ท่านว่าจงดูมดที่ลอยในแม่น้ำเป็นแพ ก็เพราะต้องการความหวานของรสน้ำตาล ต้องตายกันมาก ๆ ทีเดียว เพราะรสนี้แหละ ดังนั้นความสังวรรสก็เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญนักในปัจจเวกขณะสอนให้พิจารณาบิณฑบาตรก่อนจะฉันให้พิจารณาให้มาก เพราะเกรงว่าพระ-ท่านจะไม่สังวรในเรื่องนี้

การสังวรกายท่านแยกออกเป็น 2 ประการคือ สังวรกายในการรับสัมผัสอย่างหนึ่ง สังวรกายในการเคลื่อนไหวอย่างหนึ่ง การไม่สังวรในการรับสัมผัสก็จะติดในสัมผัส การไม่สังวรในการเคลื่อนไหวกายก็เป็นเหตุให้ผิดศีลข้อ 1 คือปาณาติบาต ผิดศีลข้อ 2 คือการถือเอาทรัพย์

ของผู้อื่น ข้อที่ 3 คือกาเมสุมิจฉาจาร ดังนั้นจึงต้องระวัง วาจาย สังวโร สาธุ การสังวรวาจาเป็นดี ถ้าไม่สังวรวาจาก็เป็นเหตุให้ผิดศีล คือวจีทุจริต 4 มีการกล่าวเท็จเป็นต้น ดังนั้นจึงต้องสำรวมวาจาให้ดี ดังบาลีว่า นิสมฺม ภาสนํ เสยฺโย ใคร่ครวญเสียก่อนจึงพูด ถ้าไม่ใคร่ครวญแล้วไม่ดีเลย จึงเป็นปัจจัยให้เกิดความงาม เพราะถ้าวาจาไม่ดี เมื่อเข้าหูคนแล้วทนไม่ได้ จึงถือเป็นจรรยาของสุภาพชนสมดังสุภาษิตที่ว่า ความดีที่ควรคง คือความตรงต่อเวลา ความดีที่นำหน้าคือจรรยาสุภาพชน สุภาพชนต้องมีวาจาดี จรรยาดี กิริยาดี เป็นเครื่องนำหน้า ไม่ใช่เพชรนิลจินดา ผู้นั้นไม่ว่าจะเป็นใครก็ตามถ้าแสดงกิริยาไม่ดี พูดไม่น่าฟัง ก็ทำให้เสียสุภาพชนไป ราคาก็ตกทันที ดังนี้จึงเป็นเหตุสำคัญในการไหวกาย ไหววาจา ทั้ง 2 ประการ

มนสา สังวโร สาธุ ความสังวรใจเป็นดี ถ้าไม่สังวรก็จะทำให้ทำกรรมเป็นมโน-ทุจริต 3 คืออภิชฌา เพ่งอยากได้ของเขา พยาบาทปองร้ายเขา มิจฉาทิฏฐิเห็นผิดจากคลองธรรมเหล่านี้ เกิดเพราะความไม่สังวรใจ สัพพัตถะ สังวุโต ภิกขุ ผู้เห็นภัยในวัฏฏมีการสังวร 8 ประการนี้ได้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ หมายความว่า สังวรน้อยก็พ้นทุกข์น้อย สังวรมากก็พ้นจากทุกข์ได้มาก ที่สุดถึงวิมุตติไปเลย นี่เป็นพระพุทธภาษิต ท่านเปรียบเทียบให้บุคคลรู้ว่าควรจะสังวรให้มาก ด้วยการสังวร ด้วยการกั้น ด้วยการปิด ท่านแก้ไว้อย่างนี้ ความสังวรในที่นี้จะปิดตาเสียไม่ดูเลยไม่ได้ แต่ต้องเข้าใจปิดเข้าใจเปิด รู้จักปิดรู้จักเปิด มีจังหวะปิดให้มากเปิดให้น้อย เพราะความเปิดจะทำให้รั่วไหล พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนว่า สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ สิตฺตาเต ลหุเมสฺสติ ผู้เห็นภัย จงวิดน้ำออกจากเรือเสีย แล้วเรือจะเบา ตรงนี้ท่านสอนให้รู้ว่าร่างกายนี้เปรียบเหมือนเรือลำหนึ่ง ทุกคนเอาร่างกายเป็นเรือ เมื่อเรายังเป็นเด็ก ๆ เราเคยอ่านหนังสือ ครูสอนว่า "จงตั้งกายเจ้าเป็นสำเภาอนโสภา" นี่แสดงว่าท่านผู้นั้นคงจะผ่านคำสอนของพระพุทธเจ้ามา พระพุทธเจ้าทรงเปรียบร่างกายของเรานี้เหมือนเรือ และเราจะต้องตั้งปัญหาว่าความสำคัญของเรือนี้อยู่ที่ไหน ราคาของเรืออยู่ตรงไหน เราต้องตั้งปัญหานี้เสียก่อน เรือไม่ว่าจะลำใหญ่หรือเล็ก เราไม่ค่อยคิดว่าหางเสือนั้นสำคัญ

แต่ถ้าเราดูเรือลำเล็ก ๆ เช่น เรือที่พระท่านใช้บิณฑบาตร เรือเด็กพาย ไม่เห็นต้องมีหางเสือก็ไปได้ อันที่จริงเรือนั้นจะเล็กหรือใหญ่ก็ตามจะต้องมีคุณภาพมีความสำคัญเหมือนกัน มีความสำคัญเท่ากัน เพราะความสำคัญของเรือ ชีวิตของเรือ ราคาของเรือนั้นอยู่ที่ความลอยได้ ถ้าเรือลำไหนไม่ลอยก็จม ความดับของเรืออยู่ที่ความจม ความลอยจึงเป็นเหมือนชีวิตของเรือ ที่นี้เรือคือร่างกายของคนเรานี้ คอยแต่จะรั่ว เพราะว่ามันมีช่องมาก ถามทำไมเรือจึงจม ตอบก็เพราะน้ำเข้า พอน้ำเข้าเรือก็จม ถึงลมจะแรงคลื่นจะร้ายสักเท่าใดก็ตามเถอะ ถ้าน้ำยังไม่เข้าเรือก็ยังไม่จม

อาตมาผู้เทศน์เคยทดลองนำกระป๋องเปล่าปิดรูแล้วโยนลงไปในทะเลไม่มีจมจะลอยอยู่ตลอดเวลาทีเดียว เพราะน้ำไม่เข้าจึงไม่จม นี่แสดงให้เห็นว่าถ้าน้ำไม่เข้าเรือจะไม่จม ความจมจึงเป็นความตายของเรือ ความลอยจึงเป็นเหมือนชีวิตของเรือ ส่วนเรือคือร่างกายคนนั้นมีรูรั่วมาก เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้เป็นรูน้ำเข้าทั้งนั้น แล้วถ้าปล่อยให้เข้าก็จมเท่านั้น ที่พูดกันว่า "เรือล่มเมื่อจอด ตาบอดเมื่อแก่" ความจริงนั้นไม่ใช่ล่มตอนจอดหรือไม่จอดหรอก แต่ถ้าน้ำเข้าแล้วก็เป็นอันว่าต้องจมทั้งนั้น ไม่ว่าเรือเก่าหรือเรือใหม่ต้องจมทั้งนั้นถ้าน้ำเข้า ความลอยของเรือจึงเป็นสิ่งสำคัญของเรือ แม้แต่เรือดำน้ำที่เป็นเรือสำคัญของโลก เรือดำน้ำก็ต้องลอยได้ ถ้าลอยไม่ได้เชื่อแน่ว่าคงจะไม่มีทหารคนไหนกล้าลงไปหรอก เราจึงต้องพยายามปิดรูรั่วนี้ เพราะถ้าปล่อยให้รั่วแล้วปิดไม่ทัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ เธอจงวิดเรือหรือวิดน้ำในเรือออก ทำไมจึงต้องวิด เพราะน้ำมันเข้าทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้แหละน้ำเข้าหมด จึงให้วิดน้ำในเรือ ถ้าเราไม่วิดก็จะทำให้น้ำเข้าเต็ม ถ้าเต็มก็ต้องวอดวาย เมื่อเรามานึกถึงร่างกายของเราจะเห็นได้ว่าคนที่มีฐานะดี ๆ ในทางบาลียกขึ้นเป็นเศรษฐี แต่ต้องขายเรือน ในพระธรรมบทบรรดามหาเปรียญมักจะพบว่า มีประโยคเศรษฐีขายเรือนบ่อย ๆ เป็นประโยคที่มีความสำคัญนัก ถ้าแปลไม่ดีก็ตกเลย ในเรื่องมีอยู่ว่า สองคนผัวเมีย ต่างก็เป็นเศรษฐีมีทรัพย์ตั้ง 80 โกฏิ ซึ่งนับว่ามากไม่ใช่น้อย แต่ก็ผลาญเสียหมดเพราะน้ำมันเข้าทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ นี้แหละเข้าหมด จนทรัพย์ไม่มีเหลือ เพราะติดอยู่ในรูปในนาม คือรูปเข้าตาก็จ่ายเงินเรื่อย เสียงเข้าหูก็ต้องจ่ายเงินเรื่อย ลิ้นชอบสัมผัสรสก็ต้องจ่ายเงินเรื่อย วันนี้

อาตมาได้รับนิมนต์ไปฉันอาหารพิเศษ เขาบอกว่าจานนี้น่ะ 200 บาท แหมจานนิดเดียวตั้ง 200 บาท เขาว่าโต๊ะนี้ราคาเป็นพัน อย่างนี้ล่มจมแน่ สำหรับคนที่มีเงินเดือนไม่ถึงพันรับประทานมื้อเดียวก็หมด นี่เพราะลิ้นอย่างเดียวยังสิ้นยังเปลืองถึงขนาดนี้

ทางกลิ่นก็เหมือนกัน อยากหอมก็ต้องจ่ายแพงๆ ทางสัมผัสก็เหมือนกันผู้แสวงหาความสุขทางเนื้อหนังสัมผัสก็เป็นเหตุให้ล่มจมได้เหมือนกัน บรรดาวัยรุ่นหนุ่มสาวต้องล่มจมก็เพราะเหตุนี้แหละ อาตมาผู้เทศน์เคยไปเทศน์ในเรือนจำ ได้ไปเห็นเรือลำใหม่ ๆ จมอยู่ที่เรือนจำกำลังซ่อมอยู่ในอู่ ลำดีๆ งามๆ ใหม่ๆ ทั้งนั้นแหละที่จมอยู่ในอู่นั้น นี่แสดงว่า เพราะปล่อยให้รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เข้าทางตา หู จมูก ลิ้น กาย มากจนเกินไปจนถึงความพินาศต้องทำทุจริตนานับประการ ต้องล่มจมคิดกันบ้างหรือเปล่า เมื่อล่มแล้วคนที่อยู่ข้างหลังจะเป็นอย่างไร แม่อยู่ที่ไหน พ่ออยู่ที่ไหน พี่น้องอยู่ที่ไหน ลูกเมียอยู่อย่างไร จะทุกข์ระทมขมขื่นอย่างไร

นี่แหละเพราะขาดการสังวร ปล่อยให้อารมณ์เข้าทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ดังกล่าวมา ฉะนั้นจึงไม่จำเป็นต้องเป็นผู้ใหญ่ ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นพระเณร จึงจะต้องสังวรระวังในเรื่องนี้ ต้องถือว่าทุกคนมีภัยมีอันตรายแห่งกองทุกข์ที่จะเข้ามาสู่เราทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทุกคนเมื่อมีชีวิตอยู่ในโลกต่างก็มีความปรารถนาความสุขความสวัสดีนานับประการ จึงจำเป็นต้องมีความสังวรดังกล่าวมาจึงจะสามารถเอาตัวรอดได้ ไม่ได้หมายความว่าจะต้องไปนิพพานทีเดียวหรอก เพียงแต่เอาตัวรอดอยู่เป็นสุขกับเพื่อนมนุษย์เขาได้ พอเห็นหน้าเห็นตาพูดจากับเขาได้ แค่นี้ก็พอแล้ว เขามีชีวิตอยู่ในโลกโดยไม่ต้องเดือดร้อนจนเกินฐานะไปก็ดีแล้ว

ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที ท่านเป็นพระเถระที่มีความสังวรดีดังกล่าวมา ท่านจึงสามารถรักษาชีวิตของท่านให้งอกงามในพระพุทธศาสนา งามด้วยศีล งามด้วยสมาธิ งามด้วยปัญญา งามด้วยกิจการงานของท่าน ที่โรงพยาบาลสงฆ์ก็เป็นที่ไว้วางใจของนายแพทย์และเจ้าหน้าที่ ตลอดถึงพระเถระผู้เป็นเพื่อนด้วยกัน ตลอดถึงญาติโยมที่ไปมาหาสู่ และพระภิกษุสามเณรในวัดนี้ที่มีความเคารพเชื่อฟังท่านเป็นอย่างดี ท่านจึงได้ความสุขอันเยี่ยมในพระธรรมวินัยนี้ เป็นแบบอย่างอันดีของพระภิกษุสามเณร ทายกทายิกา มิตรสหาย เพราะความสังวรในธรรม 8 ประการนี้

อาตมาภาพรับประทานแสดงในสังวรกถามาก็พอสมควรแก่เวลา ในที่สุดแห่งพระ-ธรรมเทศนานี้ อิมินา ปุญฺญกมฺเมน ขอบุญกุศลนา ๆ ประการซึ่งคณะกรรมการพระสังฆเถระซึ่งมีท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นประธาน และฝ่ายโรงพยาบาลสงฆ์ซึ่งมีนายแพทย์ประเสริฐ บานชื่น เป็นประธาน ตลอดทั้งผู้มีน้ำใจอันงามทั้งหลายได้พากันร่วมใจบำเพ็ญบุญกุศลในครั้งนี้ ขอกุศลทั้งหมดนี้จงสำเร็จแด่ท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีในสัมปรายภพ ขอท่านเจ้าคุณพระราชวรเวทีจงอนุโมทนาให้สำเร็จเป็นปัตตานุโมทนามัยกุศล เสวยความสุขในสัมปรายภพ สมดังเทศนาปรารภซึ่งคณะกรรมการทั้งสองฝ่ายมีฝ่ายพระและฝ่ายคฤหัสถ์บำเพ็ญครั้งนี้ทุกประการ พระธรรมเทศนาบรรหารในสังวรกถาซึ่งอาตมาได้พรรณนามาขอยุติลงด้วยเวลาเพียงเท่านี้ เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้

พุทธสังเวชนียสถาน

ที่ได้พบใน อินเดีย–เนปาล โดยสังเขป

(ลุมพินี–พุทธคยา–กุสินารา–สารนาถ)

พระมหาสวาท สุทฺธจิตฺโต (ป.ธ. 9, พ.ม., M.A.)

พระพุทธศาสนาเป็นพลังสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ของเอเชีย แม้จนกระทั่งในปัจจุบันนี้ พุทธศาสนาก็ยังเจริญรุ่งเรืองอยู่ในภาคพื้นส่วนใหญ่ของเอเชีย ไม่เพียงแต่ในเอเชียเท่านั้นที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง แม้ในยุโรป แสงพระธรรมอันส่องความร่มเย็น ให้แก่สัตว์โลกทั้งหลาย ยังได้ฉายแสงไปยังนานาประเทศทางยุโรป และประเทศทางแอฟริกาอีกด้วย

ประเทศอินเดียซึ่งเป็นดินแดนกำเนิดพุทธศาสนา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศไทย ถัดจากประเทศพม่าไป มีเมืองหลวงชื่อ นิวเดลลี (New Delhi) อยู่ห่างจากกรุงเทพ ฯ ประมาณ 3,100 กิโลเมตร อินเดียมีเนื้อที่ทั้งหมด 3,287,590 ตารางกิโลเมตร มีพลเมืองจากสถิติ ปี พ.ศ. 2521 ประมาณ 643 ล้านคน อาชีพส่วนมากทำเกษตรกรรม ประมาณ 84 % นับถือศาสนาฮินดู 12 % อิสลาม นอกจากนั้นนับถือพุทธ–เชน–คริสต์ และนิกายอื่น ๆ อีก พลเมืองเป็นที่สองของโลก รองจากสาธารณรัฐประชาชนจีน สมัยโบราณเรียกว่า "ชมพูทวีป" อินเดียมีสภาพอากาศตั้งแต่ร้อนจัดจนถึงหนาวจัด ทางด้านการเมือง–การปกครอง เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า อินเดีย เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ มานานปี ดังนั้นถ้าจะกล่าวว่า อินเดียกับไทยใครจะเป็นประชาธิปไตย มากกว่ากัน ตามระบบแล้วเราต้องยอมรับว่า อินเดียมีลักษณะการปกครอง เป็นประชาธิปไตยมากกว่าไทยหลายประการ ประชาชนอยู่กันอย่างสงบและมีความสุข ขโมย โจร ผู้ร้ายไม่ค่อยมี นาน ๆ ที จะได้ยินข่าวการปล้นจี้กันสักครั้ง เพราะความเอาจริงเอาจังของเจ้าหน้าที่ อย่างวันหนึ่งผู้เขียนไปธุระ พอไปถึงสี่แยก ก็มองเห็นเจ้าหน้าที่ตำรวจ

วิ่งไล่จับเด็กวัยรุ่น ถามได้ความว่า เด็กขโมยรองเท้า ตำรวจวิ่งไล่ไปทันพอดี ไม้กระบองที่อยู่ในมือของเขานั่นแหละฟาดโครมลงไปยังเด็กหนุ่มผู้นั้น โดยมิปริปากอะไร แล้วตำรวจก็ให้เด็กเกเรคนนั้น ชูรองเท้าไว้บนศีรษะ และบังคับให้ตะโกนดัง ๆ ผ่านฝูงชนไปว่า "อหัม โจโร แฮ" (ผมเป็นโจรครับ) ถ้าไม่ตะโกนดัง ๆ ตำรวจจะฟาดด้วยไม้กระบองทันที ลักษณะที่ว่านี้ เป็นการประจานอย่างหนึ่ง ทางการเขาให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่ตำรวจมาก แต่เขาก็ใช้อำนาจไปในทางที่ถูกที่ชอบ เจ้าหน้าที่ตำรวจของอินเดีย จ่า พลตำรวจ ทางการเขาไม่ให้พกปืน เพียงไม้กระบองยาวประมาณ 1 วาเท่านั้น เขาก็สามารถคุมคนได้เป็นล้านๆ ซึ่งต่างจากเมืองไทย ตำรวจพกปืนกำ ถือว่าเป็นธรรมดาของผู้ที่ได้พบเห็น ตำรวจอินเดียจะพกปืนได้ก็เฉพาะนายตำรวจเท่านั้น หรือหากว่ามีเคอร์ฟิว ภาวะฉุกเฉินพลตำรวจจึงจะได้รับอนุญาตให้ถือปืนยาวเก่า ๆ ได้ เรื่องการฉ้อโกงก็มีน้อย เพราะอะไร เพราะถ้าถูกจับได้แล้วมีหวังอดตาย ไหนก็จะถูกไล่ออกจากงาน ไหนจะถูกตราหน้าว่าคนโกง จนในที่สุดไม่มีใครคบหาด้วย และอีกอย่างพลเมืองของอินเดียมีมาก ผู้ที่จะเข้าทำงานก็มีมาก ฉะนั้นจึงไม่ค่อยจะมีการฉ้อโกงกัน การปกครองของอินเดียต่างกับไทยก็ตอนที่เขามีประธานาธิบดี อินเดียมีนายกรัฐมนตรี มีรัฐมนตรี มีพรรคการเมือง มีสภาผู้แทนเหมือนบ้านเรา แต่ระบบพรรคการเมืองของเขา ดูเหมือนจะเป็นเรื่องเป็นราวกว่าเรา ทั้งนี้ เพราะคนอังกฤษมาครอบเอาไว้ และอีกประการหนึ่ง ที่ต่างจากเราก็คือ อินเดียมีการปกครองโดยแบ่งเป็นรัฐมี 21 รัฐ บางรัฐมีเนื้อที่และประชากรมากกว่าไทยถึง 1 เท่าตัว การปกครองการเลือกตั้งจึงไม่เหมือนบ้านเรา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "โลกสภา" ของอินเดียนั้น ท่านนั่งขัดสมาธิ ประชุมกันบนพื้นเลย เพียงเท่านี้ท่านก็คงจะมองเห็นความแตกต่างระหว่างเรากับเขาได้พอสมควร

การแต่งกายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของชาติ เป็นเอกลักษณ์ของชาติที่มีวัฒนธรรมเป็นของตน สตรีชาวฮินดูมีความสวยงามไม่น้อยหน้าใคร โดยเฉพาะการแต่งกายด้วยชุดส่าหรีหลากสีอันสวยงาม ประดับตกแต่งใบหน้าพอสมควร สตรีที่อยู่ในวัยรุ่น ดัชนีการใช้ของประเภทฟุ่มเฟือย เช่นเครื่องสำอางต่าง ๆ เป็นไปค่อนข้างประหยัดใช้กันน้อยหน่อย ทำให้

ได้ข้อคิดว่า กลิ่นหอมในตัวคนหามีไม่ ที่ว่าหอมเพราะประพรมน้ำหอมทาเครื่องลูบไล้ลงไป เครื่องประดับกายสตรีที่จมูกมีสายร้อยรูจมูกด้วย ปัจจุบันเราเห็นสตรีเจาะจมูกประดับมุกด์ หรือวงแหวน จึงไม่เป็นเรื่องแปลกอะไร เพราะเป็นไปตามความนิยมของเขา

ความรักและการแต่งงาน ตามธรรมเนียมประเพณีของชาวอินเดีย ฝ่ายหญิงเป็นผู้สู่ขอแต่งงานกับชาย ใครอื่นที่ไม่ใช่ชาวอินเดีย ก็เห็นว่าผู้ชายเอาเปรียบผู้หญิงมากไปหน่อย เมื่อมีหลักปฏิบัติในทางศาสนาที่เคารพนับถือก็ต้องปฏิบัติตาม ซึ่งอาจจะฝืนใจอยู่บ้าง กุมารีเคร่งครัดข้อปฏิบัติในทางศาสนามาก ทำให้สังคมของเขามีความสุข การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นไปอย่างช้า ๆ ปัญหาต่าง ๆ ก็มีน้อย อาศัยหลักศาสนาเป็นเครื่องนำทางมีวัฒนธรรมเป็นของตนและมั่นคง ท่านผู้รู้บอกว่า ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม เช่น พิธีทำบุญต่าง ๆ เทศกาลสงกรานต์ วันขึ้นปีใหม่ และประเพณีอื่น ๆ ที่ไม่ขัดกับหลักศีลธรรม เป็นเครื่องดับความร้อนทางสังคม เพราะแต่ละสังคมมักหนีความยุ่งยากไปไม่พ้น จึงต้องมีอะไร ๆ ที่ดีช่วยผ่อนคลายลงทุกคนมาสนุกสนานเพลิดเพลิน จึงทำให้ลืมความทุกข์ยากลงได้บ้าง ศีล ข้อปฏิบัติทางศาสนาหรือระเบียบของสังคมที่ดีเป็นเครื่องดับความร้อน ทางกาย และวาจา ให้กายวาจางาม แม้รูปสมบัติจะไม่โสภานักความมีระเบียบช่วยทำให้งามได้ ธรรม เป็นเครื่องดับความร้อนทางใจ เช่น มีความอดทน ความสงบเสงี่ยม มีความละอายใจ และความเกรงกลัวต่อความชั่วเป็นต้น ทำใจให้ร่าเริงเบิกบานอยู่เสมอฉะนั้น ขนบธรรมเนียมที่ดีงามของชาติ ก็ควรช่วยกันรักษาไว้

ระบบการถือชั้นวรรณะ (Caste System) เป็นเรื่องฝังรากลึกและรุนแรงมากในสังคมอินเดีย ถึงกับคนที่สังกัดวรรณะอื่น แตะต้องกันไม่ได้ ประชาชนอินเดีย แบ่งออกเป็น 4 วรรณะ (หรือ 5 วรรณะ) คือ กษัตริย์ เป็นนักรบหรือชนชั้นปกครอง พราหมณ์ เป็นพวกนักสอนศาสนา แพทย์ คือพวก อิสระชน ทำการค้าขาย เป็นนายทุนและเป็นนักธุรกิจ ศูทร คือพวกที่ออกแรงทำงานให้กับวรรณะอื่นข้างต้น หรือทำไร่ไถนา เมื่อวรรณะสูง แต่งงานกับวรรณะศูทร ลูกที่เกิดมาจัดอยู่ในวรรณะที่ 5 ซึ่งเป็นวรรณะพิเศษ คือ จัณฑาล พวกพราหมณ์เป็นผู้ผูกขาดทางศาสนา พวกนี้ถือว่าเป็นเจ้าของคัมภีร์พระเวท และสอนกันในหมู่พวกตน

เป็นพวกที่ชอบยกตัวเองวิเศษวิโสกว่าคนอื่น พวกนี้มีความเชื่อมาตั้งแต่โบราณว่า พวกตนนั้นประเสริฐเลอเลิศกว่าวรรณะอื่น ความจริงในพระสูตร และชาดกของพระพุทธศาสนา ปรากฏขัดแย้งกันทางความคิด ระหว่าง พุทธกับฮินดู ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการประณาม การแบ่งชั้นวรรณะ ยัญญกรรม และพิธีกรรมอันเปล่าประโยชน์ของพวกฮินดู อย่างพุทธศาสนาสอนว่า (จากธรรมบทขุททนิกาย).. "คนเราจะดี จะเลว เพราะชาติตระกูลก็หาไม่ แต่จะดีและเลวก็เพราะการกระทำต่างหาก".. นี้แสดงให้เห็นว่าพุทธปฏิเสธการถือวรรณะอย่างเด็ดขาด ไม่ใช้วรรณะ เป็นเครื่องแบ่งแยกคน แต่ทรงแบ่งคนดี หรือคนชั่วตามกรรม คือการกระทำของเขาเท่าที่สังเกตดูในปัจจุบันนี้ การถือชั้นวรรณะก็เพลา ๆ ลงบ้าง เพราะนายกรัฐมนตรี ของอินเดียในปัจจุบันก็มาจากวรรณะ ศูทร ซึ่งเป็นวรรณะต่ำ คือมาจากลูกชาวนานั่นเอง และก็มีรัฐมนตรีร่วมอีก 2 ท่าน ที่มาจากวรรณะ จัณฑาล ในบรรดารัฐมนตรี และรัฐมนตรีช่วย 26 ท่านนั้น นี้แสดงให้เห็นว่าระบบวรรณะเริ่มเลือนหายไปจากอินเดียแล้ว ถึงแม้ชาวฮินดู จะมีชั้นวรรณะ เป็นการแบ่งชนในประเทศก็จริง แต่ถ้าพิจารณาให้ดีแล้ว เขามีความเมตตากันดีถึงแม้ในบางครั้งจะมีการเถียงกัน จะเป็นเรื่องอะไรก็ตาม ส่วนมากก็ไม่ถึงออกแรงกัน ต่างคนต่างแยกย้ายกันไป เขาฆ่ากันด้วยหอกคือปาก เขาไม่ใช้ปืนใช้มีดเหมือนอย่างบ้านเราเมืองพุทธที่ทำให้สังคมส่วนใหญ่เดือดร้อนอยู่ในปัจจุบันนี้ บ้านเราปืนมีดยังไม่พอ ยังฆ่ากันด้วยหอกคือปากอีกด้วย ซึ่งปรากฏอยู่ในทุกวงการเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว

พระพุทธศาสนา ได้เคยเจริญรุ่งเรืองมาแล้วในอดีต อย่างมากมายในประเทศอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสมัยพุทธกาล จนกระทั่งถึงสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ในปลายรัชสมัยของพระองค์นั้นเอง พระองค์ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าในการต่อไปภายหน้า พุทธศาสนาจะดำรงอยู่ในชมพูทวีปได้ยาก เพราะมีการทำลายพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นอย่างผิดสังเกต เป็นต้นว่าพวกเดียรถีร์ปลอมเข้ามาบวช เพื่อหวังสักการะในพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก มาอาศัยพุทธศาสนาเลี้ยงชีพและช่วยกันประพฤตินอกลู่นอกทาง นอกธรรมนอกวินัย เพราะในขณะนั้นประชาชนกำลังศรัทธา ในพระพุทธศาสนากันเป็นอย่างมาก เพื่อเป็นการทำนุบำรุงรักษาและ

ปราบเสี้ยนหนามในพระพุทธศาสนา เพื่อมิให้เกิดความเศร้าหมอง พระเจ้าอโศกมหาราช จึงต้องปราบศัตรูนักบวชปลอมแปลง ซึ่งเป็นเสี้ยนหนามของพระพุทธศาสนา ด้วยวิธีการที่เด็ดขาด กล่าวคือพระองค์ให้จับพวกเดียรถีร์ที่ปลอมบวชทั้งหมดในคราวนั้นให้สึกเสียถึง 80,000 คนเศษ และได้ทรงเป็นศาสนูปถัมภกในการทำสังฆายนาครั้งที่ 3 ที่อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร (เมืองปัตนะซึ่งเป็นนครหลวงของรัฐพิหารปัจจุบัน) ถึงแม้ก่อนนั้นพระองค์ได้ทรงนับถือศาสนาฮินดูมาก่อนก็จริง แต่ภายหลังด้วยความซึ้งในรสพระธรรม ถึงกลับพระทัยมานับถือ พุทธ ทรงดื่มด่ำในรสพระธรรมมาก ด้วยราชศรัทธาอันแรงกล้าและมั่นคง ถึงกับมีพระบัญชาให้สร้างวิหารทั่วทั้งชมพูทวีปมีจำนวนเท่าพระธรรมขันธ์คือ 84,000 หลัง ตามถนนหนทางมีศาลาพักร้อน มีโอสถศาลา สำหรับคนเดินทาง เหล่าพสกนิกรต่างสงบมีความสุขทุกถ้วนหน้ากัน เราอาจกล่าวได้ว่า ไม่มีสมัยใด นับจากพุทธปรินิพพานได้ประมาณ 236 ปี ที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองถาวรเป็นปึกแผ่น เท่ากับในสมัยของจอมกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ได้ และที่สำคัญยิ่งยวดไปกว่านั้นคือพระองค์ได้ส่งพระสงฆ์ไปประกาศพระศาสนา ในประเทศต่าง ๆ ถึง 9 สายด้วยกัน คือ

1. พระมัชฌันติกเถระไปแคว้น แคสเมียร์ และคันธาระ (คันธาระ คือ ปากีสถานตะวันตกปัจจุบัน)

2. พระมหารักขิตเถระ ไปแคว้นโยนก (กรีก – เปอร์เซีย – อียิปต์ – ซีเรีย)

3. พระมัชฌิมเถระ ไปหิมวันตประเทศ (หิมาลัย–เนปาล)

4. พระธรรมรักขิตเถระ ไปอปรันตกประเทศ (ตะวันตกของคุชราส) (กะเถียจะ–กาช – สินทะ)

5. พระมหาธรรมรักขิตเถระ ไปมหารัฐ (มหารัชตะ)

6. พระมหาเทวเถระ ไปมหิสมันทละ (ไมซอร์)

7. พระรักขิตเถระ ไปวนวาสีประเทศ (กนาระ – บอมเบย์ใต้)

8. พระโสณะและพระอุตรเถระ ไปสุวรรณภูมิประเทศ (เอเชียตะวันออกเฉียงใต้)

9. พระมหินทเถระ พระอัตติยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ และ พระภัททสาละ ไปเกาะลังกา ต่อมาภายหลังทรงส่งพระนางสังฆมิตราเถรี (ราชบุตรี) พร้อมกับหน่อพระ-ศรีมหาโพธิไปเกาะลังกา

การคาดการณ์ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในชมพูทวีปนั้น กาลเวลาเป็นเครื่องชี้ชัดว่า พระองค์ได้ทรงคาดการณ์ไว้อย่างถูกต้องที่สุด เพราะพระพุทธศาสนา ได้ถูกเบียดเบียน และถูกทำลายด้วยน้ำมือของลัทธินอกศาสนาผู้มีใจเหี้ยมโหด ด้วยวิธีการต่าง ๆ มากมาย จนแทบพระพุทธศาสนาจะสูญสิ้นไปจากดินแดน อันเป็นถิ่นกำเนิด ซากโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น ที่ยังเป็นเครื่องเตือนตาเตือนใจของอนุชนชาวพุทธด้วยความเศร้าสลดสังเวชใจ ได้อย่างลึกซึ้ง แต่ถึงกระนั้นก็ตามชาวอินเดียก็ยังพร่ำรำพันอยู่ว่าพระพุทธเจ้ายังอยู่ พระพุทธศาสนาไม่ได้หายไปไหน ก็อาจจะเป็นไปตามที่ชาวอินเดียพร่ำรำพันก็ได้ เพราะชนชั้นมันสมองของอินเดียได้ใช้วิธีการอันชาญฉลาดเพื่อทำลายพระพุทธศาสนา โดยได้ยกเอาพระพุทธเจ้าขึ้นเป็น "พุทธาวตาร" ปางที่ 9 ในนารายณ์ 10 ปาง กล่าวคือ เป็นพระเจ้าปางสำคัญปางหนึ่งของชาวอินเดียที่จะต้องกราบไหว้เคารพสม่ำเสมอเช่นกัน ดังนั้น เมื่อ "พุทธาวตาร" ยังอยู่ ชาวอินเดียจึงพร่ำรำพันว่าพระพุทธเจ้ายังอยู่ พระพุทธศาสนาไม่ได้หายสาปสูญไปไหน เป็นอันว่าตามคติของชาวอินเดียดังที่กล่าวมาแล้ว พระพุทธเจ้าของพวกเราก็กลายเป็นพระเจ้า "เจ้าพ่อ–เจ้าแม่" ที่ศักดิ์สิทธิ์ไปอะไรทำนองนั้น หาใช่เป็นหลักการและอุดมการทางศาสนา อันสูงส่งแต่ประการใดเลย

ผู้เขียนได้ลำนำ เกี่ยวกับ อินเดีย มาพอสมควร และพอที่จะ ทำให้ท่านผู้อ่านได้มองเห็นความเป็นอยู่ของคนอินเดียได้บ้าง ถึงจะไม่ละเอียดนักก็ยังดีกว่าที่จะไม่รู้เสียเลย ฉะนั้นจึงขอเข้าประเด็นตามหัวข้อที่ได้ให้ไว้แล้ว

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า อินเดียเป็นดินแดนของสัมมาสัมพุทธเจ้า คำสอนของพระองค์เปรียบประดุจหนึ่งว่า ดวงประทีปที่ส่องสว่างอยู่ในดวงจิต ของประชาชนหลายประเทศในโลก พุทธศาสนิกชนผู้มีศรัทธาอย่างแรงกล้า ได้พากันหลั่งไหลจากดินแดนทั้งใกล้และไกล เพื่อไปสักการะสถานที่สำคัญ ซึ่งมีความสำคัญกับพระพุทธประวัติและคำสอนของพระองค์ ก่อนที่

พระพุทธองค์จะเสด็จสู่ปรินิพพาน ก็ได้ทรงมีพระดำรัส ถึงสังเวชนียสถาน 4 แห่ง ว่า "บุคคลควรไปทัศนาการเพื่อให้เกิดความสังเวช" และพระพุทธองค์ได้ทรงบรรยายถึงบุญกุศลอันปวงชนพึงจะได้รับจากการจาริกไปสู่ยังสังเวชนียสถาน ว่า "ใครก็ตามถึงมรณภาพ ในระหว่างการจาริกแสวงบุญนี้จะได้จุติ ณ แดนสวรรค์อันแสนสุข"

พุทธสังเวชนียสถาน 4 แห่งที่ได้พบเห็นในปัจจุบันนี้คือ

1. ลุมพินี สถานที่ประสูติ
2. พุทธคยา สถานที่ตรัสรู้
3. กุสินารา สถานที่เสด็จสู่มหาปรินิพพาน
4. สารนาถ สถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนา

ลุมพินี สถานที่ประสูติอยู่ในเขตประเทศเนปาล ห่างจากเขตอินเดีย 10 ก.ม. ประชาชนของประเทศเนปาล เป็นฮินดู 50% เป็นชาวพุทธ 50% มีกษัตริย์เป็นประมุข ภูมิประเทศตลอดถึงความเป็นอยู่ของประชาชนมีลักษณะคล้ายกับอินเดีย มีขนบธรรมเนียมประเพณีเหมือนกัน ต่างแต่ว่าเนปาลมีกษัตริย์เป็นประมุขของประเทศเท่านั้น ลุมพินี ชื่อตามทางการว่า รุมมินเด (RUMMINDE) ที่พบอยู่ในปัจจุบันนี้ อยู่ในลักษณะเป็นทุ่งราบกว้าง ถ้าหากมองไปทางทิศเหนือ จะเห็นเทือกเขาหิมาลัย ปกคลุมไปด้วยหิมะ ขาวโพลน ณ บริเวณลุมพินีมีวิหารเล็ก ๆ ชื่อวิหารพระนางมหามายาเทวี ทั้งชาวพุทธ และ ฮินดู ชอบมาสักการะบูชาบนบานขอโชคลาภอยู่เป็นประจำ

ด้านหลังวิหารจะมีเสาหิน (เสาศิลาอโศก) เป็นปีที่ 20 ในรัชกาลของพระเจ้าอโศกมหาราช ที่พระองค์ได้เสด็จไปนมัสการ และได้ทรงสร้างเสาหินไว้ เป็นเครื่องหมายแสดงว่าเป็นที่ประสูติของพระพุทธองค์ เสาหินต้นนี้ถือว่าเป็นอนุสาวรีย์ ที่มีคุณค่าที่สุด ในทางประวัติศาสตร์ มีอักษรจารึกไว้ด้วยภาษาเก่า เรียกว่า "พราหมี" (BRĀHMĪ) รัฐบาลอังกฤษ เป็นผู้ขุดค้นพบหลักศิลาจารึก ชิ้นนี้ เมื่อวันที่ 24 ธ.ค. 2438 ตามรายงาน กล่าวว่า อิฐหินดินทับถมอยู่หลายฟุต พอขุดลงไปถึงได้พบอักษรที่จารึกไว้ที่เสาหิน อยู่สูงเหนือระดับดิน 14 ฟุต

เข้าใจว่ายังจมดินอยู่อีก 8 ฟุต หลวงจีนพระถังซัมจั๋ง ธรรมยาตราได้มาถึงลุมพินีราว พ.ศ. 1280 ได้บันทึกไว้ว่าพบรูป วิคฑะ (พระเจ้าอโศกจะทรงสร้างรูปสิงห์สี่ตัว บางทีตัวเดียว บางทีก็เป็นรูปโคไว้บนหัวเสา) ตกอยู่กับพื้น เพราะยอดเสาถูกฟ้าผ่า นอกจากนั้นหลวงจีนองค์นี้ยังได้บันทึกไว้ด้วยว่า "สถูปบริเวณนี้มีหลายองค์ มีสระน้ำ เข้าใจว่าจะเป็นสระที่ใช้น้ำสรง สิตธัตถราชกุมาร ในตอนประสูติ"

การประสูติ โดยพระรูปกายของพระองค์นั้น ถึงแม้จะเป็นเช่นเดียวกับสามัญชนทั้งหลายก็จริง แต่ด้วยทรงบำเพ็ญพระบารมีมาอย่างบริบูรณ์ยอดเยี่ยมในทุกพระชาติ จึงส่งผลให้ในพระชาติสุดท้าย คือ

1. พระองค์ได้อุบัติในขัตติยราชสกุล
2. ทรงมีพระวรกายสมส่วนเป็นปรกติทุกประการ
3. ทรงถึงพร้อมด้วยความเฉลียวฉลาด ทั้งทางโลก – ทางธรรม
4. ไม่ทรงลุ่มหลงมัวเมาหมกมุ่น อยู่ในโลกียสุข เยี่ยงสามัญชนทั้งหลาย

คติธรรมที่เราได้จากการประสูติ ที่พอจะเป็นข้อปฏิบัติสำหรับคนทุกคนได้ว่า "กุศล (บุญ) อกุศล (บาป) ที่แต่ละคนได้กระทำไว้เอง อันเรียกว่า "กรรม" ย่อมจะส่ง วิบาก คือให้ผลแก่ผู้ทำ ให้ผู้นั้นต้องเป็นไปต่าง ๆ สมกับเหตุ หลักของเหตุผล หรือกฎของกรรมมีอยู่ว่า การกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่มีเจตนาเป็นแรงหนุนอยู่เบื้องหลัง ย่อมก่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับการกระทำนั้น กล่าวคือ ถ้า

1. เจตนาดี (กุศลเจตนา) ก็ชักนำหรือเป็นเหตุให้ทำกรรมดี กุศลกรรม กรรมดีหรือกุศลกรรม ย่อมเป็นเหตุให้เกิดผลที่ดี (กุศลวิบาก)

2. เจตนาไม่ดี (อกุศลเจตนา) ย่อมชักนำหรือเป็นเหตุให้ทำกรรมไม่ดี (อกุศลกรรม) กรรมไม่ดีหรืออกุศลกรรม ย่อมเป็นเหตุให้เกิดผลไม่ดี (อกุศลกรรม) กรรมไม่ดีหรืออกุศลกรรม ย่อมเป็นเหตุให้เกิดผลไม่ดี (อกุศลวิบาก)

3. เจตนาเป็นกลาง ๆ คือดีก็ไม่ใช่ ไม่ดีก็ไม่ใช่ (อัพยากตเจตนา) ย่อมชักนำหรือเป็นเหตุให้ทำกรรมที่เป็นกลาง ๆ (อัพยากตกรรม) กรรมที่เป็นกลาง ๆ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดผลที่เป็นกลาง ๆ (อัพยากตกุศล)

ดังกล่าวมานี้ เราจะเห็นได้ว่า กฎของเหตุผล ที่ตรงไปตรงมา คือเหตุเป็นอย่างไร ก็บันดาลให้เกิดผลอย่างนั้น หลักอันนี้สามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ทุกเมื่อ แต่เนื่องจากการให้ผลของกรรม เป็นเรื่องที่ลึกซึ้งละเอียด สลับซับซ้อนมาก ยากที่ปุถุชนผู้ยังมีอวิชชาหนาแน่น แต่มีวิชชาเบาบาง จะสามารถมองเห็นได้ พระพุทธโฆษาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า "การกำหนดรู้กรรมและการให้ผลของกรรมเป็นวิสัยของผู้เป็นสัพพัญญู หรือพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ ส่วนพระอริยสาวก ย่อมรู้ได้เพียงบางส่วนตามกำลังปัญญาของแต่ละท่าน" เพราะเหตุที่การให้ผลของกรรมเป็นเรื่องสลับซับซ้อน มองเห็นได้ยากนี่เอง ปุถุชนผู้มีกรรมศรัทธาอ่อนและเพลาแรง ที่มีความรู้น้อย ส่วนมากมักจะลังเลเกิดความสงสัยในการให้ผลของกรรม บางคนถึงกับเห็นผิดเป็นดี ทำชั่วกลับได้ดีอย่างนี้ก็มี

โดยหลักทั่วไป กรรมกับผลแห่งกรรมเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด กรรมชนิดใด ก็ให้ผลชนิดนั้น สมดังพระพุทธภาษิตว่า

"ยาทิสํ วปเต พีชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ
กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ"

แปลว่า "บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ส่วนผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว" แม้ในจูฬกัมมวิภังคสูตร ก็กล่าวถึงเรื่องความเกี่ยวเนื่องของกรรมและผลของกรรมไว้ 4 อย่าง คือ

1. กรรมดำให้ผลดำ
2. กรรมขาวให้ผลขาว
3. กรรมทั้งดำทั้งขาว ให้ผลทั้งดำทั้งขาว
4. กรรมไม่ดำไม่ขาว ให้ผลไม่ดำไม่ขาว

กรรมดำคือทุจริต ที่เป็นไปทางกาย วาจา และใจ ซึ่งให้ผลดำคือ ความทุกข์ ความเดือดร้อน, กรรมขาวคือ สุจริต ซึ่งเป็นไปในไตรทวารให้ผลขาว คือความสุขความเจริญ กรรมทั้งดำทั้งขาว ได้แก่กรรมที่เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง ที่กระทำพร้อม ๆ กัน และให้ผลทั้งขาวและดำ คือความสุขบ้างทุกข์บ้างคละกันไป กรรมไม่ดำไม่ขาว ได้แก่การเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม สิ้นทุกข์ และเพื่อนิพพาน

การที่คนเราไม่เสมอกัน ได้รับสุขและทุกข์ต่างกัน มีรูปพรรณสัณฐานต่างกัน ก็เพราะกรรมเป็นเครื่องตกแต่งให้แตกต่างกันออกไป ดังมีพุทธภาษิตรับรองไว้ว่า "กมฺมํ สตฺเต วิภชฺชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตตาย" กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ดีและชั่วแตกต่างกัน และอีกบทหนึ่งว่า "กมฺมุนา วตฺตติ โลโก" "สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม" และคนเราที่เป็นอยู่ได้ในทุกวันนี้ ก็เพราะกรรมและผลของกรรมอีกเช่นกัน เพราะมีพุทธภาษิตอ้างว่า "กมฺมปฏิสรโณ" เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย "ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา" เราจักทำกรรมอันใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม "ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ" เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ดังกล่าวมานี้ กรรมและผลของกรรม จึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน และติดตามกันไป เหมือนเงาตามตัวฉะนั้น

และในจูฬกัมมวิภังคสูตร เช่นกันก็แสดงถึง วิบากของสัตว์ไว้ต่าง ๆ กัน ว่า

— ผู้เกิดในสกุลสูง เพราะประพฤติ อปจายนธรรม คือ ความนอบน้อม คารวะต่อวุฒิบุคคล เป็นนิจสิน, ผู้เกิดในสกุลต่ำ เพราะมีมานะเย่อหยิ่งถือตัว ไม่มีความนอบน้อมคารวะต่อวุฒิบุคคล

— ผู้มีร่างกายสมส่วนงดงาม เพราะมีขันติ มีความอดทนไม่โกรธและรู้จักข่มความโกรธไว้ได้, ส่วนผู้มีร่างกายไม่งดงามสมส่วนผิวพรรณไม่สวย เพราะเป็นคนชอบโกรธ และวู่วามไปตามอารมณ์

— ผู้มีปัญญาฉลาดหลักแหลม เพราะสนใจ เข้าใกล้นักปราชญ์ เพื่อถามถึงบาป–บุญ–คุณ–โทษ เป็นต้น ส่วนผู้โง่เขลาเบาปัญญา มีปัญญาทึบ เพราะไม่สนใจถามและฟังความรู้จากนักปราชญ์ทั้งหลาย

การเกิดและการเป็นอยู่ ของคนทุกคนในบัดนี้ ล้วนเป็นผลมาจากวิบากของกรรมในอดีต ซึ่งเราท่านทั้งหลาย จะกำหนดเอาเองตามความชอบใจของเราในเบื้องต้นไม่ได้ แต่ย่อมสร้างกรรมไว้ในปัจจุบัน เพื่อให้ผลอันน่าพึงพอใจเกิดในอนาคตต่อไป เกิดแล้วก็แล้วกัน จะเกิดในฐานะอย่างไร แก้ไม่ได้ แต่การมีชีวิตต่อไปให้เป็นผู้มีฐานะมั่นคง มีความรู้เฉลียวฉลาด และมีผู้เคารพนับถือ เพราะความประพฤติถูกธรรมอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เราปฏิบัติได้ให้เกิดผลได้ นี้เป็นธรรมคติจากการประสูติ

พุทธคยา สถานที่ตรัสรู้ อยู่ห่างจากจังหวัด คยา 12 ก.ม. เป็นตำบล ขึ้นต่อจังหวัดคยา รัฐพิหาร ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ด้านตะวันตก ปัจจุบันอยู่ในลักษณะเจดีย์ 4 เหลี่ยม ซึ่งมีแห่งเดียวในอินเดีย บางท่านก็เรียกว่า "พระวิหารพุทธคยา" บ้าง "พระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์" บ้าง แต่ตำราฝรั่งเขาเรียก สถูป (STŪPA) สถาปัตยกรรมแห่งนี้สูงถึง 170 ฟุต วัดรอบฐานได้ 121.29 ม. เป็นที่ดึงดูดชาวพุทธทั่วโลกให้มาเยือนสถานที่ ตรัสรู้ อันศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้เป็นจำนวนมาก ต้นพระศรีมหาโพธิ์และพระแท่นวัชรอาสน์ที่ประทับนั่งตรัสรู้ อยู่ทางทิศตะวันตกขององค์พระเจดีย์ ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช เท่าที่ทราบได้ทรงสร้างเป็นลักษณะ "มหาหาร" และมีรั้วเสาหินล้อมรอบ ด้านต้นพระศรีมหาโพธิไว้อย่างแข็งแรงมาก ลวดลายที่รั้วเสาหิน แสดงถึงศิลปะที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ต่อมาภายหลังประมาณพุทธศักราช 647 มีกษัตริย์ พระนามว่า พระเจ้าหุวิชกะ (Huvishka) ได้เริ่มสร้างเป็นองค์พระเจดีย์ 4 เหลี่ยมขึ้น และได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์จากชาวพุทธทั่วโลกตามยุคตามสมัยมาด้วยดีโดยตลอด โดยกรรมสิทธิ์เป็นสมบัติของ มหันต์ นักบวชเร่ร่อนลัทธิใหญ่ ฮินดู ต่อมารัฐบาลอินเดียพิจารณาเห็นว่า ควรให้ปกครองดูแลองค์พระเจดีย์ โดยเป็นรูปของคณะกรรมการขึ้น คือให้มีชาวพุทธ 4 ชาวฮินดู 4 โดยมีข้าหลวงจังหวัดคยาเป็นประธานและมีทูตของประเทศชาวพุทธทุกประเทศเป็นกรรมการที่ปรึกษา (ที่เมืองไทยก็มีเจดีย์ที่มีทรงเหมือนกันกับพระเจดีย์ที่พุทธคยานี้ ได้ถอดแบบสร้างไว้ที่ วัดพระเจดีย์เจ็ดยอด ในจังหวัดเชียงใหม่ ถึงแม้ว่าจะย่อมกว่า แต่ก็เป็นโบราณวัตถุ ที่สวยงามไม่น้อยเลยทีเดียว)

ณ บริเวณพุทธคยามีวัดศรีลังกา (สาขาสมาคมมหาโพธิ) วัดพม่า, วัดจีน, วัดธิเบต, วัดไทยพุทธคยา ซึ่งเป็นวัดไทยนอกราชอาณาจักร สร้างในปี 2500 ก่อนงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ (พุทธชยันตี) ทำพิธีผูกพัทธสีมา เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2509 สร้างเสร็จเมื่อปลายปี 2513 ทำพิธียกช่อฟ้าพระอุโบสถ ในวันที่ 28 ตุลาคม 2519 โดยมีนายสญญา ธรรมศักดิ์ เป็นผู้แทนพระองค์ ไปประกอบพิธี โดยรัฐบาลไทยได้ขอเช่าที่ดินจากรัฐบาลอินเดียมีกำหนด 99 ปี ได้ก่อสร้างขึ้นเพื่อน้อมถวายเป็นพุทธบูชา โดยจำลองแบบพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตร เป็นแบบ

ของพระอุโบสถ วัดไทยตั้งอยู่ห่างจากต้นพระศรีมหาโพธิ ประมาณ 500 เมตร วัดญี่ปุ่นกำลังอยู่ในระหว่างการก่อสร้าง เริ่มสร้างปี 2512 นอกจากนั้นก็มีวัด พุทธังกูรมหาวิหาร ของคณะสงฆ์อินเดีย

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พุทธคยาเป็นสถานที่ตรัสรู้ ถ้าหากจะมีคำถามว่าพระพุทธองค์ตรัสรู้อะไร ก็คงจะตอบไม่ยากนัก เพราะทุกท่านก็เคยได้ยินได้ฟังมาแล้ว แต่จะอย่างไรก็ตาม จากหลักฐานที่พระพุทธองค์ ทรงประกาศอย่างเปิดเผย ไม่มีข้อลี้ลับ แก่พระปัญจวัคคีย์ ใน ในธัมมจักกัปปวัตนสูตร มีว่า "ภิกษุทั้งหลาย ปัญญาอันเห็นแจ้งตามความเป็นจริง มีรอบ 3 มีอาการ 12 ในอริยสัจ 4 ดังกล่าวมานี้ ของเรายังไม่บริสุทธิ์ตราบใด" "ภิกษุทั้งหลาย ญาณอันเห็นแจ้งตามความเป็นจริง มีรอบ 3 มีอาการ 12 ในอริยสัจ 4 ดังกล่าวมานี้ ของเราบริสุทธิ์ดีแล้วเมื่อใด" "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อนั้นเราจึงยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้ยิ่ง ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกทั้งมารและพรหม ในประชาทั้งสมณะและพราหมณ์ ทั้งเทวดาและมนุษย์"

เพียงอ้างหลักฐานซึ่งเป็นพระดำรัสของพระพุทธองค์เอง เช่นนี้แล้ว เราท่านทั้งหลายก็ย่อมจะทราบได้ทันทีว่า พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้อริยสัจ 4 จึงได้ปฏิญญาพระองค์ว่า ตรัสรู้แล้ว

อริยสัจ คืออะไร ?

ก. เมื่อว่าโดยคำแปล อริยสัจ คือ

1. ของจริงอย่างประเสริฐ
2. ของจริงที่ทำให้คนเป็นพระอริยเจ้า
3. ของจริงของพระอริยเจ้า
4. ของจริงที่ไปจากข้าศึก
5. ของจริงแท้

ข. เมื่อว่าโดยจำแนก อริยสัจ คือ

1. ทุกข์ ความไม่สบาย ควรกำหนดรู้ (ปริญฺเญยฺยํ) คือควรศึกษาให้รู้จักและเข้าใจตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่การทำความเข้าใจขอบเขตของปัญหา เป็นขั้นแถลงปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต

2. สมุทัย หรือ ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ควรละ (ปหาตพฺพํ) คือ กำจัดให้หมดสิ้นไป ได้แก่การแก้ไขขจัดต้นตอของปัญหาเป็นขั้นวิเคราะห์ และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา

3. นิโรธ หรือ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ควรทำให้แจ้ง (สจฺฉิกาตพฺพํ) คือ เข้าถึง ได้แก่การเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ เป็นขั้นชี้ภาวะที่ปราศจากปัญหาให้เห็นว่า การแก้ปัญหาเป็นไปได้

4. มรรค หรือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ควรเจริญให้เกิดมี (ภาเวตพฺพํ) คือการฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมาย ได้แก่การลงมือแก้ไขปัญหา เป็นขั้นกำหนดขั้นตอน รายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติในการลงมือแก้ปัญหา

ค. ว่าโดยเหตุผล อริยสัจ คือ

1. ผล คือความทุกข์ ว่าได้แก่อะไร
2. เหตุ คือความทะยานอยาก ว่าทำให้เกิดทุกข์
3. ผล คือความดับทุกข์ ว่าได้แก่ดับความทะยานอยากได้
4. เหตุ คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ที่เรียกว่า มรรค มีองค์ 8
   (เป็นผล 2 เหตุ 2)

การตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีผลทำให้พระองค์พ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง เป็นประโยชน์แก่พระองค์เองก่อน แล้วต่อมาได้ทรงแสดงให้ผู้อื่นได้พลอยรู้ตามพระองค์ และได้ผลโดยพ้นจากความทุกข์เยี่ยงพระองค์อีกด้วย ฉะนั้นพระองค์จึงได้รับการยกย่องว่า "สมฺมาสมฺพุทฺโธ" ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ และ "สตฺถา เทวมนุสฺสานํ" ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมคติที่ได้จากเรื่องตรัสรู้นี้ พอเป็นแนวทางปฏิบัติของผู้สนใจทั้งหลายได้ดังนี้ ก่อนอื่นก็ควรจะเข้าใจ ระหว่างคำว่า "รู้" และ "ตรัสรู้" เสียก่อน ที่กล่าวอย่างนี้ก็เพราะผู้

เขียนเคยได้ยินจากหลายท่านพูดเป็นทำนองน้อยใจว่า อะไร ๆ ก็รู้หมดแล้วอย่างอริสัจ ก็รู้หมดแล้ว ไม่เห็นหมดกิเลสสักที ไม่เห็นหลุดพ้นสักที อย่างนี้เป็นต้น (โปรดอย่าลืมว่า อริยสัจเป็นธรรมชั้นสูง เป็นธรรมของผู้มุ่งพ้นจากโลกจริง ๆ) ฉะนั้นการรู้และตรัสรู้จึงแตกต่างกันออกไป "รู้" กับ "ตรัสรู้" ไม่เหมือนกัน รู้ด้วย เข้าใจด้วย แล้วมีจิตเห็นจริงตามที่รู้ ปลงตกแนบแน่นไปกับความรู้นั้นเรียกว่า "ตรัสรู้" หรืออีกนัยหนึ่ง การเห็นธรรมด้วยปัญญาจักษุ เห็นจริงด้วยดวงปัญญา เรียกว่า "ตรัสรู้" ส่วนการรู้จากตำราโดยคำบอก แต่ไม่มีจิตเห็นจริงตามปลงไม่ตก ไม่แนบแน่นไปกับความรู้นั้น หรืออีกนัยหนึ่ง การเห็นธรรมด้วย มังสจักษุ (ตาเนื้อ) เรียกว่า "รู้" เมื่อเรารู้เพียงด้วยตาเนื้อเท่านั้น จะทำให้บรรลุมรรคผลได้อย่างไร ไม่เหมือนพระพุทธเจ้าและอรหันต์ทั้งหลาย แต่ถึงแม้ว่ารู้กับตรัสรู้ จะมีความหมายต่างกันก็ตามที เราปุถุชนธรรมดาควรรู้ไว้ก่อนแล้วจึงขวนขวายเพื่อตรัสรู้ รู้ไว้เพื่อเป็นบารมีไว้ก่อน ต่อไปมีบารมีแก่กล้าพอที่จะเป็นพระอรหันต์ ก็จะได้เป็นตามความปรารถนา

โลกนิยมยกย่องและสรรเสริญความรู้เป็นสำคัญ ความรู้ในที่นี้มิได้มุ่งเอาดีกรีสูง ๆ แต่หมายเอาความสามารถที่ทำให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่นได้ ก็จัดว่าเป็นความรู้ คนที่มีความรู้พร้อมทั้งความประพฤติดี มีขันติความอดทน มีความเพียรพยายาม มีจิตใจมั่นคงแน่วแน่ในอันที่จะประกอบการงานไม่ว่างานนั้นจะหนักหรือเบา ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ทำอะไรทำจริงคนเช่นนี้ย่อมได้รับการเชิดชูและมีผู้เคารพนับถือ ถึงแม้เดิมจะมีสกุลอันต่ำต้อย แต่ความรู้ที่มีย่อมหนุนให้เขาสูงส่ง และเจริญรุ่งเรืองต่อไป คล้ายกับดอกไม้ที่แม้จะเกิดในกองหยากเยื่อหรือในโคลนตม แต่มีกลิ่นหอม ก็ย่อมจะมีผู้นำไปประดับและปักไว้ในที่อันสูง ฉะนั้นเกิดเป็นคนจึงควรแสวงหาความรู้ให้แก่ตนเองอย่างไม่หยุดยั้ง ถึงจะไม่รู้ยอดเยี่ยมอย่างองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ตามที แต่ถ้ารู้ตามวิชาที่เล่าเรียนจนสอบได้ตามขั้นของวิชานั้น ๆ และความรู้นั้นเป็นประโยชน์ ทั้งแก่ตัวเองและผู้อื่นได้ด้วยแล้วเช่นนี้ ย่อมจะได้รับความนิยมยกย่องจากโลกและจะได้รับประโยชน์จากความรู้นั้นต่อไป ข้อสำคัญต้องรู้จริง ทำจริง เรียนจริง และความรู้นั้นเป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นได้ด้วยดังกล่าวมานี้ ย่อมได้ชื่อว่า "มีความรู้เป็นคุณแก่ตน"

กุสินารา สถานที่เสด็จสู่ปรินิพพาน คนท้องถิ่นเรียกว่า "กุสินคระ" ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอำเภอกาเซีย (Kasia) ห่างประมาณ 3 ก.ม. กาเซียก็คือหมู่บ้านของพระมหากัสสปในสมัยพุทธกาลนั่นเอง แต่เสียงเลือนมาเป็นกาเซีย ปัจจุบันกุสินารามีฐานะเป็นตำบลอยู่ในเขตปกครองของอำเภอกาเซีย จังหวัดเดวเรีย (Devria) รัฐอุตรประเทศ นิยมเรียกกันว่า "มถากุนวาร์" หรือ "มถากัวร์" ซึ่งเลือนมาจากคำว่า มฤตกุมาร แปลว่า ตำบลเจ้าชายสิ้นชีพ ณ บริเวณสาลวโนทยานมีวัดพม่า วัดจีน บ้านพักรับรอง และก่อนถึงสาลวโนทยาน ทางด้านซ้ายมือเป็นอาคารโรงเรียนสำหรับชาวพุทธ จุนักเรียนได้ประมาณ 300 กว่าคน แต่ปัจจุบันมีทั้งชาวพุทธและฮินดูได้ส่งบุตรเข้ามาเรียนนับว่าได้ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ในสมัยพุทธกาลเมืองกุสินารา อยู่ในแคว้นมัลละ สมัยนั้นแคว้นมัลละ แยกกันเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งมีกุสินาราเป็นเมืองหลวง อีกส่วนหนึ่งมีเมืองปาวาเป็นเมืองหลวง สองเมืองนี้อยู่ห่างกันประมาณ 12 ก.ม. เข้าใจว่าระยะทางดังกล่าวเป็นการเดินทางช่วงสุดท้ายของพระพุทธองค์ ๆ คงใช้เวลาวันหนึ่งเต็ม ๆ ในการเสด็จจากปาวาไปเมืองกุสินารา

สาลวโนทยาน สถานที่เสด็จสู่ปรินิพพานนั้น ในปัจจุบันอยู่ในลักษณะเป็นป่าไม้ย่อมๆ มีต้นไม้ใหญ่อยู่บ้าง บริเวณกว้างมีต้นไม้นานาพันธุ์ ร่มรื่นพอสมควร มีต้นสาละที่ปลูกขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากเพื่อให้เป็นอนุสสติถึงพระพุทธองค์ สำหรับต้นสาละคู่ที่พระพุทธองค์เสด็จประทับสีหไสยาสน์ ตอนเสด็จปรินิพพานไม่มีให้เราเห็นอีกแล้ว ความจริงไม้สาละ เป็นต้นไม้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ไม่แพ้ไม้โพธิเหมือนกัน เพราะตามพุทธประวัติจะเห็นได้ว่า พระบรมศาสดาของพวกเราทรงมีความเกี่ยวเนื่องกับต้นสาละนี้อย่างสำคัญ คือทรงประสูติที่ป่าสาละ ณ ลุมพินี และเสด็จสู่ปรินิพพานที่ป่าสาละ ณ เมืองกุสินารานี้ ฉะนั้นจึงควรถือได้ว่าต้นสาละเป็นต้นไม้พุทธ มีความสำคัญเหมือนไม้โพธิเหมือนกันในสมัยพุทธกาลเข้าใจว่า คงจะมีแต่ป่าไม้สาละ เพราะในมหาปรินิพพานสูตรก็ได้กล่าวไว้ว่า "สาลวัน" แต่ในคัมภีร์สารัตถปปกาสินี เรียกว่า "อุปวัตตนะ" ซึ่งหมายถึงสถานที่อันเป็นที่เสด็จปรินิพพานเท่านั้น มิได้กล่าวถึงไม้อื่นนอกจากไม้สาละ ฉะนั้นคงจะมีแต่ป่าไม้สาละเต็มไปหมด ต้นสาละของอินเดียใบโตหนา ซึ่งต่างจากไม้สาละหรือบ้านเรา

เรียกว่าไม้รัง แต่ต้นรังที่บ้านใบเล็ก ฉะนั้นไม้สาละที่อินเดียกับไม้สาละที่บ้านเราจึงมีลักษณะแตกต่างกัน ส่วนชื่อคงเรียกเหมือนกัน ไม้บางชนิดที่มีอยู่ในบ้านเรากับที่อินเดีย บางอย่างดูลักษณะคล้าย ๆ กัน แต่ก็มีลักษณะแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยอย่างเช่นต้นอโศก เท่าที่ผู้เขียนได้พบในอินเดีย ลักษณะลำต้นสูงกิ่งก้านไม่กาง ใบเล็กยาว กิ่งก้านจะลู่ลงตามลำต้น พอโตขึ้นหน่อยกิ่งก้านกางออกบ้าง เวลามีงานมงคลคนอินเดียจะนำทั้งใบกิ่งไปทำซุ้มประตู หรือนำไปปักไว้ตามที่จัดงานแทนธง ถามผู้รู้ก็ทราบว่าที่นำใบ–กิ่งของต้นอโศกมาทำเช่นนี้ ก็เพื่อให้เกิดเป็นศิริมงคล เท็จจริงอย่างไรสุดแต่จะคิดเอา ส่วนต้นอโศกที่บ้านเรามีใบโต มีกิ่งก้านกางออกจากลำต้นแต่ชื่อก็คงเรียกเหมือนกัน

ปูชนียวัตถุที่เด่น ณ บริเวณสาลวโนทยาน ก็คือ มหาปรินิพพานวิหาร หรือพระสถูปปรินิพพานเป็นทรงบาตรคว่ำสูง แต่ก่อนนั้นพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงสร้างปรินิพพานสถูปเล็ก ๆ ไว้ที่นี้ แต่ก็ชำรุดทรุดโทรมลงไป จนถึงสมัยกุปตะ คือประมาณ 800 ปี จึงได้มีการสร้างเสริมเติมแต่ง สร้างคร่อมทับสถูปเดิมกล่าวกันว่าสูงประมาณ 200 ฟุต ส่วนมหาปรินิพพานวิหารซึ่งอยู่ถัดกัน ก็ชำรุดทรุดโทรมลงด้วยเช่นกัน เพิ่งได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ตกแต่งจากผู้ชำนาญฝีมือดีคณะหนึ่ง โดยมีนักโบราณคดีอังกฤษชื่อคารลเล็ล เป็นหัวหน้าบูรณะสร้างขึ้นใหม่ก่อนงานพุทธชยันตี (งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ) ณ ตรงนี้ เชื่อกันว่าเป็นที่เสด็จสู่ปรินิพพานเป็นสถูปที่เก่าแก่มีการสร้างทับถมมาหลายครั้งหลายสมัยแล้ว จนเมื่อมีการขุดค้นเมื่อ ค.ศ. 1910 ปรากฏว่าสถูปนี้เหลือแต่ฐานสูงเพียง 24 ฟุต อูโฟเที้ยวเศรษฐีพม่า เมืองเฮนซาดา ได้บริจาคเงิน 18,000 รูปี สร้างสถูปขึ้นใหม่ในปี ค.ศ. 1926–1927 สูง 35 ฟุต ต่อมาเศรษฐีชาวพม่าที่กล่าวนามมาแล้วเช่นกัน ได้บริจาคเงินเพิ่มอีก 11,900 รูปี ซื้อทองมาปิดองค์พระสถูปแลดูเหลืองอร่าม แต่ปัจจุบันทองได้เลือนไปหมดแล้ว

ภายในมหาปรินิพพานสถูปนั้น มีพระพุทธรูปปางไสยาสน์ยาว 20 ฟุต พระแท่น ยาว 23 ฟุต 9 นิ้ว เป็นหินอย่างดีจากเมืองชุนาร์ใกล้เมืองพาราณสี นายช่างที่ประดิษฐ์พระพุทธรูปองค์นี้เป็นชาวเมืองมถุรา ชื่อทินะ พระพุทธรูปองค์นี้ทำให้ชาวพุทธจากทิศานุทิศร้องไห้เสียนับ

ไม่ถ้วน เพราะสร้างสมบูรณ์ด้วยศิลปะแท้ ๆ ยากที่จะหาองค์ใดเปรียบได้ พระเศียรแนบอยู่บนหมอนสูงทำให้รู้สึกคล้ายพระพุทธองค์ประทับนอนอย่างธรรมดา ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ ไม่ได้ปรินิพพาน ดวงพระเนตรหรี่เกือบสนิท สีพระพักตร์แสดงถึงความหมดสิ้นกังวลทุกอย่าง

สังเวชนียสถานแห่งนี้ก่อนจะมีการบูรณะเป็นเวลานาน ได้ถูกพวกมุสลิมเผาผลาญราบเรียบ และได้ขนของที่มีค่าไปอย่างเดียวกับที่ได้กระทำมาแล้วแก่สถานที่ต่าง ๆ ที่สำคัญอื่น ๆ ของอินเดีย นับแต่นั้นมากุสินาราก็กลายเป็นป่ารร้างอยู่เป็นเวลานานถึง 500 ปี จึงได้มีการขุดให้เห็นเป็นรูปเป็นร่าง อย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ แม้พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสสอนไว้เป็นประโยคสุดท้ายว่า "วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ" แปลว่า "สังขารทั้งหลายย่อมเสื่อมไปเป็นธรรมดา ขอท่านทั้งหลายจงถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด" นี่เป็นสัจธรรมของโลก เมื่อมีเจริญแล้วก็ต้องมีเสื่อมสลับกันไปอยู่อย่างนี้ อย่างเช่น สังเวชนียสถานแห่งนี้ ซึ่งแต่ก่อนเคยเจริญรุ่งเรือง แต่แล้วก็เสื่อมโทรมลงมาอีก และแล้วก็กลับคืนสู่ความเจริญอีก เพราะทุกสิ่งทุกอย่างตกอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ ไม่มีสิ่งใดที่จะพ้นจากสภาพดังกล่าวนี้ไปได้

จากสาลวโนทยานไม่ไกลนัก ในสมัยพุทธกาลมีลำธารเล็ก ๆ ไหลผ่าน เข้าใจเป็น "กุธานที" พระอานนท์มาตักน้ำเสวยถวายแด่พระองค์ก่อนเสด็จปรินิพพาน ในปัจจุบันลำธารดังกล่าวไม่มีเหลือให้เห็นอีกแล้ว มีวิหารเล็ก ๆ สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย สูง 10 ฟุต ประทับอยู่ใต้ต้นโพธิ พิจารณาดูคล้ายพุทธจริยาตอนที่ถูกมารผจญในเวลาตรัสรู้ พระพุทธรูปองค์นี้ทำด้วยหินอ่อนทั้งแท่งนำมาจากตำบลคยา ทราบได้จากคำจารึกที่ไม่ค่อยจะชัดนัก แต่พอประมาณได้ว่า ผู้มีศรัทธาสร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. 1,000—1,100 พระพุทธรูปองค์นี้ได้หักออกเป็น 2 ท่อน แต่มีการบูรณะซ่อมใหม่ในเวลาอันไม่นานมานี้

มกุฏพันธนเจดีย์ ที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ปัจจุบันชาวท้องถิ่นเรียกว่า "รามภารกฎีลา" (Ramabhar Katila) อยู่ห่างจาก สาลวโนทยานประมาณ 1 ไมล์ (1 กม. เศษ) อยู่ในลักษณะเป็นเนินสูงมองเห็นได้ชัดเจนในระยะซึ่งไม่ไกลเกินไป สถานที่นี้เดิมเป็นวนอุทยานอันศักดิ์สิทธิ์ของมัลละกษัตริย์ทรงเสด็จมาพักผ่อน บำเพ็ญพระราชกุศลบวงสรวง เซ่นไหว้อยู่เป็น

ประจำ ยิ่งใช้สถานที่นี้ถวายพระเพลิงก็ยิ่งทำให้เพิ่มความศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงไม่มีการสร้างสถูปเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ ณ ที่นี้ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงถือหลักการที่ว่า ถ้าสถานที่ใดมีความศักดิ์สิทธิ์อยู่แล้ว มีผู้มาสักการะบูชาเป็นประจำมิได้ขาด พระองค์จะทรงทิ้งไว้ให้อยู่ในสภาพเดิมหรืออาจจะทำก็เพียงปักศิลาจารึกเอาไว้เท่านั้น ถ้าที่ไหนยังไม่เป็นที่เคารพสักการะของประชาชน พระองค์จะอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุแล้วทรงสร้างสถูปหรือเจดีย์ทับคล่อมของเก่าลงไป

ตามหลักฐานในวินัยปิฎกมหาวรรค ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อเจ้ามัลละสักการะพระบรมศพครบ 7 วันแล้ว เจ้ามัลละก็เตรียมการอัญเชิญพระบรมศพไปถวายพระเพลิง ในตอนแรกคิดจะอัญเชิญพระบรมศพไปทางทิศใต้ แล้วถวายพระเพลิงทางทิศใต้นอกเมือง เมื่อเข้าไปยกพระบรมศพก็เกิดอัศจรรย์ยกไม่ไหว พระอนุรุทธะจึงชี้แจงว่า ความประสงค์ของมัลละกษัตริย์ไม่ตรงความประสงค์ของเทพเจ้า ซึ่งความประสงค์จะให้แห่พระศพไปทางทิศเหนือ เข้าสู่ตัวเมืองกุสินาราทางประตูทิศเหนือ แล้วผ่านกลางเมืองออกไปประตูทางด้านตะวันออก ตรงไปยังมกุฎพันธนเจดีย์ เมื่อมัลละกษัตริย์ทราบความประสงค์ของเทพเจ้าเช่นนั้นก็แห่พระบรมศพไปตามเส้นทางจนถึง มกุฎพันธนเจดีย์ วางพระบรมศพไว้บนเชิงตะกอน ซึ่งทำด้วยไม้แก่นจันทร์สูง 120 ศอก แต่ก็เกิดอัศจรรย์อีกเพราะไฟไม่ติด เมื่อพระมหากัสสปเถระได้มาถึง เข้าไปทำทักษิณาวัฏ 3 รอบแล้วทันใดนั้นไฟก็ลุกขึ้นด้วยอานุภาพของเทพเจ้า พอไฟดับเหลือแต่พระบรมศพธาตุ มัลละกษัตริย์ก็เก็บพระบรมธาตุใส่โกศนำไปบูชาที่สันถาคารอีก 3 วัน ต่อมาหัวเมืองต่าง ๆ ก็ได้กรีฑาทัพมาประชิดกุสินาราเพื่อขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เกือบจะต้องฆ่ากันเป็นการใหญ่เคราะห์ดีมีโทณพราหมณ์ไกล่เกลี่ยจึงปรองดองกันได้

ในบรรดาหัวเมืองเหล่านั้น กษัตริย์แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ก็ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุจากมัลละกษัตริย์เช่นกัน แล้วนำมาบรรจุไว้ ณ สถูปใหญ่ ซึ่งอยู่ห่างจากลุมพินีไปทางทิศใต้ประมาณ 10 ก.ม. ในกาลต่อมารัฐบาลอังกฤษได้ทำการขุดค้นพบ ปรากฏว่าเป็นสถูปที่ใหญ่โตกว่าสถูปอื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้หมู่บ้านปิปราหะวา พบโกศทองคำบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ไว้ ที่ฝามีอักษรภาษาบาลี รัฐบาลอังกฤษได้มอบถวายพระธาตุนี้แก่รัชกาลที่ 5 (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯให้บรรจุไว้พระเจดีย์ยอดภูเขาทองส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งโปรดเกล้าฯ ให้บรรจุไว้ที่เจดีย์กลางน้ำ ปากแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดสมุทรปราการ นี้ก็แสดงว่าพวกเราชาวไทยก็มีพระบรมสารีริกธาตุไว้บูชาเช่นกัน ถึงแม้จะไม่ได้กรีฑาทัพไปแย่งที่อินเดีย พระบรมสารีริกธาตุก็ลอยมาเอง นี้เป็นเพราะพระบารมีของพระมหากษัตริย์และดวงของไทยแท้ ๆ ที่ต้องเจริญรุ่งเรืองต่อไปโดยมิหยุดยั้ง

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เสด็จดับขันธปรินิพพานคือตายไป แม้จะเป็นเวลา 2500 กว่าปีแล้วก็จริง แต่ศาสนาอันเป็นคำสอนของพระองค์ยังปรากฏอยู่ในโลกนานแสนนาน และยังมีผู้เคารพนับถือคำสอนของพระองค์มาด้วยดีโดยตลอด กล่าวได้ว่าพระองค์ทรงจากพวกเราไปเฉพาะรูปกายเท่านั้น ส่วนผลงานอันล้ำค่าของพระองค์ยังอยู่ ไม่จากตามไปด้วย นี้แสดงว่าการเกิดกับการตาย เป็นของคู่กัน สุขคู่กับทุกข์เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน เกิดมาเท่าไร ก็ตายไปเท่านั้น อันคนเราที่เกิดมาเป็นมนุษย์มีความฉลาดกว่าสัตว์อื่นทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้จะต้องตาย เป็นธรรมดาควรจะยอมให้ตายแต่เฉพาะร่างกายเท่านั้น ไม่ควรจะให้ชื่อเสียงความดีตายไปด้วย ควรจะทำงานให้เกิดประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น โดยรู้จักเผื่อแผ่ประโยชน์ต่อผู้อื่นตามควรแก่อัตภาพของตน ก็จักได้ชื่อว่ามีชีวิตอยู่ในโลกโดยหากำหนดมิได้ กล่าวคือแม้ร่างกายจะจากไปแล้ว แต่คุณงามความดีหาสูญสิ้นไปไม่

ทุกสิ่งทุกอย่างตกอยู่ในกฎของไตรลักษณ์อันล้ำค่า ซึ่งเป็นมรดกที่พระพุทธองค์ทรงมอบให้แก่พวกเราชาวพุทธบริษัททั้งหลาย คือถ้าเราเข้าถึงเรื่องเดียวก็เป็นอันเข้าถึงพระรัตนตรัย เราจะอยู่ในท่ามกลางความทุกข์ โดยไม่มีความทุกข์ อยู่ท่ามกลางความโศก ความอาลัย โดยไม่มีความโศก ความอาลัย หลักไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะ เป็นธรรมอันยิ่ง และจะช่วยกั้นกระแสแห่งความทุกข์ในวัฏฏะให้หมดสิ้นไปได้

จุดประสงค์ที่สำคัญคือ การให้เกิดการรู้สึกว่า ไม่มีอะไรที่น่ายึดถือไม่มีอะไรที่อยากจะมีและให้เห็นว่าเป็นมายา จนเกิดความเบื่อหน่ายต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทำให้ถอนความยึดมั่น

สำคัญผิดว่าเรา, เป็นเรา, เป็นของเรา, เป็นอมตะ และเป็นตัวตนของเราเสียได้ การมีความรู้สึกเช่นนี้ จะมีอำนาจคุ้มครอง บุคคลผู้มองเห็น ไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลสและอารมณ์ทุกชนิด คำว่า ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะก็คือความเสมอกันในความเป็นไปของสังขารธรรมหรือธรรมทั้งหลายที่มีปัจจัยปรุงแต่ง ย่อมมีความเสมอกันทั้งสิ้น ท่านจัดเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. อนิจจลักษณะ คือความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขารเครื่องปรุงแต่งทั้งหลาย

2. ทุกขลักษณะ คือความแปรปรวนไม่คงทนอยู่ได้ของสังขาร

3. อนัตตลักษณะ คือความไม่มีตัวตน แห่งธรรมทั้งหลาย โดยสรุปสำหรับไตรลักษณ์ก็คือว่าด้วย รูปนาม หรือขันธ์ 5 มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่มีลักษณะไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และไม่มีตัวตนนั่นเอง ดังกล่าวมานี้เป็นธรรมคติที่เราได้จากการปรินิพพาน

สารนาถ ดำรงความสำคัญในฐานะเป็นสถานที่ที่แสดงปฐมเทศนาของพระสมณโคดม เป็นตำบลห่างจากจังหวัดวาราณสีประมาณ 9 ก.ม. มีรถเมล์วิ่งไปกลับตลอดวัน อยู่ในรัฐอุตรประเทศ โลกได้รับแสงสว่างด้วยดวงปัญญา ด้วยเหตุผลก็เพราะพระธรรมเทศนากัณฑ์แรกที่พระองค์ทรงแสดง ณ สถานที่แห่งนี้ จากผลการปฏิบัติและค้นคว้าอย่างหนักตลอดเวลา 6 ปี จนได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เทศนาครั้งแรก หมายถึงการประกาศสัจธรรมต่อชาวโลกที่เริ่มแรกและต่อ ๆ ไป สถานที่นี้จึงได้นามว่า "สารนาถ" (ที่พึ่งของมวลชน) ซึ่งในปัจจุบันเต็มไปด้วยซากปรักหักพังของ กุฎีวิหารที่มีเหลือเป็นรูปร่างอยู่ให้เห็นพอเป็นเครื่องเตือนใจและเป็นพุทธานุสสติก็คือ

ธัมเมกสถูป คือที่ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นสถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนาในวันอาสาฬหปุณมีวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 สถาปัตยกรรมชิ้นนี้เป็นทรงบาตรคว่ำ มียอดทรงกรวย วัดโดยรอบประมาณ 120 สูงประมาณ 80 ฟุต ที่ชื่อว่า "ธัมเมกสถูป" หมายถึงที่แสดงธรรมที่นำสัตว์โลกให้ถึงซึ่งความหลุดพ้น ดังนั้น "พระธรรมจักกัปปวัตนสูตร" ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนากัณฑ์แรกของพระองค์ จึงเป็นพระสูตรที่ชาวโลกได้สนใจศึกษาค้นคว้ากันอย่างแพร่หลายและ

จริงจัง ใกล้ธัมเมกสถูปนี้จะเห็นซากฐานที่เหลือของศรีธรรมราชิกสถูป และมูลคันธกุฎีที่เสด็จจงกรม ซากกุฎีของภิกษุ ภิกษุณีมากมาย พระมูลคันธกุฎี ที่ประทับของพระพุทธองค์ยังปรากฏอยู่ เสาหินของพระเจ้าอโศกมหาราช (เสาอโศก) ยอดเป็นหัวสิงโต ซึ่งเป็นตราแผ่นดินของอินเดีย แม้จะหักเป็นท่อน ๆ ก็ยังสามารถประกอบในด้านวิชาการทางโบราณคดีได้เป็นอย่างดี ทำให้มองเห็นภาพพจน์ในสมัยพุทธกาลด้วยความศรัทธายิ่ง บริเวณป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (สวนกวาง) รัฐบาลอินเดียได้ให้ความดูแลอารักขาไว้เป็นอย่างดี พร้อมทั้งได้จำลองสวนกวางไว้ให้เห็นอีกด้วย พอตกค่ำอากาศเย็น สงบ ได้ยินแต่เสียงนกยูงร้องเป็นพัก ๆ มีความสงบเงียบไม่แพ้สมัยพุทธกาล เพราะเมื่อถึงเวลา 18.00 น. ทางเจ้าหน้าที่เขาจะปิดประตูไม่ให้คนเข้าไปพลุกพล่าน นอกจากเจ้าหน้าที่ที่ดูแลเท่านั้น

เฉพาะศรีธัมราชิกสถูปนั้น เหลืออยู่เพียงเนินดินเตี้ย ๆ เท่านั้น ตามประวัติกล่าวกันว่า พระเจ้าเชตุสิงห์มหาราช แห่งเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นฮินดู ต้องการอิฐไปสร้างตลาดในเมือง ได้เข้าไปขุดค้นรื้อขนอิฐที่สถูปไป ในขณะทำการรื้อก็ได้พบผอบหินอ่อนสีเขียวบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เข้าใจว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้อัญเชิญมาจากสถูปใหญ่ จากเมืองต่าง ๆ ที่ได้รับส่วนแบ่งหลังจากการถวายพระเพลิงเสร็จสิ้นลงแล้ว พระเจ้าเชตุสิงห์ตรัสว่า ถ้าเก็บไว้อย่างนี้ไม่ดีแน่ จึงได้รับสั่งให้คนงานที่ทำการรื้อนำพระบรมสารีริกธาตุไปทิ้งลงในแม่น้ำคงคาตรงฝั่งหน้าเมืองพาราณสี แล้วพระองค์ยังตรัสด้วยว่า ทำให้แม่น้ำคงคาเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น อาจเป็นอย่างที่พระเจ้าเชตุสิงห์ตรัสก็เป็นได้ เพราะแม่น้ำคงคายังทรงความศักดิ์สิทธิ์ไว้อยู่โดยมิได้เสื่อมคลายลงไป จะเห็นได้ในปีหนึ่ง ๆ จะมีชาวฮินดูหลั่งไหลมาจากทิศานุทิศมาอาบน้ำล้างบาปกันนับเป็นหลายล้านคน

อิสิปตนมฤคทายวัน เคยรุ่งเรืองไปด้วยผ้ากาสาวพัสตร์และแสงธรรมในอดีต ตามประวัติกล่าวว่า นันทิยมาณพ เศรษฐีใจบุญ เมืองพาราณสี เป็นผู้สร้างถวายแด่พระพุทธองค์ ลุถึงสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ก็ได้ทรงบูรณะจนเป็นสำนักใหญ่โต อิสิปตนมฤค-ทายวัน ดำรงความสำคัญอยู่ได้เพียงปี พ.ศ. 1737 เท่านั้น ทหารมุสลิมเตอร์กก็ได้บุกเข้าทำลาย

เสียเกือบหมด จากนั้นก็ถูกทอดทิ้งเป็นเวลานานกว่า 700 ปี การถูกทำลายในครั้งนั้นนับว่าเป็นเหตุใหญ่ที่ทำให้พระพุทธศาสนาต้องค่อย ๆ เลือนหายไปจากแดนพุทธภูมิ

มูลคันธกุฎี เรามักจะกล่าวคำว่า มูลคันธกุฎีเสมอไม่ว่าสถานที่สำคัญที่ไหน เรามักจะเรียกกันอย่างนั้น คำว่า มูล แปลว่า แรก คันธ หอมหวล รวมความว่า กุฎีที่พระ-พุทธองค์ทรงประทับอยู่ หลังจากทรงตรัสรู้แล้วพระองค์ทรงหอมหวลไปด้วย พระมหากรุณาธิคุณ พระปัญญาคุณ และพระบริสุทธิคุณ ฉะนั้นจึงนิยมเรียกกันว่ามูลคันธกุฎี ๆ ที่ป่าอิสิปตนมฤค-ทายวันนี้เป็นที่ประทับของพระพุทธองค์เป็นพรรษาแรก ส่วนมูลคันธกุฎีหลังใหม่ที่เห็นเป็นรูปเป็นร่างอย่างสมบูรณ์อยู่ในปัจจุบันนี้ สร้างขึ้นด้วยศรัทธาของชาวพุทธโดยมีท่านธรรมปาลอนา-คาริกเป็นประธาน ท่านผู้นี้เป็นชาวซีลอน (ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนซีลอนในปัจจุบัน) โดยกำเนิด เป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่สุดในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ท่านได้เสียสละทุกอย่างเพื่อชาวพุทธ เป็นผู้ตั้งสมาคมมหาโพธิขึ้นให้เป็นสำนักงานในการประกาศพระ-ศาสนา ตลอดถึงการติดต่อกับชาวพุทธที่มีอยู่ทุกมุมโลก ทำให้การประกาศพระศาสนาได้คล่องตัวยิ่งขึ้น ผลงานของท่านธรรมปาละยังได้ฝังอยู่ลึกในความทรงจำของชาวพุทธทั้งหลายทั่วโลก

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระมูลคันธกุฎีสร้างขึ้นโดยศรัทธาของชาวพุทธ ท่านแรกที่บริจาคทรัพย์เป็นจำนวนถึง 100,000 รูปี คือสุภาพสตรีชาวอเมริกา (ที่ปรากฏชื่ออยู่แผ่นโลหะที่บรรจุนามของผู้บริจาคตรงประตูเข้า) มูลคันธกุฎีเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่รัฐบาลอินเดียได้มาจากเมืองตักสิลา (ปัจจุบันอยู่ในเขตของประเทศปากีสถานตะวันตก) โดยบรรจุไว้ในตู้นิรภัยอย่างดี ในวันเพ็ญเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ทางการจะจัดงานฉลองสมโภชอย่างใหญ่โต มีชาวพุทธทั่วทุกมุมโลกได้หลั่งไหลมาชุมนุมอย่างพร้อมเพรียงกัน กล่าวกันว่าพระบรมธาตุนี้เป็นของแท้จริงของพระพุทธองค์

จากมูลคันธกุฎีหลังใหม่ทางทิศเหนือจะมองเห็นต้นโพธิซึ่งท่านธรรมปาละ ได้นำกิ่งมาจากประเทศซีลอน มาปลูกไว้ในปี 2445 โพธิต้นนี้มาจากต้นพระศรีมหาโพธิเดิมที่พุทธคยา

ซึ่งพระนางสังฆมิตรา พระอรหันตี ราชบุตรีของพระเจ้าอโศกมหาราช ได้นำกิ่งจากพุทธคยาไปปลูกไว้ที่ซีลอนในคราวเสด็จเผยแพร่พระพุทธศาสนา ณ ประเทศซีลอน เมื่อ 2500 กว่าปีมาแล้ว โพธิต้นนี้ไม่เคยถูกทำลายแต่ประการใดเลย

ก่อนถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทางด้านซ้ายมือของถนนใหญ่ ห่างจากธัมเมกสถูปประมาณ 7 เส้น จะเห็นองค์สถูป "เจาคันธี" ตั้งอยู่บนเนินดินสูง ถ้าขึ้นไปบนสุดจะมองเห็นวิวป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เป็นทิวทัศน์ที่สวยงามมาก ลักษณะของสถูปทางสถาปัตยกรรมเป็นหอคอย 8 เหลี่ยม องค์สถูปเดิมนั้นพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างไว้บนเนินดินที่พระพุทธองค์ทรงพบปัญจวัคคีย์ครั้งแรก ในตอนค่ำขึ้น 14 ค่ำ เดือน 8 หลังตรัสรู้ เมื่อสถูปเดิมถูกพวกมุสลิมเตอร์กทำลายลง พระเจ้าอักบาร์ กษัตริย์มุสลิมผู้ครองอินเดียในยุคต่อมา โปรดให้ซ่อมแซมสร้างเสริมขึ้น โดยสร้างคร่อมสถูปเก่า ทั้งนี้เพื่อเป็นอนุสรณ์ ในโอกาสที่พระเจ้าหุมายุน พระราชบิดาที่เคยเสด็จหนีข้าศึกเข้าไปหลบซ่อนพระองค์ ณ สถูปนี้อย่างปลอดภัย

ภายหลังที่ทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้เสด็จไปป่าอิสิปตนมฤคทายวันด้วยพระบาท ซึ่งเป็นฤดูร้อนจัดของอินเดีย พระองค์คงจะต้องประสบความร้อนแรงของแสงแดดที่แผดเผา เข้าใจว่าพระองค์ทรงใช้เวลากลางคืนเป็นเวลาเดินทาง และทรงใช้เวลากลางวันเป็นเวลาพักผ่อนซึ่งอาจจะเป็นความจริงได้ แต่ถ้าพิจารณาถึงภูมิประเทศในสมัยนั้นว่า มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ก็คงจะกันแสงแดดอันร้อนได้บ้าง ฉะนั้นถ้าหากพิจารณาในแง่นี้ พระองค์คงใช้เวลากลางวันเดินทางทรงใช้เวลากลางคืนพักผ่อน ก็คงจะใกล้ความจริงบ้าง เพราะธรรมชาติสร้างกลางคืนไว้สำหรับพักผ่อนกายา

ถัดจากเจาคันธีไปได้ประมาณ 4 เส้นทางด้านซ้ายถนนอีกเช่นกัน ก็จะเห็นวัดไทยมฤคทายวันมหาวิหาร ซึ่งสร้างขึ้นด้วยศรัทธาของชาวพุทธจากไทย ตั้งอยู่ในเนื้อที่ 11 ไร่ ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างก่อสร้าง นับว่าชาวไทยเรามีวัดในอินเดียเป็นแห่งที่สอง ซึ่งต่อไปจะมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่พุทธศาสนาได้เป็นอย่างดียิ่ง ทั้งนี้เพราะผู้เป็นประธานในการสร้างได้

ตั้งจิตไว้อย่างแนบแน่นแล้วในอันที่จะทำดินแดนพุทธภูมิกลับมารุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาวพัสตร์อีกครั้ง นอกจากวัดไทยแล้วยังมีวัดพม่า วัดจีน วัดธิเบต สมาคมมหาโพธิของคณะสงฆ์ซีลอน ตั้งอยู่เรียงราย ณ บริเวณสารนาถ ยิ่งไปกว่านั้น ทางสมาคมมหาโพธิยังได้ตั้งโรงเรียนขึ้นตั้งแต่ชั้นประถมจนถึงชั้นเตรียมอุดมอีกด้วย เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่ท่านธรรมปาละ มีนักเรียนร่วม 2,000 กว่าคน ในจำนวนนั้นมีทั้งชาวพุทธและชาวฮินดู ส่วนครูผู้สอนนั้นเป็นชาวพุทธ นับว่าเป็นแนวคิดที่ดีที่จะได้ฝึกฝนเด็กให้รู้จักใช้ชีวิตที่ถูกต้อง และปลูกฝังประสบการณ์แก่เด็กในทางที่ชอบ และจะได้เป็นพลังอันสำคัญในการเผยแพร่สัจธรรมต่อไป

เมื่อกล่าวถึงสารนาถแล้วก็ควรจะกล่าวถึงเมืองพาราณสี เพราะเมืองพาราณสีเป็นเมืองเก่าแก่ เป็นจุดศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเมืองหนึ่ง ในสมัยพุทธกาลนั้นพาราณสีเป็นเมืองใหญ่ที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาแล้ว เป็นศูนย์กลางการพานิชย์ มีผ้ากาสีและเครื่องหอม เช่น แก่นจันทน์ ของแคว้นกาสี และปัจจุบันยังนิยมใช้กันอยู่ ตัวเมืองตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำคงคา ซึ่งเป็นแม่น้ำอันแสนจะศักดิ์สิทธิ์ของชาวฮินดู ระหว่างปากแม่น้ำวารณะ หรือวรุณกับปากแม่น้ำอสิ แม่น้ำสองสายนี้เป็นแม่น้ำเล็ก ๆ ซึ่งไหลลงมาออกแม่น้ำคงคาทางเหนือและใต้ของเมือง แม่น้ำอสิในปัจจุบันเป็นคลองเล็ก ๆ เข้าใจว่าเป็นคลองเพื่อระบายน้ำลงสู่แม่น้ำคงคา เพราะมีบ้านเรือนเต็มไปหมด เกือบจะไม่ทราบว่าแม่น้ำอสิอยู่ตรงไหน ส่วนแม่น้ำวรุณซึ่งอยู่ทางออกไปสารนาถ ยังมีน้ำขังอยู่ตลอดปี ยังใช้ประโยชน์ได้ ฉะนั้นพาราณสีจึงมีชื่อมาจากแม่น้ำสองสายนี้ (วารณ + อสิ = พาราณสี หรือวาราณสี) แต่ชื่อที่ทางการใช้คือ "วาราณสี บันรัส" (Banaras) หรือ บันเรส (Banares)

แม่น้ำคงคา ตามฝั่งจะมีท่าอาบน้ำ เรียกว่า ฆัต (CHAT) มีตึกหลังโต ๆ ตั้งเรียงรายเต็มไปหมด ถามดูได้ความว่าเป็นของมหาราชจากเมืองต่าง ๆ ที่มาสร้างไว้เป็นที่พักเวลามาอาบน้ำ ตัวตึกทำด้วยศิลาแลงก้อนโต ๆ ทั้งนั้น ท่าน้ำที่สำคัญและชาวฮินดูถือว่าศักดิ์สิทธิ์กว่าท่าอื่น ๆ คือท่าน้ำ "ทศวเมธ" และยังมีอีกหลายสิบท่า ท่าน้ำ "มณิกรรณิการ์" เป็นที่เผาศพ

ณ สถานที่แห่งนี้ไฟไม่เคยดับเลย เป็นเวลา 4,000 กว่าปีมาแล้ว ที่ชื่อว่า "มณิกรรณิการ์" เพราะเป็นชื่อต่างหูของพระศิวะ มีเรื่องเล่าในคัมภีร์ปุราณะว่า พระศิวะเสด็จมาที่นี่และต่างหูของพระองค์ข้างหนึ่งหลุดตกมา ณ ที่ตรงนี้ ฉะนั้น จึงชื่อว่า "มณิกรรณิการ์" ตามชื่อต่างหูนั้น และยังมีที่เผาศพอีกหลายแห่งเช่นกัน ชาวอินดูดูเหมือนว่าจะเห็นความตายเป็นเรื่องธรรมดาจริง ๆ พอมีการตายขึ้น ก็ยกใส่แคร่หามไปตามถนน มีญาติเดินนำตามศพมุ่งสู่แม่น้ำคงคา ผู้ที่จะร่วมขบวนมีเฉพาะผู้ชาย ผู้หญิงไม่เกี่ยวข้อง หรือถ้าคนมีเงินมากหน่อย ก็จ้างคนหามไป ในขบวนอย่างมากแค่แตรวงเท่านั้น ซึ่งไม่เหมือนกับบ้านเราใช้จ่ายฟุ่มเฟือยเหลือเกิน ของเขาอย่างดีก็เพียงแคร่เท่านั้นใช้หามไป ไม่ว่าเป็นเศรษฐีจะรวยสักปานใดก็ตาม ที่ดีกว่าคนจนก็ตอนที่ซื้อฟืนเผาได้มากหน่อยเท่านั้น ผู้เขียนได้ข้อคิดว่า "ทำไมตอนที่เป็น ๆ อยู่จึงแบ่งชั้นวรรณะกันเสียเหลือเกิน" ส่วนมากศพทุกรายยังสดเพราะกฎหมายอินเดียบังคับให้เผาภายใน 24 ช.ม. สอบถามผู้รู้บอกว่าที่เผาภายใน 24 ช.ม. นั้น ก็เพราะญาติพี่น้องของผู้ตายจะทานข้าวไม่ได้ นอกจากจะทำการเผาศพเสร็จเรียบร้อยแล้ว เป็นการไว้ทุกข์ให้แก่ผู้ตาย นี่เป็นเหตุผลที่ได้จากคำบอกเล่าของผู้รู้ อาจจะเป็นอย่างคำบอกเล่า เพราะไม่เคยปรากฏว่าเห็นคนอินเดียไว้ทุกข์ด้วยชุดดำอย่างที่บ้านเราทำกันนาน ๆ ศพผู้ชายจะคลุมด้วยผ้าขาว ศพหญิงจะคลุมด้วยผ้าสี ส่วนนักบวช หญิงพรหมจารี คนถูกฟ้าผ่า งูเห่ากัดตาย เด็กตาย เขาจะถ่วงน้ำ โดยมัดก้อนหินไว้ตรงหว่างหลัง ใส่เรือลงไปที่ลึกหน่อยก็โยนลงน้ำเลย เป็นภักษาหารอันโอชะของปลาไป บางทีมัดไม่เรียบร้อยศพลอยอืดขึ้นมา ศพอย่างนี้ก็เป็นอาหารของแร้งตามระเบียบ ผู้เขียนเห็นบ่อยครั้งลักษณะของศพที่ลอยขึ้น ได้แต่ปลงอนิจจังไปตามเรื่อง ระหว่างเดินทางไปสู่ฌาปนสถานคนที่ร่วมในขบวนจะพากันกล่าวคำสรรเสริญพระเจ้าไปตลอดทาง ร้องเป็นประโยคเดียวว่า "รามะ นามะ สัตยะ แฮ่" แปลว่า "พระรามเท่านั้นที่ซื่อสัตย์ ไม่สูญ" เดินร้องไปจนถึงที่แล้วก็มอบศพให้แก่สัปเหร่อ ๆ จะนำศพไปจุ่มน้ำตามระเบียบ ต่อจากนั้นก็ยกศพวางบนกองฟืนที่ทำขึ้นอย่างง่าย ๆ โดยไม่พิถีพิถันอะไรมากนัก จำนวนฟืนจะมากน้อยขึ้นอยู่กับฐานะของผู้ตายและเจ้าภาพ แล้วเอาน้ำมันเนยราดลงไปบนศพ จุดไฟลุกพรึบขึ้น อังคาร

เถ้าถ่านอัฐิทิ้งลงแม่น้ำคงคาหมด คนฮินดูถือว่าการเก็บอัฐิไว้นั้น ถือว่าเป็นบาปหนักถึงขั้นอดขึ้นสวรรค์ทีเดียว เล่ากันว่าในสมัยก่อนหากสามีถึงแก่กรรมก่อนภรรยา สตรีชาวฮินดูได้ชื่อว่ามีความรักและซื่อสัตย์ต่อสามีของตน เธอไม่อาจอยู่เป็นหญิงหม้ายตลอดชีวิตได้ ตัวเธอพร้อมที่จะเข้าสู่เชิงตะกอนเผาตัวเองพร้อมกับสามี คิดว่าอยู่ก็ไม่มีประโยชน์อันใด จะแต่งงานครั้งที่สองก็ไม่ได้ สมัยต่อมาพิธีโดดกองไฟเพื่อเผาตัวเองตามสามีไม่มีให้เห็นอีกแล้ว พิธีอันนี้เรียกว่า "ซัททิ" (SUTTEE) เป็นพิธีหวาดเสียวพอดู ไม่มีใครนำมาใช้อีกแล้ว

ฝั่งแม่น้ำคงคาด้านเมืองพาราณสี เป็นฝั่งของชาวสวรรค์ ส่วนฝั่งตรงกันข้ามไม่มีบ้านเรือนมีแต่ทรายชนิดดีเท่านั้น เป็นฝั่งนรก เขาถือกันอย่างนี้ แต่กระนั้นก็ตาม พวกชาวสวรรค์ ก็ยังอุตส่าห์ไปขนทรายจากฝั่งนรกมาสร้างบ้านเรือนกันทุกวันมิได้ขาด ช่างเบียดบังเอาทรัพย์สินของชาวนรกกันเสียจริง มิหนำซ้ำยังถูกเรียกว่านรกเสียอีกด้วย ช่างไม่มีความยุติธรรมเสียเลย. ห่างจากแม่น้ำคงคาอันแสนจะศักดิ์สิทธิ์ของชาวฮินดูประมาณไมล์ครึ่ง เป็นสถานที่ตั้งของมหาวิทยาลัย บันรัส (Banaras Hindu University) เป็นมหาวิทยาลัยที่ใหญ่ที่สุดในอินเดีย และสมบูรณ์แบบ การบริหารงานขึ้นตรงต่อรัฐบาลกลาง มหาวิทยาลัยที่มีอยู่ในอินเดียประมาณ 50 มหาวิทยาลัย มีเพียง 5 มหาวิทยาลัยเท่านั้น ที่รัฐบาลกลางเข้ามาควบคุม นอกจากนั้น เป็นของรัฐบ้าง ของเอกชนบ้าง มหาวิทยาลัยบันรัสตั้งอยู่ในเนื้อที่ 2,000 เอเคอร์ สร้างขึ้นใน ค.ศ. 1904 โดยมีท่านบัณฑิต "มาลวียะ" เป็นผู้ริเริ่ม และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาให้เจริญ แต่ก่อนนั้นมีเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของอังกฤษ เป็นต้นว่า นักการศึกษา นักเศรษฐศาสตร์ บริหารงาน ต่อมาได้ปล่อยให้รัฐบาลอินเดียบริหารเองหลังได้รับเอกราชแล้ว มีนักศึกษาจากทั่วทุกมุมโลกเดินทางเข้ามาศึกษา นับว่าเป็นมหาวิทยาลัยที่เจริญทางด้านวิชาการแห่งหนึ่ง... ผู้เขียนได้นำท่านผู้อ่านชมเมืองพาราณสี–ล่องแม่น้ำคงคาดูเขาเผาศพกัน–ตลอดถึงได้ลอยบาปกันแล้ว ก็ขอนำท่านผู้อ่านไปสารนาถอีกครั้ง เพื่อท่านผู้อ่านจะได้มีโอกาสไปฟังพระธรรมเทศนากัณฑ์แรก และจะได้มีโอกาสถวายบังคมลาพระพุทธองค์กลับเมืองไทย ณ สถานที่นี้เลย.

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า "สารนาถ" เป็นสถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดง "พระธรรมจักกัปปวัตนสูตร" ซึ่งเป็นเทศนากัณฑ์แรกในโลก แก่ปัญจวัคคีย์ ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ก่อน พ.ศ. 45 ปี เป็นการแสดงธรรมครั้งสำคัญที่สุด เป็นการเบิกศักราชวิทยาศาสตร์ทางจิตใจเป็นครั้งแรก โดยมีสาระสำคัญดังนี้คือ

1. ทรงชี้ทางที่ผิด อันได้แก่ "กามสุขัลลิกานุโยค" การประกอบตนให้หมกมุ่นในกาม และ "อัตตกิลมถานุโยค" การทรมานตนให้ลำบาก ทั้งสองอย่างนี้ว่า เป็นส่วนสุดที่บรรพชิตไม่ควรเสพ ไม่ควรดำเนิน แล้วทรงแสดง "มัชฌิมาปฏิปทา" ข้อปฏิบัติสายกลาง ได้แก่มรรคมีองค์ 8 ว่า พระองค์ได้ปฏิบัติมาแล้ว และเป็นไปเพื่อความหลุดพ้น

พระพุทธองค์ตรัสอธิบายว่า มีทางอยู่ 3 สาย คือ สายที่ 1 หย่อนเกินไป เรียกว่า "กามสุขัลลิกานุโยค" แปลว่า การทำตนให้หมกมุ่นด้วยกามสุข, สายที่ 2 ตึงเกินไป เรียกว่า "อัตตกิลมถานุโยค" การประกอบตนไว้ในความลำบาก หรือการประกอบการทรมานตน ได้แก่การกระทำของพวกที่ชอบทรมานตนด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นต้นว่า ยืนขาเดียว, เปลือยกาย, ถอนผม, ไม่สวมรองเท้า, เอาขี้เถ้าทาตัว, (ในปัจจุบันการกระทำดังกล่าว ยังพอหาดูได้ในอินเดีย โดยเฉพาะในฤดูหนาว ริมฝั่งแม่น้ำคงคา จะมีพระฮินดูนิกายต่าง ๆ มาจากที่ต่าง ๆ เพื่อหลบหนาวเป็นจำนวนมาก) เพื่อให้บรรลุสิ่งที่ตนประสงค์ สายที่หย่อนเกินไป และตึงเกินไปทั้ง 2 นี้ เป็นสายที่เรียกว่า "อันตะ" สุดโต่ง บรรพชิตไม่ควรดำเนิน, มีทางสายกลางอยู่ในระหว่างทางสุดโต่งทั้ง 2 นั้น ที่บรรพชิตควรดำเนิน คือ มรรค 8

การที่พระพุทธองค์ทรงชี้ทางแก่บรรพชิตนั้น เพราะต้องการให้ผู้มุ่งออกจากทุกข์ ซึ่งบวชแล้วให้ตระหนักว่า การที่คนออกบวชก็เพื่อออกจากกาม หากยึดทางสุดโต่ง คือกามสุขัลลิกานุโยค อยู่ แม้กายจะออกจากกามแล้ว แต่ใจยังติดอยู่ ก็ไม่ผิดอะไรกับไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง แม้ไม่เปียกน้ำก็สีให้เกิดไฟไม่ได้ และหากยังเดินสุดโต่ง คือ อัตตกิลมถานุโยค การทรมานให้ลำบาก ก็เป็นการเปล่าประโยชน์ เพราะไม่ได้ทำให้ใจพ้นกิเลสเลย (โปรดทราบด้วยว่าอริยสัจเป็นธรรมสูงสำหรับผู้มุ่งพ้นจากโลกจริง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนตรัสรู้) หรือเปรียบ

เหมือนพิณ 3 สาย สาย 1 ขึงตึงเกินไป, สาย 1 ขึงหย่อนเกินไป อีกสาย 1 ขึงแต่พอดี สายที่หย่อนเกินไปจะดีดไม่ดัง ที่ตึงเกินไปดีดเข้าก็จะขาด สายที่ขึงแต่พอดี จึงดีดมีเสียงดังไพเราะ หนทาง 3 สาย ซึ่งหย่อนเกินไปทางกาม ตึงเกินไปทางทรมานตน อีกสาย 1 เป็นกลาง ๆ ก็เช่นเดียวกับพิณ 3 สาย นี้

2. ทรงแสดง อริยสัจ 4 คือ ทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

3. และทรงแสดงว่า พระองค์รู้ตัวอริยสัจ 4, ทรงรู้หน้าที่อันควรทำในอริยสัจ 4, ทรงรู้ว่าได้ทรงทำหน้าที่ในอริยสัจ 4 เสร็จแล้ว และทรงแน่พระทัยว่า ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมา-สัมโพธิญาณแล้ว อันแสดงว่าทรงปฏิบัติจนได้ผลด้วยพระองค์เอง

ดังกล่าวมานี้ เป็นสาระสำคัญใน "พระธรรมจักกัปปวัตนสูตร" เราจะเห็นว่าคำสอนที่พระองค์ทรงสอนไปนั้น เป็นการสอนอย่างรับผิดชอบ โดยไม่ต้องอ้างเอาพระเจ้าที่ไหน ถ้าหากว่าพิจารณาถึงวิธีการสอนอย่างละเอียดแล้ว จะเห็นได้ว่า ในการสอนให้ผู้ฟังตรองตามเห็นจริงได้นั้น พระพุทธองค์ทรงเลือกสอนเฉพาะธรรมะ ที่ควรรู้ควรเห็น โดยไม่สอนปัดสอนซัดพอเอาตัวรอดไปชั่วครั้งชั่วคราว ทรงแสดงเหตุผลอย่างเคร่งครัด อันที่จริงเมื่อพระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องใด ก็ทรงรับผิดชอบในคำสอนนั้นเอง จากหลักฐานในพระไตรปิฎก กล่าวถึงผู้คัดค้านพระพุทธองค์ โดยจะลองดีหรือมีความสงสัยก็ตาม ข้อความนั้น ย่อมมีทั้งคำถามและคำตอบโดยละเอียด อย่างใน อุปาลิสูตร เป็นต้น เราจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเอาชนะผู้ที่คัดค้านนั้นด้วยเหตุด้วยผลเสมอไป และด้วยเหตุผลอย่างไร ไม่ใช่พูดเพียงว่า มีคนมาโต้แย้งแล้วก็แพ้พระพุทธองค์ เป็นการรวบหัวรวบหางให้ผ่านพ้นไปเฉย ๆ

ถ้าจะพูดถึงหลักคำสอน ก็ทันเหตุการณ์อยู่เสมอ และหากจะพูดว่า คำสอน ของพระพุทธองค์มีลีลาเป็นวิทยาศาสตร์ ก็คงจะไม่มีท่านใดคัดค้าน หรือหากจะเกิดมีการคัดค้านขึ้นก็คงจะมีขึ้นด้วยเหตุว่า มีอวิชชามาปิดบังไว้เท่านั้น เพราะเราท่านทั้งหลายต่างก็เป็นปุถุชนกันทั้งนั้น ที่ว่าคำสอนของพระพุทธองค์มีลีลาเป็นวิทยาศาสตร์นั้น ตัวอย่างที่เห็นได้จากพระดำรัสบางตอนในพระธรรมจักกัปปวัตนสูตรนี้เอง คือ...

เรื่องการสอนทางสายกลาง ซึ่งไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป เป็นการไม่ตกอยู่ในฝ่ายสุดโด่ง ก็ดี คำสอนเรื่อง "มัตตัญญุตา" ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือความพอเหมาะพอควรก็ดี ก็มีลีลาเป็นวิทยาศาสตร์ ก็เพราะว่าในทางวิทยาศาสตร์เองถึงกับมีเครื่องมือต่าง ๆ เพื่อเป็นมาตรวัดความพอเหมาะพอดี เช่น เครื่องวัดอุณหภูมิ เครื่องวัดความเร็วของแสง–เสียง เครื่องวัดความชื้น เป็นต้น ก็เพราะว่า ความพอเหมาะพอดี ย่อมเป็นเครื่องป้องกันความผิดพลาดได้เป็นอย่างดี

คำสอนของพระพุทธองค์ อาศัยหลักเหตุผลอย่างเคร่งครัด ซึ่งเหตุผลนั้นต้องเป็นเรื่องที่ต้องประจักษ์โดยทางอายตนะทั้งสิ้น จะเดาผลจากเหตุ หรือเดาเหตุจากผลก็หามิได้ คำสอนของพระองค์แนะให้สังเกตว่า ผลทั้งหลายย่อมเนื่องมาจากเหตุ เกิดกับเหตุ และดับกับเหตุ หลักเหตุผลนี้พระองค์ได้ตรัสไว้โดยตลอด เราจะเห็นได้จากคำสอนเรื่อง อริยสัจ 4 คือ...

1. ทุกข์คือผล
2. ทุกข์สมุทัยคือเหตุ (เป็นเหตุ 2 ผล 2)
3. มรรคคือเหตุ และ
4. นิโรธ เป็นธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลพ้นจากความผิด ความถูก ความดี หรือความชั่วโดยประการทั้งปวง (อากาศอันเป็นความว่างเปล่าก็เป็นผลของเหตุ คือการปราศจากรูปธาตุใด ๆ)

หรือ

1. แสดงผล คือความทุกข์ ว่าได้แก่อะไร
2. แสดงเหตุ คือความทะยานอยาก ว่าทำให้เกิดทุกข์
3. แสดงผล คือความดับทุกข์ ว่าได้แก่ดับความทะยานอยากเสียได้ และ
4. แสดงเหตุ คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ที่เรียกว่า มรรค 8.

แทนที่เราจะมาคิดเก็งเอาความจริงว่า เหตุนี้ควรให้ผลอย่างไร ผลนี้ควรเกิดจากเหตุอะไร แต่พระพุทธองค์กลับสอนว่า ธรรมต่าง ๆ ที่เป็นสัจจะ อันสังเกตได้ทางอายตนะเป็นปัจจัยอาศัยกันอย่างไรบ้าง หลักคำสอนที่เลิศอีกอย่างหนึ่งคือ "ปัจจยาการ". หรือ "ปฏิจจสมุปบาท"

คือหลักความจริงที่แสดงเหตุผลที่สืบเนื่องกันเป็นลูกโซ่ อาศัยกันและกันเกิดขึ้น อันไม่มีแสดงไว้ในลัทธิใด ๆ เลยในโลก มนุษย์เพิ่งมาเข้าใจเหตุผลแบบลูกโซ่เมื่อสามารถทำระเบิดปรมาณูได้แล้วนี่เอง

ฉะนั้น การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอริยสัจ 4 และมัชฌิมาปฏิปทาทางสายกลางในเทศนากัณฑ์แรกของพระองค์นั้นจึงเป็นการเบิกศักราชวิทยาศาสตร์ทางจิตใจขึ้น และจากการที่คำสอนของพระองค์มีคุณลักษณะพิเศษคือไม่ให้เชื่ออย่างงมงาย นิยมให้มีการค้นคว้าพิสูจน์นั้นย่อมแสดงว่าคำสอนของพระองค์ได้นำแนวทางวิทยาศาสตร์มาก่อนที่วิทยาศาสตร์ของโลกจะเกิดขึ้นเป็นเนื้อเป็นตัวขึ้นอย่างไร

บรรดาวิทยาทั้งหมด วิทยาของพระองค์เป็นเอก ไม่มีการกลัวต่อการพิสูจน์ แม้วิทยาของวิทยาศาสตร์ทั้งหมดก็ย่อมดำเนินตามรอยของพุทธ มีหลักฐานอ้างอิง ทนต่อการพิสูจน์ ผู้มีปัญญานำตนเองไปในโลก ด้วยการพิสูจน์เหตุผลของนักวิทยาศาสตร์ชาวตะวันตกแล้วจะไม่หยุดยั้งเสียแต่เพียงเท่านั้น เพราะความจริงของชีววิทยาและวิทยาที่สูงสุดยังมีอยู่มากมาย ที่ปราชญ์ตะวันตกยังไม่สามารถชี้แจงได้

แต่หลักวิทยาที่ประเสริฐเหล่านี้ ได้มีอยู่พร้อมแล้วในหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธ-เจ้า ขอวิทยาที่สูงสุดจงเจริญ ขอคำสอนของพระพุทธองค์จงเจริญ จงเจริญด้วยการพิสูจน์ค้นคว้า เผยแผ่ของผู้รักความจริงทั้งหลายด้วยเทอญ

จิรํ ติฏฺฐตุ สทฺธมฺโม
โลเก ภูตา สุขี สทา

ขอพระสัทธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจงดำรงอยู่สิ้นกาลนาน ขออำนาจแห่งพระสัทธรรมนั้น จงบันดาลให้สาธุชนทั้งหลายเป็นอยู่ในโลกด้วยความสงบสุขในกาลทุกเมื่อเทอญ.

(โดยเหตุที่ผู้เขียนมิได้กล่าวคำนำไว้ จึงขอชี้แจงไว้ท้ายเรื่องกับหน้าที่อ้างหนังสือประกอบในการเขียนนี้)

เรื่องที่ผู้เขียนได้เรียบเรียงเขียนนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์บ้าง ภูมิศาสตร์บ้าง และมีคติธรรมแทรกลงไปตามที่เห็นว่าเหมาะสม ถ้าหากเกิดมีการผิดพลาดประการใดขึ้น หรือเกิดขึ้นเพราะความไม่รู้ของผู้เขียนเองแล้วไซร้ ผู้เขียนขอน้อมรับผิดแต่ผู้เดียว

และถ้าหากคุณประโยชน์จากเรื่องนี้อันจะพึงมีแล้วไซร้ ผู้เขียนขอตั้งจิตน้อมอุทิศกุศลถวายแด่พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระราชวรเวที องค์อุปัชฌาย์ผู้ได้ถึงแก่มรณภาพไปแล้ว ขอดวงวิญญาณของพระเดชพระคุณจงไปสู่สุคติภูมิด้วยเทอญ

หนังสือประกอบในการเขียน

1. ตามรอยพระพุทธองค์ โดย สารนาถ
   สำนักพิมพ์คลังวิทยา (เล่มที่ 5)
2. หนังสือวิสุทธิมรรค ภาค 2 (อภิญญานิเทศ)
   โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพ ฯ 2512
3. Vj. Srivastava, A Guide to Kapilavastu and Lumbini, Published by Vj. Srivastava, c/o Tara Publications, Kamacha, Varanasi. 1971 C.E., 2515 B.E.
4. Development of Buddhism in Uttar Pradesh, by Nalinaksha Dutt and Krishna Datta Bajpai, Publication Bureau Government of Uttar Pradesh 1959.
5. หนังสือแผนที่ นิวทัชมาฮาล 1975,
   สำนักพิมพ์ โอเรียน ลองแมน มัทราส.
6. Asok, by R.K. Mookerji, Motilal Banarsidass, Bungalow Road, Jawahar Nagar, Delhi–6, 1962.

จูฬกัมมวิภังคสูตร

เรียบเรียงโดย

พระมหาโกสิทธิ์ สุจิตฺโต ป.ธ. 9

คำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมดที่ทรงแสดงไว้ในที่ต่าง ๆ ด้วยเหตุที่ทรงปรารภต่าง ๆ กันนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์ผู้ร้อยกรอง–พระธรรมวินัยนับตั้งแต่ปฐมสังคายนาเป็นต้นมา ซึ่งครั้งนั้นได้มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ร้อยกรองพระธรรมวินัยจัดเป็นหมวดหมู่ประมวลลงได้เป็นหมวดใหญ่ ๆ 3 หมวด เรียกว่า "ปิฎก" คือ พระสุตตันตปิฎก 1 พระวินัยปิฎก 1 พระอภิธรรมปิฎก 1 คำสอนที่ทรงแสดงเพราะปรารภเหตุคือบุคคลหรือเรื่องราวต่าง ๆ เป็นต้นทั้งหมด ท่านรวบรวมเข้าไว้ในพระสุตตันตปิฎก คำสั่งที่เป็นพุทธอาณาทรงวางไว้เป็นกฎ ระเบียบแบบแผน เพื่อให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามแม้จะมองไม่เห็นคุณประโยชน์ก็จำต้องปฏิบัติตาม หากล่วงละเมิดก็มีโทษหนักเบาตามฐานานุรูป เช่นนี้ท่านรวบรวมเข้าไว้ในพระวินัยปิฎก คำสอนที่ทรงแสดงแต่ธรรมะล้วน ๆ ไม่ได้ทรงปรารภเหตุอื่น ๆ ที่จัดเป็นปรมัตถธรรมทั้งหมด ท่านรวบรวมเข้าไว้ในพระอภิธรรมปิฎก ฯ

พระธรรมเทศนาเรื่องพระสูตรต่าง ๆ ที่นับเนื่องอยู่ในพระสุตตันตปิฎกนั้น มีเหตุเกิดขึ้น 4 ประการด้วยกันคือ เกิดขึ้นด้วยอัธยาศัยของพระองค์เอง 1 เกิดขึ้นด้วยอัธยาศัยของผู้อื่น 1 เกิดขึ้นด้วยมีเหตุ 1 เกิดขึ้นด้วยการซักถาม 1 จูฬกัมมวิภังคสูตรนี้ ก็เกิดขึ้นด้วยการซักถาม คือ สุภมาณพบุตรโตเทยยพราหมณ์ทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ

อุปปัตติกถาโดยสังเขป

สมัยหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยับยั้งอยู่ในเมืองสาวัตถี ที่พระเชตวันมหาวิหารอารามที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย อนึ่ง เมืองนี้ที่ได้ชื่อว่า สาวัตถี นั้น เพราะตั้งชื่อตามนามของสวัตถะฤาษี ด้วยว่าก่อนที่จะสร้างเมืองนี้ ที่ตรงนั้นเป็นที่อยู่ของฤาษีชื่อว่า

"สวัตถะ" เมื่อสร้างเมืองแล้วจึงตั้งชื่อตามนามของฤาษีว่า "สาวัตถี" อารามที่ชื่อว่า เชตวันนั้น เดิมทีพื้นที่อารามทั้งหมดเป็นที่สวนของเจ้าเชต นายสุทัตต์ผู้มีสมบัติมหาศาล ต้องการสร้างอารามถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงขอซื้อที่สวนจากเจ้าเชต ในราคาที่แพงที่สุด คือต้องเอาเงินมาเรียงปูให้เต็มพื้นที่สวนทั้งหมด เจ้าเชตจึงยอมขายให้ นายสุทัตต์สิ้นเงินไปถึง 54 โกฏิ (540 ล้าน) ซื้อแล้วสร้างเป็นวิหารถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ตรงที่ซุ้มประตูวัดเจ้าเชตไม่ยอมขาย ยกให้เปล่า ๆ ไม่เอาเงิน เพียงแต่ขอจารึกชื่อไว้ให้ปรากฏในพระศาสนาเท่านั้น วิหารนั้นจึงได้ชื่อว่า พระเชตวัน มาจนกระทั่งบัดนี้ ฯ นายสุทัตต์ผู้สร้างวัดนั้นร่ำรวยมากและมีศรัทธาสร้างโรงทานไว้เป็นประจำ มีอาหารให้คนยากจนรับประทานอยู่เนืองนิตย์มิได้ขาด คนทั้งหลายจึงขนานนามตามคุณสมบัติอันนี้ว่า อนาถบิณฑิกเศรษฐี และเป็นชื่อที่ปรากฏตลอดมาจนกระทั่งบัดนี้ ฯ

ในเมืองสาวัตถีนี้ มีบ้านพราหมณ์อยู่บ้านหนึ่งซึ่งมีอันจะกิน มีทรัพย์สินมากมาย ตั้งอยู่ไม่ไกลจากวัดพระเชตวันนัก เจ้าของบ้านชื่อว่า โตเทยยพราหมณ์ มีบุตรชายอยู่คนหนึ่งชื่อว่า สุภมาณพ โตเทยยพราหมณ์นั้นแม้จะมีทรัพย์มาก แต่ก็เป็นคนตระหนี่จัด ถึงบ้านจะอยู่ใกล้วัดก็ไม่เคยทำบุญ พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์บิณฑบาตผ่านหน้าบ้านบ่อย ๆ ก็ไม่เคยใส่บาตรแม้แต่ทัพพีเดียว เพราะความตระหนี่ถี่เหนียว แม้จะกินจะใช้ก็เป็นไปด้วยความอัตคัด สมบัติที่มีค่าต่าง ๆ ก็เอาไปฝังไว้ตามพื้นดินเพื่อซุกซ่อน เพราะเกรงว่าลูกเมียจะผลาญ ครั้นจำเนียรกาลนานมา โตเทยยพราหมณ์ก็ตายลงโดยที่ไม่ได้บอกให้ลูกเมียทราบว่า สมบัติฝังไว้ที่ใดบ้าง ทั้งนี้ก็เพราะกลัวว่าลูกเมียจะไปนำเอามาใช้จ่ายให้หมดไป จิตใจของเขาก็ประวัติอยู่แต่ทรัพย์สมบัติ แม้ว่าจะตายก็ไม่วายเป็นห่วงทรัพย์ เพราะเหตุนี้เองวิญญาณของเขาจึงวนเวียนอยู่กับทรัพย์สมบัติ และแสวงหาที่เกิดอยู่ใกล้ ๆ กับทรัพย์นั้น บังเอิญขณะนั้นแม่สุนัขตัวหนึ่งที่โตเทยยพราหมณ์เลี้ยงไว้ที่บ้านนั้นกำลังจะตั้งท้อง วิญญาณของโตเทยยพราหมณ์จึงเข้าไปถือปฏิสนธิในท้องของสุนัขนั้น ครั้นถึงกำหนดแม่สุนัขก็ตกลูกออกมาเป็นสุนัขเพศผู้และเป็นลูกโทนตัวเดียว สุภมาณพผู้บุตรของโตเทยยพราหมณ์มีความรักเอ็นดูในลูกสุนัขนั้นมาก เขาเลี้ยงไว้ด้วยความทะนุถนอม ให้กินให้นอนบนบ้าน อาบน้ำอาบท่าให้เหมือนสุนัขนั้นเป็นลูกของตนเอง อยู่มาวันหนึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระอานนท์เถระ เสด็จเข้าไปบิณฑ-

บาตรผ่านหน้าบ้านของสุภมาณพ ขณะนั้นลูกสุนัขตัวนั้นวิ่งออกมาเห่าพระพุทธองค์ พระองค์ทรงยิ้มและแย้มพระโอฐตรัสเปรย ๆ กับลูกสุนัขนั้น พอให้พระอานนท์และภิกษุผู้ตามเสด็จได้ยินว่า "โธ่ โตเทยยพราหมณ์เอ๋ย เมื่อครั้งเป็นมนุษย์เจ้าไม่เคยทำบุญกุศลเลย ตายแล้วกลับมาเกิดเป็นสุนัขอยู่ที่บ้านของตัวเอง" ตรัสเท่านั้นแล้วก็ผ่านเลยไป ฝ่ายลูกสุนขนั้นพอรู้ว่าพระพุทธเจ้ารู้จักตัวแล้วก็กลับเข้าบ้านด้วยความหงอยเหงาเศร้าใจ ไม่ยอมขึ้นไปนอนบนบ้านอย่างที่เคยมา กลับไปนอนคลุกขี้เถ้าตรงที่เขาเคยก่อไฟเหมือนสุนัขธรรมดา แม้คนรับใช้ในบ้านที่เคยดูแลจะนำไปอาบน้ำแล้วให้อยู่บนบ้านก็ไม่ยอมอยู่ วิ่งลงมานอนที่กองขี้เถ้าอีก ครานั้นสุภมาณพกลับจากทำธุรกิจนอกบ้านมาพบเข้า เห็นสุนัขมีอาการหงอยเหงานอนคลุกขี้เถ้าซึ่งผิดปกติ จึงดุคนรับใช้ว่าไม่ดูแล เมื่อคนรับใช้บอกว่ามนไม่ยอมนอนบนบ้านเหมือนเดิม เขาก็คิดแปลกใจจึงถามคนรับใช้ว่า "เมื่อเช้านี้มีอะไรผิดปกติหรือ" คนรับใช้บอกว่า "อย่างอื่นไม่มี นอกจากพระสมณ-โคดมเข้ามาบิณฑบาตแล้วสุนัขนี้เห่า ท่านพูดว่า โธ่ โตเทยยพราหมณ์เอ๋ย เมื่อครั้งเป็นมนุษย์เจ้าไม่เคยทำบุญกุศลเลย ตายแล้วกลับมาเกิดเป็นสุนัขอยู่ที่บ้านของตัวเอง" เท่านั้น. สุภมาณพพอได้ฟังดังนั้นก็เป็นเดือดเป็นแค้น หาว่าพระพุทธเจ้าดูถูกพ่อของตัวว่ามาเกิดเป็นหมา จึงรีบไปยังพระเชตวันวิหาร หวังจะต่อว่าต่อขานพระพุทธองค์ให้สมแค้น ครั้นไปถึงยังที่พระองค์ประทับ เขาก็ระบายความแค้นด้วยวาจาที่ไม่ค่อยเคารพนักว่า "พระโคดม ทำไมท่านจึงดูถูกพ่อของเราว่ามาเกิดเป็นหมา พ่อของเราเป็นผู้สูงศักดิ์มีชาติเชื้อเป็นพราหมณ์ เหตุไฉนจึงจะต้องมาเกิดเป็นหมา ท่านรู้ดีอย่างไรจึงพูดเช่นนั้น". พระพุทธองค์มิได้ทรงตอบโต้ทันทีทันใด ปล่อยให้เขาระบายความในใจให้สมแค้นแล้วจึงตรัสว่า "ดูกรมาณพ เราจะยังไม่บอกว่า พ่อของเธอกลับมาเกิดเป็นสุนัขนั้น จริงหรือไม่ แต่จะขอให้เธอได้พิสูจน์ด้วยตนเอง ขอถามหน่อยว่า "เมื่อครั้งพ่อเธอยังมีชีวิตอยู่นั้น สมบัติต่าง ๆ มีไม้เท้าทอง น้ำเต้าทองเป็นต้น เธอเคยเห็นไหม ?" เขาทูลตอบว่า "เคยเห็นพระเจ้าข้า." "เมื่อพ่อตายไปแล้ว ของเหล่านั้นยังคงเห็นอยู่หรือ ?." เขาทูลว่า "ไม่เห็นพระเจ้าข้า". พระพุทธองค์จึงทรงแนะเขาต่อไปว่า "ให้เธอกลับไปบ้านแล้วจัดการเอาสุนัขอาบน้ำ หาอาหารให้กิน ในขณะที่สุนัขกำลังกินอาหารอยู่นั้น ให้เธอกระซิบถามใกล้ ๆ หูมันว่า พ่อ พ่อ สมบัติมีไม้เท้าทองเป็นต้น พ่อเอาไปฝังไว้ที่ไหน ?". ถ้าสุนัขวิ่งไปทางไหนให้เธอตามไปด้วย สุนัขเอาเท้าคุ้ยดินลงตรงไหนให้เธอเอาจอบขุดลงตรงนั้น แล้ว

เธอจะได้รู้ความจริงด้วยตนเอง" ฯ เขาจึงกลับไปบ้านแล้วทำตามที่พระพุทธองค์แนะนำทุกประการ ในขณะที่เขากระซิบถามใกล้หูสุนัขนั้น สุนัขดีใจที่ลูกชายรู้จักตัวเอง จึงออกวิ่งนำหน้าไปยังที่ฝังทรัพย์แล้วเอาเท้าคุ้ยดินลงตรงนั้น สุภมาณพเอาจอบขุดดูก็ได้พบสมบัติมีเงินหนึ่งพัน กะหาปนะ ไม้เท้าทอง น้ำเต้าทองเป็นต้น จึงขนสมบัตินั้นกลับมาบ้านแล้วนั่งจินตนาการว่า "โอน่าอัศจรรย์จริง พระสมณโคดมนี้ หยั่งรู้ดินฟ้ามหาสมุทร เรื่องราวสุดที่คนในโลกนี้จะรู้ได้ ท่านก็ยังรู้ได้ จำเราจะต้องเข้าไปเฝ้าเพื่อทูลถามให้รู้รายละเอียด" ฯ เรื่องราวที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นปฐมเหตุให้พระพุทธองค์ตรัสเทศนาจูฬกัมมวิภังคสูตรดังจะกล่าวต่อไปนี้

พระสูตร

ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีในพระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล สุภมาณพบุตรโตเทยยพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ ได้ทักทายปราศรัยใช้ถ้อยคำเป็นเหตุให้ระลึกถึงกันกับพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่เหมาะสมข้างหนึ่ง ฯ พอนั่งเรียบร้อยแล้ว สุภมาณพจึงได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ให้พวกมนุษย์เกิดมาเป็นคนเลวและประณีตต่าง ๆ กัน คือ

คนบางพวกมีอายุสั้น	บางพวกมีอายุยืน
คนบางพวกมีโรคมาก	บางพวกมีโรคน้อย
บางพวกมีผิวพรรณขี้เหร่	บางพวกมีผิวพรรณงดงาม
บางพวกมีศักดาน้อย	บางพวกมีศักดามาก
บางพวกยากจน	บางพวกร่ำรวย
บางพวกเกิดในสกุลต่ำ	บางพวกเกิดในสกุลสูง
บางพวกมีปัญญาน้อย	บางพวกมีปัญญามาก

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้คนเกิดมาเป็นคนเลวและประณีตต่างกันอย่างนี้ ฯ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า "ดูกรมาณพ สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นผู้ให้ผล มีกรรมเป็นแดนเกิด มีกรรมเป็นผู้ติดตาม มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและและประณีตได้ ฯ

สุภมาณพกราบทูลว่า "เมื่อพระโคดมผู้เจริญ ตรัสอุเทศโดยย่อ ไม่จำแนกเนื้อความโดยพิสดาร ข้าพระองค์ก็ไม่เข้าใจความหมายโดยพิสดารได้ ขอพระโคดมผู้เจริญได้โปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยประการที่ข้าพระองค์จะพึงเข้าใจความหมายแห่งอุเทศนี้ โดยพิสดารด้วยเถิด ฯ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ดูกรมาณพ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจะกล่าวต่อไป" ฯ สุภมาณพทูลรับว่า "ดีแล้ว พระเจ้าข้า" ฯ พระพุทธองค์จึงตรัสต่อไปว่า "ดูกรมาณพ คนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม เป็นผู้มักฆ่าสัตว์ เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือดหมกมุ่นในการประหัดประหาร ไม่มีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ เขาตายไป ก็จะเข้าถึง อบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมอันนั้น ที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากเขาตายไป ไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ไซร้ ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนมีอายุสั้น ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อให้คนมีอายุสั้นนี้ คือ เป็นผู้ชอบฆ่าสัตว์ เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหัดประหาร ไม่มีความเอ็นดูในหมู่สัตว์" ฯ

ดูกรมาณพ ส่วนคนบางคนในโลกนี้ จะเป็นหญิงก็ตามเป็นชายก็ช่าง ละการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นเด็ดขาดจากการฆ่าสัตว์ ปล่อยวางอาชญา ปลงศาสตราเสียได้ มีความละอายบาป มีความเอ็นดูอนุเคราะห์เกื้อกูลในสรรพสัตว์และภูตอยู่ เขาตายไปก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมอันนั้น ที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากตายไปแล้วไม่ไปเกิดในสวรรค์ ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนมีอายุยืน ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อให้คนมีอายุยืนนี้ คือ ละการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นเด็ดขาดจากการฆ่าสัตว์ ปล่อยวางอาชญา ปลงศาสตราเสียได้ มีความละอายบาป มีความเอ็นดูอนุเคราะห์เกื้อกูลในสรรพสัตว์และภูตอยู่ ฯ

ดูกรมาณพ คนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ตามเป็นชายก็ช่าง เป็นผู้มีปรกติเบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน หรือท่อนไม้ หรือศาสตรา เขาตายไปแล้วก็จะเข้าถึงอบาย

ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมอันนั้น ที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนมีโรคมาก ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนมีโรคมาก คือ เป็นผู้มีปรกติเบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดิน หรือท่อนไม้ หรือศาสตรา ฯ

ดูกรมาณพ คนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ช่าง เป็นผู้มีปรกติไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือหรือก้อนดิน หรือท่อนไม้ หรือศาตรา เขาตายไปแล้วก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เพราะกรรมอันนั้น ที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลังเขาก็จะเป็นคนมีโรคน้อย ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนมีโรคน้อยนี้ คือ เป็นผู้มีปรกติไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ หรือก้อนดินหรือท่อนไม่ หรือศาตรา ฯ

ดูกรมาณพ คนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม เป็นคนมักโกรธมากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่ากล่าวเล็กน้อยก็ขัดใจ โกรธเคือง พยาบาท มาดร้าย ทำความโกรธความดุร้ายให้ปรากฏ เขาตายไปก็จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมอันนั้นที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนมีผิวพรรณขี้ริ้วขี้เหร่ ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนมีผิวพรรณขี้ริ้วขี้เหร่นี้ คือ เป็นคนมักโกรธ มากด้วยความแค้นเคือง ถูกเขาว่ากล่าวเล็กน้อยก็ขัดใจ โกรธเคือง พยาบาท มาดร้าย ทำความโกรธ ความดุร้าย และความขึ้งเคียดให้ปรากฏ ฯ

ดูกรมาณพ คนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ช่าง เป็นชายก็ตาม เป็นคนไม่มักโกรธไม่มากด้วยความแค้นเคือง ถึงจะถูกเขาว่ากล่าวมากมายก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่พยาบาท ไม่มาดร้าย ไม่ทำความโกรธ ความดุร้าย และความขึ้งเคียดให้ปรากฏ เขาตายไปแล้วก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมอันนั้นที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนมีผิวพรรณงดงามน่าเลื่อมใส ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนมีผิวพรรณงดงามน่าเลื่อมใสนี้ คือ เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่มากด้วยความแค้นเคือง ถึงจะถูกเขาว่ากล่าวมากมายก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่พยาบาท ไม่มาดร้าย ไม่ทำความโกรธ ความดุร้าย และความขึ้งเคียดให้ปรากฏ ฯ

ดูกรมาณพ คนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม มีใจริษยา ย่อมริษยา มุ่งร้าย ผูกใจอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ กราบไหว้ และการบูชาของคนอื่น เขาตายไปแล้วจะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมอันนั้นที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนมีศักดาน้อย ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อให้คนเป็นผู้มีศักดาน้อยนี้ คือ มีใจริษยา ย่อมริษยา มุ่งร้าย ผูกใจอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพความนับถือ การกราบไหว้ และการบูชาของคนอื่น ฯ

ดูกรมาณพ ส่วนคนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ช่าง เป็นชายก็ตาม เป็นผู้มีใจไม่ริษยา ย่อมไม่ริษยา ไม่มุ่งร้าย ไม่ผูกใจอิจฉา ในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การกราบไหว้ และการบูชาของคนอื่น เขาตายไปแล้ว ก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมอันนั้นที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ไซร้ ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนมีศักดามาก ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนเป็นผู้มีศักดามากนี้ คือ มีใจไม่ริษยา ย่อมไม่ริษยา ไม่มุ่งร้าย ไม่ผูกใจอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือการกราบไหว้ และการบูชาของคนอื่น ฯ

ดูกรมาณพ คนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ตามเป็นชายก็ช่าง เป็นผู้ไม่ให้ทานข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอนที่อาศัยเครื่องตามประทีบแก่สมณชีพราหมณ์ เขาตายไปแล้วก็จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมอันนั้นที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาตนรก ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนยากจน ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนยากจนนี้ คือ ไม่ให้ทานข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ของหอมเครื่องลูบไล้ ที่นอนที่อาศัย เครื่องตามประทีป แก่สมณชีพราหมณ์ ฯ

ดูกรมาณพ ส่วนคนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ช่าง เป็นชายก็ตาม เป็นผู้ให้ทานข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ของหอมเครื่องลูบไล้ ที่นอนที่อาศัย เครื่องตามประทีป แก่สมณชีพราหมณ์ เขาตายไปแล้วก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมอันนั้นที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนร่ำรวยมาก ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนเป็นผู้ร่ำรวยมากนี้ คือ ให้ทานข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ของหอมเครื่องลูบไล้ ที่นอนที่อาศัย แก่สมณชี-พราหมณ์ ฯ

ดูกรมาณพ คนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม เป็นคนกระด้าง เย่อหยิ่ง ไม่กราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ไม่ลุกรับคนที่ควรลุกรับ ไม่ให้อาสนะแก่คนที่สมควรแก่อาสนะ ไม่หลีกทางให้แก่คนที่ควรหลีกทาง ไม่สักการะคนที่ควรสักการะ ไม่เคารพคนที่ควรเคารพ ไม่นับถือคนที่ควรนับถือ ไม่บูชาคนที่ควรบูชา เขาตายไปแล้วก็จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมอันนั้นที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนเกิดในสกุลต่ำต้อย ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนเกิดในสกุลต่ำต้อยนี้ คือ เป็นคนกระด้าง เย่อหยิ่ง ไม่กราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ไม่ลุกรับคนที่ควรลุกรับ ไม่ให้อาสนะแก่คนที่ควรให้อาสนะ ไม่หลีกทางให้แก่คนที่ควรหลีกทาง ไม่สักการะ เคารพ นับถือ บูชา แก่คนที่ควรสักการะ เคารพ นับถือ และบูชา ฯ

ดูกรมาณพ คนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ช่าง เป็นชายก็ตาม เป็นคนไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ย่อมกราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ลุกรับคนที่ควรลุกรับ ให้อาสนะแก่คนที่ควรแก่อาสนะ หลีกทางให้แก่คนที่ควรหลีกทาง สักการะคนที่ควรสักการะ เคารพคนที่ควรเคารพ นับถือคนที่ควรนับถือ บูชาคนที่ควรบูชา เขาตายไปแล้วก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมอันนั้นที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะได้เกิดในสกุลสูง ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนได้เกิดในสกุลสูงนี้ คือ เป็นคนไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ย่อมกราบไหว้คนที่ควรกราบไหว้ ลุกรับคนที่ควรลุกรับ ให้อาสนะแก่คนที่สมควรแก่อาสนะ หลีกทางให้แก่คนที่ควรหลีกทาง สักการะ เคารพ นับถือ และบูชาคนที่ควรสักการะ เคารพ นับถือ และบูชา ฯ

ดูกรมาณพ คนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ช่าง ไม่เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ แล้วสอบถามว่า "ท่านครับ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล สิ่งไหนมีโทษ สิ่งไหนไม่มีโทษ สิ่งไหนควรเสพ สิ่งไหนไม่ควรเสพ อะไรเล่าที่ข้าพเจ้าทำลง ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์สิ้นกาลนานก็หรือว่าอะไรเล่าที่ข้าพเจ้าทำลงไป ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขตลอดกาลนาน" ดังนี้ ฯ เขาตายไปแล้วก็จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมอันนั้นที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนมีปัญญาทราม ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนมีปัญญาทรามนี้ คือ ไม่เข้าไปหาสมณชีพราหมณ์ แล้วสอบถาม

ให้รู้ว่า อะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ สิ่งไหนควรเสพสิ่งไหนไม่ควรเสพ อะไรเล่าที่เมื่อตัวทำลงไป ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์สิ้นกาลนาน หรือว่าสิ่งใดที่ตัวทำลงไป ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขตลอดกาลนาน ฯ

ดูกรมาณพ คนบางคนในโลกนี้จะเป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ช่าง ย่อมเข้าไปหาสมณชีพราหมณ์แล้วสอบถามให้รู้ว่า "อะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป สิ่งไหนมีโทษ สิ่งไหนไม่มีโทษ สิ่งไหนควรเสพ สิ่งไหนไม่ควรเสพ ตัวทำอะไรลงไป ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์เท่านั้นสิ้นกาลนาน หรือว่าทำอะไรลงไปจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขตลอดกาลนาน" เขาตายไปแล้ว ก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมอันนั้นที่เขายึดถือปฏิบัติให้พรั่งพร้อมอย่างนี้ หากไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ถ้ากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง เขาก็จะเป็นคนมีปัญญามาก ดูกรมาณพ ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนเป็นคนมีปัญญาดีมากนี้ คือ เป็นผู้เข้าไปหาสมณชีพราหมณ์แล้วสอบถามให้รู้ว่า อะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป สิ่งไหนมีโทษ ไม่มีโทษ สิ่งไหนควรเสพหรือไม่ควรเสพ ทำสิ่งไหนลงไปไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์อย่างเดียว หรือว่า ทำสิ่งไหนลงไปจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างเดียวตลอดกาลนาน ฯ

ดูกรมาณพ ด้วยประการดังที่ว่ามานี้แล ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อให้คนมีอายุสั้น ย่อมชักนำให้เข้าถึงความเป็นคนมีอายุสั้น ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อให้คนมีอายุยืน ย่อมชักนำให้เข้าถึงความเป็นคนมีอายุยืน ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนมีโรคมาก ย่อมชักนำให้เข้าถึงความเป็นคนมีโรคมาก ข้อปฏิบัติที่ทำให้คนมีโรคน้อย ย่อมชักนำให้ถึงความเป็นผู้มีโรคน้อย ที่เป็นไปเพื่อให้คนมีผิวพรรณขี้เหร่ ย่อมชักนำให้ถึงความเป็นคนมีผิวพรรณขี้ริ้วขี้เหร่ ที่เป็นไปเพื่อให้คนมีผิวพรรณงดงาม ย่อมนำให้ถึงความเป็นคนมีผิวพรรณงดงาม ที่เป็นไปเพื่อให้คนมีศักดาน้อย ย่อมชักนำให้ถึงความเป็นคนมีศักดาน้อย ที่เป็นไปเพื่อให้คนมีศักดามาก ก็ย่อมชักนำให้ถึงความเป็นคนมีศักดามาก ที่เป็นไปเพื่อให้คนยากจน ย่อมชักนำให้ถึงความเป็นคนยากจน ที่เป็นไปเพื่อให้คนร่ำรวยมาก ย่อมชักนำให้ถึงความเป็นคนร่ำรวยมาก ที่เป็นไปเพื่อให้คนเกิดในสกุลต่ำก็ชักนำให้ถึงความเป็นคนเกิดในสกุลต่ำ ที่เป็นไปเพื่อให้คนเกิดในสกุลสูงก็ชักนำให้ถึงความเป็นเกิดในสกุลสูง ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนมีปัญญาน้อย ก็ชักนำให้

ถึงความเป็นคนมีปัญญาน้อย ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้คนมีปัญญามาก ก็ย่อมชักนำให้เข้าถึงความเป็นคนมีปัญญามาก มาณพเอ๋ย สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นผู้ให้ผล มีกรรมเป็นแดนเกิด มีกรรมเป็นผู้ติดตาม มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้ ดังที่ว่ามานี้ ฯ

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว สุภมาณพจึงได้กราบทูลว่า "แจ่มแจ้งแล้ว พระเจ้าข้า แจ่มแจ้งแล้ว พระเจ้าข้า พระโคดมผู้เจริญทรงประกาศธรรมโดยปริยายมิใช่น้อย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ หรือเปิดของที่ปิด หรือบอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยหวังว่า ผู้มีตาดีจักเห็นรูปได้ฉะนั้น ข้าพระองค์นี้ ขอถึงพระโคดมผู้เจริญ พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระโคดมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปเถิด ฯ ครั้นวันรุ่งขึ้น เขาได้ทูลนิมนต์พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหารที่บ้าน แล้วอุทิศส่วนกุศลให้แก่บิดา โตเทยยพราหมณ์ซึ่งมาเกิดเป็นสุนัขนั้น ได้สละสมบัติให้แก่ลูกแล้วก็ตายจากอัตตภาพของสุนัขนั้นในวันนั้นนั่นเอง แล้วไปเกิดในภพอื่นตามยถากรรม นับแต่นั้นมาสุภมาณพก็ได้ทำบุญกุศลในพระพุทธศาสนาตราบเท่าชั่วชีวิต ฯ

จบจูฬกัมมวิภังคสูตรเพียงเท่านี้ ฯ

ความรักเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

จนฺทลาโร ภิกฺขุ (แสวง มุฑุกันต์)

พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า ที่ใดมีความรักที่นั่นมีความทุกข์ นี้เป็นพุทธภาษิตของพระองค์ ที่ตรัสสอนไว้นานกว่า 2500 ปีเศษมาแล้ว จนปัจจุบันนี้ก็ยังเป็นคำสอน อันทรงคุณค่ายิ่ง และยังใช้ได้ตลอดไป ชาวพุทธเราในสมัยนี้ เมื่อได้ยินคำนี้เข้า ก็เกิดอาการฉงนชวนคิดไปตาม ๆ กันว่า ความรักเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริงหรือ ?

เรื่องนี้ถ้าหากจะนำมาพิจารณากันให้ละเอียดแล้วคงจะให้แง่คิด และแบ่งบุคคลออกเป็น 2 จำพวก ชาวพุทธจำพวกแรก ยอมเชื่อสนิทใจว่า ความรักคือความทุกข์จริง นี้เป็นพุทธดำรัสที่ถูกต้อง แต่ชาวพุทธประเภทหลัง ยังไม่ตกลงปลงใจเชื่อ และยังกลับคัดค้านเป็นเสียงเดียวกันว่า ความรักคือความสุขความสดชื่น ถ้ามนุษย์เราไร้เสียซึ่งความรักแล้ว ชีวิตนี้ก็คงจะมืดมน ไม่มีความหมายอะไร

ทีนี้เรามาพิจารณากันต่อไปว่า ความรักคืออะไร ทำไมพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เป็นความทุกข์ ถ้าท่านเปิดหนังสือ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถานดู ก็จะพบข้อความตอนหนึ่งว่า ความรักเป็นกิริยา แปลว่า ความชอบใจอย่างผูกพัน พร้อมด้วยความชื่นชมยินดี ไม่ว่าจะเป็นความรักของผู้ใดก็ตาม จะเป็นความรักของหนุ่มสาว ความรักของมารดากับบุตร ความรักพี่กับน้อง หรือเพื่อนต่อเพื่อน ขึ้นชื่อว่าความรักแล้ว พระองค์ตรัสว่าเป็นความทุกข์ทั้งนั้น ต้องตามธรรมภาษิตว่า ปิยโต ชายเต โสโก แปลว่าเศร้าโศกของมนุษย์ เกิดจากสิ่งที่ตนรักและหวงแหน เมื่อเราทราบความหมายจากพุทธภาษิตนี้แล้ว เราก็ตั้งเป็นปัญหาขึ้นมาว่า มีอะไรบ้างเล่าในโลกนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วจีรังยั่งยืน ตั้งอยู่ได้ตลอดไป โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย เพื่อเราจะได้ค้านสุภาษิตของพระองค์ให้ตกไปว่าไม่เป็นความจริง

สมมติ ว่าเรารักและหวงแหนในสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาก ๆ ความตั้งใจของเราก็อยากจะให้สิ่งเหล่านั้น ตั้งอยู่ในสภาพเช่นนั้นตลอดไป ไม่อยากให้เสื่อมสลายและจากเราไป กฎธรรมดามีอยู่ว่า ของทุกอย่างไม่ว่าสิ่งใดก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นแล้วทนอยู่ตามกฎของธรรมชาติไม่ได้ มันจะ

ต้องเปลี่ยนไปสลายไปไม่หยุดอยู่กับที่ เมื่อเป็นเช่นนี้ความรักจักเป็นไฉน ? เพราะความรักก็ตั้งอยู่บนรากฐานของความไม่แน่นอนนี้เช่นเดียวกัน เมื่อความรักจำเป็นต้องพราก เพราะทนอยู่ตามสภาพเดิมไม่ได้ ความรักก็คือความทุกข์

เราประกอบอาหารขึ้นมาใหม่ ๆ ถ้าเราหมั่นสังเกตุให้ดี เราจะเห็นความเปลี่ยนแปลงของอาหารอยู่ตลอดเวลาที่เริ่มทำ กำลังทำ ทำเสร็จแล้ว อาหารเริ่มเย็น เย็นสนิทแล้ว อาหารเริ่มเสีย กำลังเสีย ผลที่สุดก็รับประทานไม่ได้ เมื่ออาหารเกิดขึ้นแล้ว ทนอยู่ไม่ได้ต้องบูดต้องเน่า ในที่สุดอาหารก็ตกอยู่ในกฎของความไม่เที่ยง และเป็นทุกข์

ตามธรรมดาของมนุษย์เราเมื่อมีความรักความอาลัยอยู่กับสิ่งใด ก็มีความทุกข์อยู่กับสิ่งนั้น เมื่อมีบุตรก็ย่อมรักบุตร แต่อารมณ์ของความรักต้องเปลี่ยนแปลงไป ตั้งอยู่ตามสภาพเดิมไม่ได้ การรักบุตรก็ย่อมเป็นทุกข์ ในอริยะสัจธรรมของพระองค์นั้น เราจะเห็นว่าพระองค์ทรงแสดงถึงเรื่องทุกข์โดยตลอด นั่นคือความจริง ที่พระองค์ทรงทราบด้วยพระญาณว่า ทุกอย่างในโลกนี้ประกอบขึ้นด้วยทุกข์ทั้งสิ้น

หลักฐานในทางพระพุทธศาสนามีอยู่เป็นอันมากที่พระองค์ทรงแสดงถึงเรื่องเหล่านี้ มีอยู่ตอนหนึ่งที่พระองค์ทรงเทศนาสอนชี้ให้นางวิสาขาเห็นโทษของความรัก ว่าเป็นความทุกข์ด้วยความเมตตาว่า

"ดูก่อนวิสาขา เรากล่าวว่า ผู้ใดมีสิ่งที่รักอยู่ร้อยหนึ่ง ก็มีทุกข์อยู่ร้อยหนึ่ง
มีสิ่งที่รักอยู่เก้าสิบ ก็มีทุกข์อยู่เก้าสิบ มีสิ่งที่รักอยู่แปดสิบ ก็มีทุกข์แปดสิบ
ตามจำนวนมากน้อย ผู้ใดไม่มีสิ่งที่รักเลย ผู้นั้น ไม่มีความทุกข์เลย
ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีมลทินแห่งจิตดังนี้"

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้พุทธบริษัท หลุ่มหลง เมามัว ติดอยู่กับความสุขเปลือกนอก อันเป็นความสุขชั้นต่ำ เป็นของปุถุชน เพราะพระองค์ทรงทราบด้วยญาณว่า ยังมีภาวะอีกอย่างหนึ่งที่สูงกว่า และปราณีตกว่าความสุขธรรมดา รุ่งเรืองและสว่างไสว ไม่รู้จักดับและทรงตัวอยู่ได้ตลอดอนันตกาลพร้อมเสมอที่สัมผัสกับใจ หากท่านไม่ตกเป็นทาสของความรักจนเกินไป ท่านย่อมมีโอกาสได้พบและสัมผัสกับสิ่งนั้น ด้วยการประพฤติปฏิบัติชอบ ด้วยกายวาจาและใจ ตามหลักที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้

เพื่อต้องการจะชี้ให้เห็นชัดในเรื่องของความรักว่า เป็นความทุกข์ ขอยกเรื่องราวในครั้งพุทธกาลมาประกอบเรื่อง เป็นเครื่องยืนยันให้ท่านใช้พิจารณาญาณกับความรักว่าเป็นทุกข์อย่างไร มีเรื่องว่าสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้ายังพระชนม์อยู่ พระอานนท์ผู้เป็นพุทธอุปัฏฐากกำลังเดินกลับจากฉันภัตตาหารที่บ้านของทายกผู้หนึ่ง ระหว่างที่เดินกลับสู่พระเชตวันมหาวิหารนั้น ท่านรู้สึกกระหายน้ำเป็นกำลัง เพราะเดินทางมาเป็นระยะไกล พระอานนท์จึงแวะเข้าไปในหมู่บ้านข้างทางเดิน และตรงเข้าไปขอน้ำดื่มจากหญิงผู้หนึ่ง ที่กำลังเดินทูนหม้อน้ำมาจากบ่อใกล้ ๆ

"น้องหญิงอาตมาเดินทางมาเหนื่อยเหลือเกิน ขอน้ำในหม้อของเธอดื่ม เพื่อดับความกระหายสักหน่อยเถิด" หญิงสาวผู้นั้นรู้สึกตกตลึง และตัวสั่น แล้วพูดว่า "ได้โปรดเถิดพระคุณเจ้า ดิฉันเป็นคนในวรรณะศูทร ไม่สมควรจะถวายทาน แด่พระคุณเจ้าผู้มีวรรณะเป็นกษัตริย์ "พระอานนท์ตอบว่า" น้องหญิงเราเป็นสมณะศากยะบุตรไม่ถือเรื่องชั้นวรรณะหรอก เพราะวรรณะไม่ทำให้คนสูงขึ้นหรือต่ำลง ความประพฤติต่างหากที่ทำให้คนสูงขึ้นหรือต่ำลง คนจะดีหรือชั่วอยู่ที่ความประพฤติเท่านั้น"

เมื่อพระอานนท์กล่าวจบ หญิงสาวผู้นั้นก็ซาบซึ้งในถ้อยคำและอัชฌาสัย ของพระอานนท์ จึงได้เทน้ำในหม้อของเธอให้พระอานนท์ดื่มด้วยมืออันสั่นเทา พอพระอานนท์ยกภาชนะที่ใส่น้ำดื่ม หญิงสาวผู้นั้นก็แอบช้อนสายตา เหลือบดูความผึ่งผายของพระอานนท์ ซึ่งอยู่ในในเพศบรรพชิตแล้ว ก็หาทิ้งลักษณะแห่งความเป็นกษัตริย์ไม่ เมื่อนางได้แอบเพ่งมองดูท่านเช่นนั้น หญิงสาวก็รัญจวนใจเกิดความเสน่หา เฝ้ามองพระอานนท์อยู่จนท่านดื่มน้ำเสร็จ จากนั้นท่านก็กล่าวอวยพร เดินหลีกนางไป

ด้วยความรักในท่วงทีอันสง่างามของพระอานนท์ ทำให้นางแอบเดินตามท่านไป จนถึงพระเชตวันมหาวิหาร เมื่อพระอานนท์ทราบว่า หญิงสาวผู้นั้นเดินตามท่านไป เพราะความรักในตัวท่าน ท่านได้หยุดยืน แล้วกล่าวว่า

"น้องหญิง ที่นี่เป็นเสนาสนะสงฆ์ ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นมาตุคามจะติดตามเข้าไปข้างในไม่ได้ ขอน้องหญิงจงกลับไปเสียเถิด" หญิงสาวผู้มีความรักในตัวพระอานนท์กล่าวว่า

"ได้โปรดเถิดพระคุณเจ้า ขอให้ดิฉันได้อยู่ใกล้ชิดเพื่อจะได้มีโอกาสปฏิบัติรับใช้พระคุณเจ้าเถิด"

พระอานนท์ได้โบกมือห้าม แล้วกล่าวว่า

"ขอโทษเถอะน้องหญิง อาตมาเป็นสมณะศากยบุตรตัดใจเสียสละ บวชอุทิศต่อพระ-พุทธศาสนา ไม่ขอเกี่ยวข้องกับใครขอน้องหญิงจงกลับเสียเถิด" แต่หญิงสาวผู้ตกเป็นทาสรักนั้นหาได้กลับไม่ จึงเกิดการโต้เถียงกันขึ้น ทราบถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงประทับอยู่ข้างใน พระองค์จึงทรงรับสั่งให้คนทั้งสองเข้าเฝ้า แล้วตรัสถามว่า

"น้องหญิง เธอต้องการอยู่ใกล้กับพระอานนท์เพื่อต้องการจะปฏิบัติท่านอย่างเดียวหรือ ?"

"นอกจากจะปฏิบัติท่านแล้ว ข้าพระองค์ยังมีความรักในตัวพระอานนท์อีกหลายอย่างพระเจ้าค่ะ" หญิงสาวทูลตอบด้วยความไม่เอียงอาย

"เธอรักพระอานนท์ที่ไหน ?" พระองค์ทรงถาม

"รักที่ดวงตาของพระอานนท์ เจ้าค่ะ"

"เธอไม่ทราบกระมังว่าดวงตาของพระอานนท์นั้นประกอบไปด้วยเส้นประสาทและเนื้ออ่อนเต็มไปด้วยสิ่งโสโครกในดวงตา ต้องหมั่นเช็ด สิ่งสกปรกอยู่ทุกค่ำเช้า ครั้นเมื่อแก่ลงก็ฝ้าฟางมืดมัวไม่แจ่มใส อย่างนี้เธอยังจะรัก ดวงตาของพระอานนท์อยู่หรือ ?"

"ถ้าอย่างนั้นดิฉันก็รักใบหูของพระอานนท์เจ้าข้า"

"ใบหูของพระอานนท์ ประกอบด้วยเส้นเอ็น และเนื้อ ภายในช่องหูมีแต่สิ่งสกปรกเป็นอันมากต้องแคะ ต้องล้าง อยู่เสมอ ครั้นเมื่อชราลงก็หนวกพึ่งอะไรก็ไม่รู้เรื่องอย่างนี้ เธอยังจะรักใบหูของพระอานนท์อยู่หรือ ?"

"ถ้าอย่างนั้น ข้าพระองค์ก็รักจมูกของพระอานนท์เจ้าข้า"

"จมูกนั้นประกอบขึ้นเป็นกระดูก ภายในจมูกนั้น มีเส้นขนและน้ำมูกเป็นก้อนๆ เต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูล หลายอย่าง อย่างนี้เธอยังจะรักจมูกของพระอานนท์ อยู่หรือ ?

"ถ้าอย่างนั้นข้าพระองค์ก็รักลิ้นของพระอานนท์เจ้าข้า"

"ลิ้นเป็นเนื้ออ่อนสีแดงน่าเกลียด อยู่ภายในปาก เต็มไปด้วยน้ำลายและสิ่งปฏิกูลสกปรกจะต้องหมั่นบ้วนปาก และแปรงฟันอยู่เสมอ อย่างนี้เธอยังจะรักลิ้นของพระอานนท์อยู่หรือ?"

"ถ้าอย่างนั้นข้าพระองค์ก็รักรูปกายอันสง่างาม ของพระอานนท์เจ้าข้า"

"ร่างกายนั้นก็เช่นเดียวกัน น้องหญิง ตั้งแต่ศีรษะจดเท้า มีแต่หนังกำพร้าหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาด แม้แต่เพียงใบหน้าที่ว่างาม เธอจะเห็นบ่อสกปรกตั้งอยู่ 7 บ่อ เป็นบ่อขี้ตา 2 บ่อ บ่อขี้หู 2 บ่อ บ่อขี้จมูก 2 บ่อ บ่อขี้ปาก 1 บ่อ และเป็นบ่อพิเศษสำหรับทางลง ของซากศพทุกประเภท ร่างกายนี้เต็มไปด้วยบ่อใหญ่บ่อเล็กอันแสนจะน่ารังเกียจ ร่างกายนี้จะต้องเต็มไปด้วยทุกข์ ด้วยโทษเหล่าอาพาธทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นภายในร่างกายนี้ กายนี้เป็นของชั่วคราว ครั้นสิ้นลมปราณแล้วทิ้งไว้ก็พองอืดเปื่อยเน่าเป็นร่างกระดูก เป็นของไม่จีรังยั่งยืน ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่อยู่ในวิสัยที่จะบังคับได้ เพราะทุกคนมีความตายเป็นที่สุด อย่างนี้เธอยังจะรักรูปกายอันไม่เที่ยงของพระอานนท์อยู่หรือ ?"

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องนี้จบลง หญิงสาวก็ยอมจำนน ต่อคำตรัสของพระองค์และเห็นจริงตามพระดำรัสนั้น ทุกประการว่า ความงามต่าง ๆ ที่นางได้หลงใหลใฝ่ฝันและมัวเมานั้น ที่แท้ก็คือหนังแผ่นบาง ๆ ที่ห่อหุ้มของปฏิกูลไว้เท่านั้น แสงสว่างแห่งปัญญาของนางได้เริ่มฉายรอบเข้าในดวงใจ นางจึงทูลตอบพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยสำเนียงอันหมดหวังว่า

"ถ้าอย่างนั้นข้าพระองค์ ขอถอนความรักในตัวพระอานนท์ออกทุกอย่างพระเจ้าข้า ข้าพระองค์ขอบวชถวายตนเป็นสาวิกา ขอถึงพระองค์ พร้อมด้วยพระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่ง ตลอดชีวิตพระเจ้าข้า"

ครั้นต่อมาไม่นานนักโรครักจึงได้กลับกำเริบทวียิ่งขึ้นกว่าเดิม คราวนี้รุนแรงกว่าครั้งก่อน เพราะนางไม่ได้เห็นหน้าพระอานนท์ จึงทำให้กระวนกระวายใจมาก นางจึงแกล้งทำเป็นป่วย เพื่อให้คนรับใช้ไปตามพระอานนท์มาแสดงธรรมให้ฟัง เมื่อพระอานนท์มาถึงจึงได้เทศนาให้นางฟัง พระอานนท์ได้กล่าวว่า

น้องหญิงร่างกายนี้เกิดมาด้วยอาหารเธอจงอาศัยอาหารละอาหาร อาหารแปลว่ากำลังหมายความว่าจงใช้กำลังฝ่ายดีละกำลังฝ่ายชั่ว ร่างกายนี้เกิดมาด้วยตัณหา เธอจงอาศัยตัณหาละตัณหา ตัณหาแปลว่าความอยาก หมายความว่าจงใช้ความอยากฝ่ายดีละความอยากฝ่ายชั่วเถิดแล้วเธอจะอยู่อย่างมีความสุข

เมื่อพระอานนท์กล่าวจบ นางภิกษุณีสาวผู้ป่วยเป็นโรครักก็ได้ดวงตาเห็นธรรม เพราะอาศัยภูมิธรรมอันเป็นอุปนิสัยที่นางได้บำเพ็ญมาโดยลำดับ ภายหลังได้บรรลุเป็นพระอรหันต์หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในโลก

จากเรื่องที่กล่าวมานี้ย่อมชี้ให้เห็นชัดว่าความรักเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ถูกต้องตามพุทธวจนะที่พระองค์แสดงไว้ทุกประการว่ามีรักที่ไหนมีทุกข์ที่นั่น หมดสิ้นเรื่องรักก็สิ้นเรื่องทุกข์ เพราะฉะนั้นท่านผู้อ่านจงใช้วิจารณญาณของตนเองโดยความถูกต้องและยุติธรรม ตามหลักที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นี้

ว่าความรักนี้ให้ผลเป็นสุขหรือทุกข์เป็นประการใด ?

เพื่อที่จะให้บทความนี้สมบูรณ์ต่อเนื่องกัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อท่านผู้อ่านบ้างจะขอนำเอาเรื่องที่เกิดขึ้นในครั้งพุทธกาลอีกเรื่องหนึ่งซึ่งมาในพระธรรมบท มาเล่าสู่กันฟัง เรื่องมีว่า

ในอดีตกาลนานมาแล้ว ปางเมื่อองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ที่แคว้นกุรุ ประเทศอินเดีย มีพราหมณ์สองคนผัวเมียชื่อมาคันทิยาพราหมณ์เหมือนกัน เขาทั้งสองมีบุตรสาวสวยคนหนึ่ง ใคร ๆ ก็เรียกตามสกุลว่านางสาวน้อยมาคันทิยา เมื่อเธอรุ่นสาวสรีระรูปของเธอเป็นที่ต้องตาต้องใจของพวกชายหนุ่มทั้งหลาย พวกหนุ่ม ๆ เห็นเข้าก็คิดอยากจะได้เอามาเป็นคู่ครอง แต่พวกหนุ่มเหล่านั้นต้องกลับไปด้วยความหมดหวัง เพราะพ่อแม่ของนางมีความรักและหวงแหนในความงามของธิดามาก คิดว่าพวกหนุ่มที่ไปขอนั้นหาคู่ควรกับความงามของลูกสาวไม่ จึงตกอยู่ในสภาพอันใคร ๆ จะเข้าไปแตะต้องไม่ได้ พ่อแม่คิดกันว่าอยู่ไปก่อนตราบใดที่มีชายพร้อมด้วยรูปสมบัติเท่าเทียมกันจึงจะยกให้ แต่หนุ่มคนรักของเขายังไม่ปรากฏตัวเลย

ครั้นพระบรมศาสดาพระองค์ทรงทราบถึงอุปนิสัยของพราหมณ์ทั้งสองนั้น พระองค์จึงเสด็จไปสู่เมืองนั้นไปพบพราหมณ์ ณ ที่บูชาไฟนอกบ้าน พราหมณ์ได้เห็นก็ตกตลึงในความงามของพระองค์ จึงคิดว่า นี่แน่ะผู้ที่สมควรแก่ตำแหน่งเขยของเรา จึงเดินเข้าไปบอกว่า พระสมณะผู้สงบเราพอใจท่านมาก เราจะถวายลูกสาวแก่ท่าน โปรดรออยู่ตรงนี้อย่าไปไหน ฉันจะกลับไปบ้านบอกเมียนำลูกสาวมาถวายท่านเลย ลูกสาวของฉันสวยไม่มีที่เปรียบ ท่านก็งามพร้อมสมกันดีแท้ ว่าพลางก็เดินพลางด้วยความปีติยินดี ครั้นไปถึงบ้านก็บอกเมียว่าเร็ว ๆ เข้าอย่าชักช้า ฉัน

พบคนที่สมควรแก่ตำแหน่งเขยแล้ว อีหนูเราอยู่ไหนเรียกให้มาแต่งตัวเร็ว ๆ เข้า เจ้าบ่าวกำลังคอยอยู่ข้างนอก พอนางพราหมณีได้ยินพราหมณ์ผู้สามีกล่าวเช่นนั้น จึงรีบกุรีกุจอแต่งตัวเสียสวยพริ้งทีเดียว ทั้งสามเดินออกจากบ้านไปสู่ที่นัดหมาย ไปไม่พบพระพุทธองค์ จึงพากันค้นหาข้างโน้นข้างนี้ก็ไม่พบ จึงพากันบ่นว่า ดูเถอะพระสมณะนี่ เราจะเอาลูกสาวมาถวายยังหนีไปเสียได้ ช่วยกันหาหน่อยเถอะยาย ไม่นานนักก็ไปพบรอยพระบาทของพระองค์ทรงอธิษฐานเหยียบไว้ พอนางพราหมณีเห็นรอยพระบาทของพระองค์เท่านั้น ก็พูดขึ้นว่าคนนี้หรือที่เราจะเอามาเป็นลูกเขยของเรา เป็นไปไม่ได้หรอกพราหมณ์เอ๋ยเป็นไปไม่ได้ทีเดียว ฉันจำตำราดูเท้าคนได้ คนโบราณท่านสอนไว้ว่า

คนที่มีเท้าสูงตรงกลางเท้าคือเท้ากระโหย่งเป็นคนมีราคะมาก ถ้าเท้าหนักไปข้างส้นเป็นคนมีโทสะมาก เท้าหนักไปข้างปลายเป็นคนมีโมหะมาก แต่รอยเท้านี้เป็นรอยเท้ามีส่วนเสมอไม่หนักไปในส่วนใดเจ้าของเท้านี้ เป็นคนบริสุทธิ์หมดกิเลสแล้ว จะมาเป็นเขยเราไม่ได้เป็นอันขาด ถ้าไม่เชื่อคอยดูก็แล้วกัน

พอนางพราหมณีกล่าวจบ พราหมณ์ผู้สามีก็ส่ายสายตาหาพระองค์ทางโน้นทางนี้ พอดีไปเจอพระองค์ทรงประทับยืนอยู่ จึงตรงเข้าไปด้วยความปีติยินดี และได้สนทนากับพระองค์ว่า

พระสมณะโคดมผู้สงบ เราจะถวายลูกสาวแก่ท่าน สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

พราหมณ์เราไม่ประสงค์ด้วยธิดาของท่าน พราหมณ์กล่าวต่อไปว่า ธิดาของเราเหมาะแก่ท่านแล้วท่านอย่าปฏิเสธเลย พระผู้มีพระภาคตรัสตอบพราหมณ์อีกว่า

พราหมณ์เข้ามานี่เถิด นั่งลงเถิด เราจะกล่าวอะไรกับท่านนิดหน่อย

พราหมณ์กล่าวว่า ขอเชิญพระสมณะผู้เจริญจงกล่าวมาเถิด เราจักฟัง ณ บัดนี้

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับพราหมณ์เป็นครั้งสุดท้ายว่า พราหมณ์สมัยเมื่อเราเป็นรัชทายาทราชบัลลังก์ กรุงกบิลพัสดุ์ มีนามว่าองค์เจ้าชายสิทธัตถะราชกุมาร ในกาลนั้นเรามีมเหสีรูปสวยคนหนึ่งมีนามว่าพิมพา มีโอรสที่น่ารักดั่งดวงใจของเราองค์หนึ่งชื่อราหุล เรามีความสุขดังชาวโลกเขานิยมกัน สุขอย่างมากแล้วสุขอย่างมากทีเดียว แต่เราไม่ติดในความสุขนั้น เราสละกามออกบวชนี้เพื่อค้นหาความจริงว่า กามทั้งหลายเป็นสิ่งหลอกลวง เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เสียบแทงจิตอยู่เสมอ สมัยที่เราบำเพ็ญอยู่ใต้ร่มอชปาลนิโคตร คือต้นไทร ครั้งนั้นมี

ธิดาของพญามาราธิราช 3 นาง คือนางตัณหา นางราคา นางอรดี แต่ละนางก็แต่งตัวนุ่งห่มเรียบร้อยเข้ามาหาเรา แสดงอาการยั่วยวน ตามวิสัยของสตรีเพศหมายจะผูกจิตของเราไว้ เราเห็นเป็นสิ่งที่น่าหัวเราะ ความรักมิได้เกิดมีแก่เรา ความพอใจและเพลิดเพลิน มิได้มีแก่เราเลยแม้แต่น้อย ไฉนเราจะมายินดี เพราะเห็นลูกสาวของท่านเล่าพราหมณ์ จากนั้นพระองค์จึงตรัสว่า

เราไม่ยินดีในเมถุน เพราะเห็นนางตัณหา นางราคา นางอรดี ไฉนเราจะมายินดีเพราะเห็นลูกสาวของท่านนี้ผู้เต็มไปด้วยมูตและกรีส เราไม่ประสงค์จะถูกต้องธิดาของท่านแม้ด้วยเท้า

พอพระองค์กล่าวจบทั้งสองผัวเมียพราหมณ์นั้นก็เป็นผู้เข้าใจในความจริง เขาทั้งสองหมดความปรารถนาที่จะดึงเอาดวงจันทร์ คือพระพุทธเจ้ามาเป็นลูกเขย เขาทั้งสองได้แสดงตนเป็นอุบาสก อุบาสิกา ในพระพุทธศาสนา

ส่วนลูกสาวผู้เห่อเหิมในรูปสมบัติว่าตนสวยอย่างนั้นอย่างนี้ หาได้ฟังตามคำสั่งสอนของพระองค์ไม่ เพราะนางหยิ่งว่าธรรมะไม่เกี่ยว ธรรมะกินไม่ได้ และนางได้ยินพระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์ทั้งสองว่า ลูกสาวของท่านเต็มไปด้วยมูตและกรีส เช่นนั้น นางก็เกิดอาการขุ่นใจขึ้นมาทันที แล้วพูดขึ้นว่า เอ๊ะ ! พระสมณะนี้ทำไมจะมาว่าเราเป็นมูตเป็นกรีสไปเล่า เอาเถอะวันหนึ่งข้างหน้าคงจะเห็นกัน

ครั้นกาลต่อมา ทั้งสองพราหมณ์ผัวเมียก็เป็นผู้เบื่อหน่ายโลก ได้สละบ้านเรือนออกบวช ได้ประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ ไม่นานนักก็ได้สำเร็จมรรคผล พราหมณ์ได้พานางมาคันทิยาลูกสาวไปฝากไว้กับนายจูฬมาคันทิยา ผู้เป็นน้องชายที่แคว้นกุรุต่อไป

กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ผู้ทรงสงสารต่อสัตว์โลก พระองค์คิดอยากจะช่วยโลกให้พ้นจากความเดือดร้อน พอออกพรรษาพ้นฤดูฝนแล้ว พื้นที่ก็แห้งผากอากาศก็ไม่ร้อนนัก พระองค์ก็ทรงจาริกไปเทศนาสั่งสอนเวไนยชน ตามที่ต่าง ๆ เสมอมา ประชาชนได้ทราบข่าวว่า องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาดังนั้น ก็มีความเคารพนับถือ ใคร่อยากจะฟังพระสัทธรรมเทศนา จึงชักชวนกันไปฟังพระสัทธรรมเทศนา เป็นจำนวนมาก ในจำนวนฟังธรรมนั้น ฟังธรรมแล้ว ได้ดวงตาเห็นธรรมก็มีมากมิใช่น้อย ใคร ๆ ก็กล่าวปรารภถึงพระพุทธ

พระธรรม พระสงฆ์กันทั่วไป แต่คนที่ไม่พอใจในคนที่กล่าวถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นั้นมีอยู่ เขามีความริษยาอยู่ในใจ เพราะครั้งหนึ่ง พระองค์ได้ทรงปฏิเสธเขา ไม่รับเขาไว้ในฐานะภรรยา ความแค้นมีอยู่ในใจของเขา เขาคนนั้นก็คือนางสาวน้อยมาคันทิยา นี่เอง นางแค้นใจนัก อยากจะให้พระสมณะโคดม ได้รับความทุกข์บ้าง นางจึงลงทุนจ้างคนพาลทั้งชายหญิง ให้ไปดักด่าพระพุทธองค์กับพระอานนท์ทุก ๆ เช้า ในขณะที่พระองค์กับพระอานนท์เสด็จออกไปโปรดสัตว์

ในวาระแรกพระพุทธองค์กับพระอานนท์ เมื่อถูกด่าในถนนใด ก็ไม่ไปสู่ถนนนั้น ครั้นไปถนนอื่นก็มีคนด่าอีก ในทำนองเดียวกันหลายวันหลายแห่ง และหลายชนิด แต่คำด่าจนพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากพึ่งไม่ไหว จึงได้กราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เมืองนี้คนมักด่ามีมากขึ้นแล้ว ขอพระองค์จงเสด็จไปเมืองอื่นเถิดพระเจ้าข้า พระองค์ตรัสถามว่า จะไปเมืองไหนละอานนท์ อานนท์ทูลตอบว่า ไปเมืองสงบดีกว่าพระเจ้าข้า ไปไหนก็ได้ ถ้าไปเมืองอื่นละถ้าเขาด่าเราอีกจะทำอย่างไร ? อานนท์ อานนท์ทูลตอบว่า เราก็หนีต่อไปอีกพระเจ้าข้า ถ้าอย่างนั้นเรื่องก็ไม่จบ อานนท์ เหตุเกิดขึ้นในที่ใดควรจะให้ดับเสียในที่นั้น แล้วพระองค์จึงตรัสพระคาถาต่อไปว่า

คนที่ด่าผู้มิได้ด่าตอบเหมือนตถาคตนี้ เขาจักด่าเราได้ไม่เกิน 7 วัน ในที่สุดเขาเหนื่อยใจเขาขี้เกียจด่า เขาก็จะพากันหยุดกันไปเองเท่านั้น เราจะต้องเป็นผู้อดทนไว้ เหมือนพญาช้างตัวก้าวลงสู่สงคราม ต่อสู้กับลูกศรที่ข้าศึกยิงมาในขณะประจันบาน ในโลกนี้คนชั่วมากกว่าคนดี

> บุรุษทั้งหลายย่อมนำพาหนะของตนที่ฝึกดีแล้วไปสู่ที่ประชุม พระราชาก็ย่อมเสด็จขึ้นสู่ราชพาหนะของพระองค์อันบุคคลตกแต่งดีแล้ว ไปในหมู่ชนทั้งปวง บุคคลที่อดทนต่อคำด่าว่าของบุคคลอื่นได้นั้น เป็นบุคคลที่ฝึกฝนอบรมตนดีแล้ว เป็นบุคคลที่ประเสริฐที่สุด แม้แต่ม้าอัสดร ม้าสินธพ ม้าอาชาไนย ช้างชาติกุญชร ที่ได้รับฝึกฝนดีแล้ว ยังเป็นสัตว์ประเสริฐ คนเราถ้าหากฝึกฝนอบรมตนดีแล้ว ยิ่งประเสริฐกว่านั้น.

เป็นคำจริงดังคำตรัสของพระองค์ทุกประการ พวกหากินด้วยการด่าว่า ก็เลิกลากันไปเอง เหตุการณ์สงบหายไป.

พิมพ์ที่ ทวีกิจ การพิมพ์
323/10-11-13 ซอยพญานาค ถนนพญาไท กทม. โทร. 2818731
นายพิมพ์ วัฒนพาณิช ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา